

DUŠAN UZELAC

GRMEČKE BIJELE NOĆI

ZAPISI O RATNIM BRIGADAMA

10

**Odgovorni urednik
potpukovnik
MENSUR SEFEROVI**

DUŠAN UZELAC

GRME KE BIJELE NO I

DRUGA KRAJIŠKA
NARODNOOSLOBODILA KA
UDARNA BRIGADA

NARODNA ARMIJA
Beograd, 1969.

Brigada je odlikovana:

Ordenom narodnog osloboenja

Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem

Ordenom partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem

OD PODGRME A DO JAJCA

*Smotra pod Otišom O Svaki tre i borac komunist O
Juna ka smrt Mihaila uria O Avioni i tenkovi
u plamenu O Komandir ete — izdajnik O Podvig
Savke Mandi O Krajišnici i proleteru u Jajcu O
Pohvala od druga Tita*

Šesnaesti avgust 1942. godine bio je sunan ljetni dan, dan ispunjen mirisom pokošene trave. Okruglo brdo Otiš obraslo gustom bukovinom stralo je u plaviasto nebo i na prozračnom horizontu se stapalo s grebenom Grmečplanine. Ispod Otiša selo Bošnjaci. Utonulo u zelenilo šljivika i nabujalih kukuruza, pa mu se samo krovovi naziru.

Na pokošenoj livadi podno isela sakupilo se više od hiljadu kozaračkih i grmečkih partizana. Seljaci Bošnjaka i okolnih sela ostavili su sve poslove i spustili se u Bošnjake da prisustvuju smotri novoformirane Druge krajiške udarne brigade. Oni su je odmah prozvali urinovom, po jednom od organizatora ustanka u tom kraju — urinu Predojeviću.

Tri partizanska bataljona isupostrojena jedan iza drugog, a pozadi stroja: protivtenkovski top, 4 bacača i nekoliko teških mitraljeza. Toliko partizanske vojske se još nikad nije prikupilo na jednom mjestu u Podgrmeću.

Sveanost je pripremana desetak dana, ali su tek ju e stigle sve jedinice koje ulaze u sastav brigade.

U prvom redu je Udarni kozarački bataljon. Njime komanduje Ranko Šipka, student iz Banjaluke, komesar bataljona je Idriz Čejvan, maturant iz Dubice, zamjenik komandanta Milan Muharem, a zamjenik komesara Milan Vuković.

U drugom redu stroja stoje borci Grme kog udarnog bataljona (Durinovog). Komandant je Duro Štrbac, radnik iz Drvara, komesar Mile Maleševi, zamjenik komandanta Stevo Samardžija.

Tre i bataljon je formiran od dijelova etvrtog bataljona Kozara kog odreda, a popunjen je u Podgrme u. Njegov komandant je Mlado Obradovi, komesar Milan Vrhovac, zamjenik komandanta Ljuban Crnobrnja, a zamjenik komesara Rajko Radeti.

Iza bataljona je Prate a eta brigade. Komandir je Mile Ševo, a komesar Košta Banjac.

Brigadni sanitet sa injava mala ekipa bolni arki kojom rukovodi Moric Levi, student medicine iz Sanskog Mosta.

Ispred postrojene brigade stoje lanovi Operativnog štaba za Bosansku krajinu i lanovi štaba brigade. Dva dana ranije stigao je iz Srbije poru nik bivše jugoslovenske vojske banjalu anin Ratko Martinovi. On je napustio redove izdajnika Draže Mihailovi a, probio se u Bosansku krajinu i javio Vrhovnom štabu. Poznaju i ga iz Srbije, drug Tito ga je odredio za komandanta Druge krajiške brigade.

Komesar brigade je Niko Jurin i, radnik i komunist iz Banjaluke, zamjenik komandanta urin Predojevi, a zamjenik komesara Dušan Misira a. To je štab brigade.

Kada je po etkom avgusta na Cincar-planini drug Tito saslušao izvještaj Koste Nada o uspjesima krajiških partizana i velikom prilivu boraca, naredio je da se od snaga Prvog, Drugog i Petog krajiškog odreda formira Druga krajiška udarna brigada. Taj datum, 2. avgust, dan je njenog ro enja. Sada su sve jedinice na okupu. Bataljoni su sastavljeni isklju ivo od dobrovoljaca, ljudi spremnih da idu ondje gdje bude potrebno i da se bore protiv svaikog neprijatelja. Njima je to na sastancima i re eno. Brigada je formirana na osnovi Statuta proleterskih brigada, i Krajišnici su bili ponosni što mogu istati rame uz rame s njima i pokazati šta mogu.

O borbama i uspjesima postrojenih bataljona najbolje su svjedo ili njihovo brojno stanje i naoružanje: svaki bataljon je imao 350 boraca, koji su preko

glave preturili mnoge bitke u prvoj ratnoj godini i zaplijenili od neprijatelja sve što im je potrebno. Tu je 1.200 boraca sa 56 puškomitraljeza, 1000 pušaka, 8 minobaca a, 5 teških mitraljeza i jednim topom — oružjem otetim u Prijedoru, na Mrakovici i Pogle-
evu u Bosanskoj Krupi...

U stroju je i 12 drugarica, hrabrih i u svemu ravnih muškarcima. Me u njima su Milka Sinik, Savka Mandi, Nada Boži, Pava Kurut... Njih je doktor Moric rasporedio u bataljone i ete za bolni arke i referente saniteta. Neke su više voljele da nose pušku nego zavoje i drugi sanitetski materijal.

Postrojeni borci isu cvijet omladine Kozare i Grme a, mladi i iz Banjaluke, Biha a, Prijedora, Drvara. Me u njima ima 125 lanova KPJ, 63 kandidata i 282 skojevca.

Svaki tre i borac je komunist.

Oko podne je sunce pripeklo. S planine je jedva primjetno duvao povjetarac. Narod se okupio oko brigade i pažljivo prati smotru. Komesar Operativnog štaba, Osman Karabegovi, pozdravio je borce i narod. Govore i o minuloj godini ustanka u Bosanskoj krajini, podsjetio je na krvave zlo ine okupatora i izdajnika ustaša i etnika, na velike napore Partije da sprije i bratoubila ku borbu i povede narod Krajine u borbu protiv okupatora. U tim teškim danima — kada su njema ki okupatori iprodirali ka Moskvi — krajiški partizani su, iako su bili odvojeni od Vrhovnog štaba i glavnine naše vojske, uspijevali da neprekidno oja avaju svoje redove i postižu zna ajne uspjehe. Mada ju etnici prijetili da zahodu nož u le a oslobodila kom pokretu u Krajini, zahvaljuju i borbi komunista i naroda izdaja je lokalizovana na centralnu Bosnu i Manja u; Kozara, Grme i drvarsko-petrovaoki kraj su ostali politi ki stabilna partizanska teritorija, nepresušno izvorište novih boraca.

Gak ni strašnom ofanzivom na Kozaru okupatori i ustaše nisu uspjeli da poljuljaju moral naroda Krajine. U toj dramati noj borbi partizani i narod Kozare su se herojski držali. U me uvremenu isu partizani Podgrme a izvodili akcije u nastojanju da pomognu

drugovima na Kozari u njihovoj natovjerskoj borbi protiv višestruko nadmoćnijeg neprijatelja.

Borci koji sada stoje postrojeni u selu Bošnjacima sve su to preturili preko glave. Oslobođeni Podgrme je ostao netaknut, i mnogi partizani Kozare koji su uspjeli da se probiju iz okruženja i obreli su se na teritoriji »Grme ke republike«.

Kada je iz Srbije i Crne Gore, poslije pohoda koji je poeo juna 1942. s područja Zelengore u zapadnu Bosnu, stigao Vrhovni štab s grupom proleterskih brigada, Bosanska krajina je postala središte narodnooslobodilačke borbe. Snažne partizanske snage su mogle da preduzmu i krupnije akcije radi uništenja etničkog pokreta i proširenja slobodne teritorije. Trebalo je da i Druga krajiška, s proleterskim brigadama, u estvuje u tim značajnim akcijama. To je bio njen neposredan zadatak.

Danas, ovog sunanog avgustovskog popodneva, poslije defilea brigade ispred komandanta Kostića i drugih članova Operativnog štaba, preko široke livade se razvilo razigrano kolo. Narod je svoju vojsku pokazao najboljim što je imao — jagnjetinom, prasetinom, pitama. Omladinke su se uhvatile u kolo s borcima, i pjesma se zaorila iz hiljade grla. Neki omladinci i omladinke nisu se ni vratili kućama s tog veselja — ostali su u brigadi. Rođena je Druga krajiška udarna brigada.

Ubrzo je stiglo Titovo pismo. Zadovoljan što je brigada organizovana i što je za njenog komandanta postavljen Ratko Martinović, drug Tito je izrazio uvjerenje »da je brigada i njen komandant uspješno rješavati sve povjerene zadatke«.

Dok je u Bošnjacima trajalo veselje boraca i naroda, članovi štaba brigade i štabova bataljona su izvišali ali ustaško uporište Vrpolje kod Sanskog Mosta. U to veoma jako uporište su izbjegle ustaše iz Sanice doline, koja je bila upravo oslobođena. Tu, na ušću Sanice u Sanu i na domaku Sanskog Mosta bilo je više od hiljadu ustaša, koje su od Vrpolja napravile

pravu tvrđavu. Brdo iznad sela i samo selo bili su ispresjecani dubokim rovovima i bunkerima, čak i podzemnim hodnicima, kojima se moglo kretati s kraja na kraj uporišta.

Zato što je Vrpolje bilo istureno u slobodnu teritoriju iz njega su ugrožavana okolna sela u dolini Sane i Sanice. Sem toga, uporište je trebalo likvidirati iz političkih razloga, jer su ustaše u Vrpolju bile strah i trepet za okolno stanovništvo i ozbiljno su ometale širenje oslobodilačke borbe u tom kraju. Brigada je dobila zadatak da ga uništi. Za izvođenje napada određeni su Prvi i Treći bataljon. Trebalo je da Treći bataljon zauzme most na Sanici i školu u centru sela, na drugoj strani rijeke. Na most je upućena jedna eta, čiji je komandir bio Mihailo Uri, radnik iz sela Vodičeva pod Kozarom. eta se po mraku privukla mostu i tu čekala da komandir da znak za početak napada.

Tiha avgustovska noć se prolomila od treske bombi i paljbe šaraca. eta se digla i krenula na juriš. Ustaški stražar je pao, ali su u isto vrijeme i iz Vrpolja osuli ubitačnom vatrom. Borci ete nisu bili primorani da poliježu. Zatim se paljba naglo stišala. Jvari su bili budni, nisu se dali iznenaditi. Upućivali su pogrdne riječi i izazivali. Komandir Duri je ponovo komandovao juriš. eta se podigla i za čas se stvorila pred rovom na samom mostu. Desno je jurišala eta Sime Mrčić. Prasak bombi i pušaka mijesao se s galamom, uzvicima, jadicima. Trebalo je brzo preći preko mosta. Mihailo je prvi krenuo. Na mostu je došlo do gušanja i tu su kundacima i noževima. Most je bio uzan, a ograda na njemu niska. Preko nje je neko pao u rijeku. Mihailo se nosio s ustašom. Borci su mu pritekli u pomoć. Neko je vikao: »Baci ga u vodu, komandire«. Ali baš u tom trenutku opalio je pištolj, sinuo nož. Trula ograda mosta je pukla. »Zagrljeni« protivnici su se, ne puštajući i jedan drugoga, stropoštali u talase rijeke.

Mihailo Uri je otišao u smrt zajedno sa svojim neprijateljem. Njegove posljednje riječi su bile »Naprijed, drugovi«. Dok je tijelo hrabrog komandira nosila rijeka, njegovi borci su jurišali i zauzimali

bunkere. (Zato što se junaci držao u borbama na Kozari i u borbi na Vrpolju, Mihailo uri je proglašen za narodnog heroja Jugoslavije. On je bio prvi narodni heroj Druge krajiške brigade.)

Akcija na Vrpolje nije uspjela. Drugi bataljon nije uspio da pređe rijeku i akciju obezbijedi od Sanskog Mosta. Ustaše su pred zoru dobile pojačanje, potisle bataljone i ponovo zauzele Vrpolje. Ponovljeni napad (21. avgusta) takođe nije uspio. Brigada je u toj teškoj borbi izgubila 22 borca i starješine, a oko 40 je ranjeno.

U toj akciji se pokazalo da se napad mora bolje organizovati i da sve jedinice moraju u potpunosti izvršavati svoje zadatke. Štab Drugog bataljona je oštro kritikovan zato što u izvršenju zadatka nije bio dovoljno uporan.

U to vrijeme je Vrhovni štab pripremao napad na Mrkonji -Grad. Stoga je brigada dobila zadatak da krene na Manjača, razbije Drenovičane i Tešanovičane etnički ujedno obezbijedi napad na Mrkonji -Grad.

Zbog mučenja i ubistva Mladena Stojanovića i drugih zločinaca i izdaje, etnici su u Krajini, osobito na Kozari, bili veoma omrznuti. Osim toga što su bili izdajnici i što su sarajivali s okupatorom, Drenovići, Tešanovići i druge etničke vođe su uporno pokušavale da i u Podgrmeću u širem uticaju seju mržnju prema Muslimanima. Etnička propaganda se trudila da dokaže kako su iz Srbije komunisti izbačeni i kako će oni i u Bosnu navući Nijemce, te će nevin narod stradati. Tada je jedna jača kolona Nijemaca nadirala iz Banjaluke ka Mrkonji -Gradu, a ustaše su preduzele ispad iz Sanskog Mosta.

Dvadeset i četvrtog avgusta uveče brigada je izbila u selo Sitnicu, gdje su etnici imali predstražu i jako uporište. Tu je logorovalo oko 150 etnika. Njih je iznenadio juriš, te su se poplašili i u bezglavoj panici se razbježali ostavivši hranu, obuće i drugu opremu. Sedam etnika je zarobljeno.

Gone i etnike brigada je izbila u selo Bunareve, i tu se sudarila s kolonom motorizovanih Nijemaca.

Bataljoni su zauzeli pogodne položaje kraj ceste i zadržali Nijemce.

Mnogim borcima je to bio prvi sudar s Nijemcima. Kozari su vodili dosta borbi s njima kim trupama, osobito u posljednjoj, velikoj ofanzivi na Kozari, ali je Grme lijama to bio prvi ve i sukob s njima. Sutradan su naišla petora borna kola i 40 kamiona. Tre i bataljon je bio na položaju kraj same ceste, te je na njega sasuta snažna vatra iz oklopnih kola. Brigadni protivtenkovski top je tukao cio dan, 1 bataljon se održao. Uništena su troja borna kola i 2 kamiona. Nijemci su se predve e povukli u Kadinu Vodu, 15 kilometara daleko od mjesta borbe, a brigada je sutradan krenula za njima i zauzela brda Koi a Glavicu i Grku gradinu.

Slijede ih dana su Nijemci i etnici uporno pokušavali da se probiju ka osloboenom Mrkonji-Gradu. Teške borbe su se vodile po cio dan. Njema-ka avijacija je bombardovala i mitraljirala položaje brigade od jutra do mrjka. Oko 20 topova je tuklo šrapnelima, koje su mnogi borci prvi put osjetili. Sve je to psihi ki iznuralo borce, osobito one mlade, još neprekaljene. Najnepovoljnije su djelovale etni-ka propaganda i špijunaža. Jer etnici su neprekidno, dozivanjem i ugovorenim znacima, obavještavali Nijemce o partizanskim položajima. Radili su vrlo smišljeno. Kao »mirni« seljaci sto ari rasporeivali su se po šumarcima u blizini jedinica i izvi ali položaje bataljona i eta. Zatim bi, dovikuju i jedan drugoga, pitali: »Ima li mojih koza na Grkoj gradini?« i sli nim znacima obavještavali Nijemce o položajima brigade. Odmah zatim bi s njema kih položaja osuo artiljerijski plotun po Grkoj gradini i drugim položajima. Od eksplozije šrapnela nebo se osipalo bijelim oblaci ima. Njema ke izvi a e je bilo teško pohvatati, jer bi bježali im bi poslali podatke o jedinicama.

Avioni su stalno i uporno nadlijetali i mitraljirali s male visine. Zato je štab brigade naredio da po jedna eta iz svakog bataljona otvara vatru na avione. Ve drugog dana je oboren jedan dvomotorni bombarder. Kad je naletio iznad položaja Tre eg bataljona, otvorena je žestoka vatra. Avion se najprije

zaljuljao, a onda je iz njega suknuo gust bijeli dim. Nakon nekoliko trenutaka ise svom silinom zabio u jednu njivu sa zobi i uz zaglušuju u eksploziju nestao u plamenu. Poslije toga su avioni nadlijetali s »pristojnije« visine. Borci su shvatili da se i od aviona može braniti, pa su tukli svaki koji bi naišao. Nakon dva sata je oborena jedna »roda« (izvi a ki avion), iako je letjela dosta visoko.

Borbe s Nijemcima su postajale sve žeš e. Nijemci su nekoliko puta pokušali da prodru ka Mrkonji - -Gradu, ali su svaki put bili odbijeni. Borci su preživljavali pravo ratno krštenje, osobito u borbi s tenkovima. Mnogi su bili psihi ki zamoreni, a najviše oni koji ranije nisu u estvovali u težim okršajima i kojima je teško padao odlazak iz zavi aja. A takvih je bilo u Drugom bataljonu. Osim toga, u njemu je bilo nekoliko pro etni ki nastrojenih boraca. Oni su u selima uspostavili vezu s etni kim saradnicima i po eli u bataljonu rovariti i širiti njihovu propagandu. Među njima su bili i Lazo Mar eta, komandir ete, ina e bivši žandarm, i Pavao Muti , bivši podoficir. Njih dvojica su uspjeli da oko sebe okupe sedam boraca, pa su jedne no i pobjegli etnicima. Bio je to težak udarac za Drugi bataljon, pogotovu za partijsku organizaciju. Komunisti su to teško podnijeli.

Štab brigade je odmah preduzeo mjere da se moralno-politi ko stanje u bataljonu sredi. Za partijskog rukovodioca koga do tada u bataljonu nije bilo, postavljen je iskusni partijski radnik iz Banjaluke Munib Maglajli . Za komandira ete je postavljen Radomir Vuji i .

Vuji i je ve nakon tri dana poginuo, pa je za komandira postavljen krajiški proleter Slobodan In i . Tako je ta eta za tri dana promijenila tri komandira.

Na bataljonskoj konferenciji dezertteri su osu eni kao izdajnici. Borci su s ogor enjem osu ivali kukavice i dezerttere i tražili da se svako ko pokuša da deztira kazni smr u. Takva presuda je nakon dva dana izvršena nad jednim borcem koji je bio zaostao iza ete. Da li je on obilja htio da pobjegne ili nije — to nikad nije utvr eno. Gnjev boraca se sru-

io na njega i on je platio za sve ostale. To je bio posljednji slučaj dezerterstva.

Ubrzo se Drugi bataljon preporodio. Borci su jurili kao nikada do tada. Štab brigade je izvijestio Operativni štab da je taj bataljon postao jedan od najboljih i da dezerterstva više nema.

četvrtog septembra Nijemci su izvršili vrlo snažan napad (5 tenkova i oko 2.000 vojnika) i uspjeli da potisnu Drugi i Treći bataljon sa Grčke gradine. Dva dana su ih bataljoni zadržavali povlačeći se prema Sitnici, gdje su postavili zasjedu. Trećeg dana ujutru Nijemci su ušli u selo i raskomotili se misleći da su partizani odstupili. Međutim, zasjeda je bila u šumi odmah pored ceste. S jednog izvora kraj ceste zahvatili su vodu i Nijemci i partizani. Samo se čekalo da Nijemci krenu pa da se na njih ospe paljba. Međutim, četnici obavještajci su otkrili zasjedu, pa su Nijemci brže-bolje poskakali u tenkove i odmah otvorili snažnu vatru po jelovoj šumi. Iz njemačke pozadine je tuklo oko 20 topova. Ubrzo su naišli avioni. Oni su malim bombama zasuli položaje bataljona. Toga dana su bacili oko 600 (komada). Ipak, Nijemci nisu uspjeli da prodru dalje od Sitnice, jer su ih protivkolci i mitraljezi precizno tukli. Stoga su oni izvršili manevar: zaobišli su preko sela Ratkova i odbacili Treći bataljon, zbog čega se i Drugi bataljon morao povući. Odstupao je preko njiva s kukuruzom ka brdu Kuku. Kukuruzi su bili prilično mali, te nisu bili dobar zaklon. Nijemci su žestoko tukli iz tenkova, a i streljački stroj je nastupao za bataljonom uz oštre komande »forverc«.

Međutim, čim su se mitraljesci dohvatili brda, polijegali su i pokušali štiti one koji su odstupali. Jedan mitraljezac koji je bio legao iza jednog panja puštao je rafale po njemačkom streljačkom stroju. Njemački tenkisti ga je spasio, te je po njegovoj strani iza topa. Jedna granata je malo prebacila, ali druga je eksplodirala tačno ispred panja. Nestalo je i panja i puškomitraljesca. Njegov pomoćnik je plakao kao dijete.

Među borcima koji su se povlačili ili bila je i bata-

ljoniška bolni arka Savka Mandić. Njeno lice se bilo zajapurilo i s njega se slivao znoj, te su se još više isticale njene krupne pjege i zelene oči. Zadihana, ponavljala je:

»Drugovi, komesar bataljona je ranjen. Ostao je dolje u kukuruzima. Treba ga iznijeti«.

Ali njen poziv kao da niko nije čuo. Borci iz zaklona su tukli Nijemce, koji su se sve više približavali. Vidjevši da se niko ne diže iza zaklona, Savka se stušila niz jarugu i nestade u kukuruzima. Ubrzo se pojavila s komesarom bataljona Maleševićem na leđima. Oko nje su zviždali meci, ali ona kao da nije marila za to. Grabila je uzbrdo, i tek kad se do epala zaklona spustila je ranjenika i sjela. Nije se ljutila što joj niko nije pomogao; bila je zadovoljna što je spasila ranjenika, drugu.

Nijemci su znali da su se znatne partizanske snage probile u njihovu pozadinu na Manjača i. Naime, Prva krajiška i Druga proleterska brigada su prodirale preko Manjače, razbile četnike i izbile u pozadinu Nijemaca kod Kadine Vode.

Osjetivši prisustvo jakih partizanskih snaga u svojoj pozadini, Nijemci su se naglo povukli iz Šitnice. Na Kadinoj Vodi se razvila žestoka borba, u kojoj su Nijemci i četnici pretrpjeli teške gubitke. Brigada je ponovo zauzela stare položaje. Ona je deset dana vodila borbu sa oko 2.000 Nijemaca i četnika, ali je uspjela da ih onemogu i da prodru ka Mrkonji-Gradu. Time je u potpunosti izvršila svoj zadatak. U tim borbama je 60 boraca izbačeno iz stroja. Jedinica je bila krajnje iscrpljena. U svom izvještaju od 6. septembra štab brigade piše: »Ima boraca koji su potpuno ogluvili a neki su pomalo skrenuli s pameti od artiljerije i bombardovanja«.

Međutim, Nijemci nisu odustali od namjere da naše snage protjeraju s Manjače. Zato su zauzeli položaje na Pajtosu i Klisini. Tu su se ogorčeno branili i tražili pomoć od Banjaluke stigne pomoć koju su tražili. I dalje su se vodile ogorčene borbe: partizani su nastojali da unište tu njemačku grupu, koju je predvodio major Putlic.

Druga krajiška brigada je zajedno s Prvom krajiškom i dijelovima Druge proleterske u estvovala u napadima na njemačke položaje. Devetog septembra Nijemci su dobili pojačanje u ljudstvu i tenkovima. Komandu je uzeo u svoje ruke njemački pukovnik Vedel. Njemačko-domobranska grupacija je imala oko 4.000 vojnika, bez etnika koji su im pomagali.

U međuvremenu je Vrhovni štab odlučio da razbije tu grupaciju, jer je trebalo ići na Jajce, a grupacija pukovnika Vedela ostala bi iza leđa naših jedinica. Zato je angažovao još dvije brigade — Treću krajišku i četvrtu crnogorsku. Upravo kada su one krenule na Manjača — Nijemci su bili izvršili prodor ka grebenu Manjača. Prva krajiška brigada ih je zadržala. Dva domobranska bataljona su potpuno razbijena, a tako isto i etnici.

U tim borbama se istakao i Prvi bataljon Druge krajiške i njegov komandant Ranko Šipka. Ostala dva bataljona su vrsto držala položaje na Gradišnici; oni nisu dozvolili Nijemcima da prodru cestom ka Mrkonji-Gradu.

Treća krajiška brigada je brzim maršem preko Bronzanog Majdana izbila Nijemcima u bok. Tek tada je njemački štab shvatio da od njihove ofanzive nema ništa, pa su se Nijemci poželjno povlaćiti. Zajedno s proleterskim i krajiškim brigadama, Druga krajiška u estvuje u gonjenju Nijemaca sve do pred Banjaluku. U tim borbama su poginula 24 borca. Tako se u zajednici borbi kovalo bratstvo i jedinstvo i stvaralo ratno drugarstvo.

U izvještaju upućenom Vrhovnom štabu 17. septembra 1942. g. štab brigade piše:

»Borci se oduševljavaju drugovima Srbijancima, Crnogorcima i Sandžaklijama i ipoštuju ih. Zajednička borba koju ovdje vode ova četiri naroda, na krajiškom frontu, dokaz je da je naš narod nacionalno ujedinjen i to bratstvo svakim danom postaje sve jače«.

Slomom njemačke ofanzive i ujedno etništva na Manjači i narod Ratkova i Zmijanja po se je sve masovnije stupati u odrede i brigade.

Poslije uspjeha na Manja i Operativni štab za Bosansku krajinu je brzo pregrupisao jedinice radi oslobodjenja Jajca. Na Manja i su ostale Tre a krajiška i Tre a sandžaka brigada. Prva i Druga krajiška, Druga proleterska i četvrta crnogorska pošle su 20. septembra preko Mrkonjić-Grada ka Jajcu.

Jajce je bilo dobro utvrđeno uporište. Njegovu posadu sačinjavalo je 400 ustaša, 600 domobrana, oko 200 milicionera i žandara i 50 naoružanih Nijemaca kulturbundovaca. Od naoružanja su između ostalog imali 6 topova, 2 oklopna automobila i više bacača. Glavno neprijateljevo uporište bila je stara tvrđava u centru grada, a na periferiji grada brdo usine, selo Zjaje i most na Vrbasu. Ustaše su bile uvjerenе da će odbraniti Jajce. Neposredno uoči napada »veliki župan Plive i Rame« izjavio je: »Prije će pasti Zagreb nego Jajce«. On je tako vjerovao zato što nije poznavao snagu Narodnooslobodilačke vojske. Do tada su oko Jajca operisale snage Trećeg krajiškog odreda, koje nisu predstavljale neposrednu opasnost za garnizon u Jajem.

Druga krajiška brigada je dobila zadatak da napadne Jajce sa sjevera i da zauzme most na Vrbasu, Prva krajiška da napada lijevom obalom Plive, a Druga proleterska preko brda usina. Četvrta crnogorska je obezbjeđivala napad od Travnika i Donjeg Vakufa.

Poslije uspjeha u mnogim borbama i pobjede nad Nijemcima u Manja i borci su govorili: »Kad smo mogli uništavati njemačke tenkove i avione, zašto da ne uništimo i šaku ustaša u Jajcu. Drugi Košta je rekao da je vrhovni komandant naredio da se Jajce oslobodi. Zna i, grad se mora osloboditi. Nema tu šta da se priča. Razbuca ćemo i o Jajce«.

Tako se govorilo na etničkim konferencijama, partijskim i skojevskim sastancima. Tako su mislili svi borci.

Dvadeset četvrtog septembra u prvi sumrak ete se po ele spuštati niz padine Gole planine u dolinu Vrbasa. Išlo se tiho. U 10 asova uveče zagrmjelo je sa svih strana. Otvorena je vatra iz topova, mitraljezi

su zarezali, a bombe zapraštale. Sve se to izmiješalo s gromkim poklicima, s pozivima na juriš. U jednom naletu ustaše su zbačene sa spoljnih položaja i satjerane u grad. Drugi bataljon je zauzeo most na Vrbasu pet kilometara uzvodno od Jajca i nadirao uz Vrbasu ka gradu. Prvi bataljon je u žestokom jurišu likvidirao ustaške bunkere iznad naselja Zjaje i osvojio ustaški logor. Treći bataljon je kod mosta na Vrbasu obezbjeđivao napad od Banjaluke.

Druga proleterska i Prva krajiška su žestoko jurišale. Razvila se nemilosrdna borba. Ustaška artiljerija je uporno tukla okolne brežuljke. Reflektori sa tvrđave osvijetljavali su okolinu grada i tražili napadače. Bio je to prvi susret boraca s reflektorskim snopovima. Brzo su shvatili da im reflektori zasvijetle treba ići i u tom položaju ostati dok snop ne pređe, a onda — ponovo naprijed.

Poslije ponoći izveden je juriš na sam grad. Prvi bataljon se dohvatio prvih kuća u gradu pokušavajući da prođe ka centru. Drugi bataljon je nadirao banjalu kom cestom pokraj Vrbasa. Treća omladinska četa je sa svojim hrabrim komesarom Veljom Pjevačicom prodrla do samih zidina stare tvrđave. U jurišu se isticala Mika Ugarina, rodom iz sela Hašana u Podgrme. Ona je u partizanske redove stupila među prvim ženama Podgrme. Nudili su joj da bude bolni arka, ali ona nije htjela: željela je da se bori s puškom u ruci.

Mala i vrlo skromna, učestvovati je bila gotovo neprijetna. Ali kad počinje borba ona kao da poraste. Iz njenih krupnih očiju je izbijao sudan sjaj, a glas joj je postajao snažan i prodoran. Tada puška u njenim rukama postaje laka »kao pero«. Kad se pređe na juriš, Mika je uvijek najhitrija. Vodi li se borba u pozadini, po njenom prodornom glasu bi se znalo dokle je stigla.

Tako je bilo i u borbi za Jajce. Kad se poslije ponoći krenulo na juriš, bila je među prvima. Njen piskavi glas se čuo usprkos zaglušujućoj pucnjavi.

S njom je jurišala cijela eta is komesarom Veljom na elu.

U svitanje zore ustaše su pokušale da protivnapadom odbiju partizane koji su se u vidu klina probili u grad. Cestom kojom je nadirao Drugi bataljon naišao je blindirani automobil s ustašama. Nekoliko boraca, me u kojima je bio i komesar Pjeva , zasuti su vatrom iz automobila, te su se sklonili u jednu prizemnu zgradu i nastavili da tuku s prozora. Automobil je prišao uz sam prozor i zasuo ih granatama. Tri borca su teško ranjena. Ustaše su upale u zgradu. Nastalo je gušanje. Dok je imao metaka, Veljo je tukao iz šmajsera. Kada je vidio da e ga uhvatiti ispalio je posljednji metak sebi u glavu.

Borci njegove ete su ipak bombama pobili posadu blindiranog automobila i vozilo zaplijenili. Zamjenik komandanta brigade urin, koji je uvijek bio u strelja kom stroju, sjeo je u automobil i iz njega nastavio da tu e ustaše na ulicama grada.

Borba je produžena sutradan. Po podne 25. septembra zauzet je gotovo cio grad. Ustaše su se branile još samo sa stare tvr ave i sa željezni ke stanice, gdje im je bila i artiljerija. Sada su dvije krajiške i Druga proleterska brigada prešle u odlučuju i juriš.

Tri mitraljeza su sa tvr ave tukla ubita nom vatrom svaki prilaz tvr avi. Tvr ava se nije mogla osvojiti sve dok se ne budu uništili mitraljezi. Baca li je Prate e ete Mirko Simi i Božo Bundža su zauzeli pogodan položaj iza jedne zgrade i strpljivo uzimali elemente. Granata nije bilo dovoljno, te nijedna nije smjela promašiti. Simi se nikad nije žurio. Omalen, tih, malo je govorio i nikad se nije uzbuivao. Svoj zanat je zaista dobro poznavao. Pošto je ispalio jednu minu i vidio šta je njenom eksplozijom postigao, popravio je elemente, a zatim je po eo da »sadi« mine po tvr avi. Od prve mine — jedan mitraljez je u utao. Ustaše su odmah po ele postavljati drugi, ali ih je mitraljeska vatra pokosila. U istom trenutku je za utao i drugi mitraljez. Tada su bataljoni jurili na tvr avu.

Na položajima Prve krajiške udarne su se bombe i gromki poklici. Topovi su u utali. U gradu je nastala jurnjava za ustašama koje su bježale iz tvrđave i pokušavale da se dokopaju mosta preko Vrbasa. S kule više nije pucalo. Narod je izlazio na ulice i klicao partizanima. Omladina je među prvima izašla da doeka svoje oslobodioce. Krajišnici i proleter i su stiskali jedni drugima ruke, grlili se i radovali zajedno u pobjedi.

U 17. asova Jajce je bilo oslobođeno. Leševa je bilo na sve strane. Zaplijenjeni su topovi, osvojena tvrđava. Ustaše i kulturbundovci koji nisu izginuli pobjegli su glavom bez obzira kroz jedini prolaz koji im je ostao — prolaz prema Travniku.

Opisuju i borbe u Jajcu, ustaški podžupan, koji je uspio da pobjegne, u svom izvještaju je izme u ostalog napisao: »U našim su rukama ostali samo tvrđava i dio grada koji je bio opasan zidovima... Po gradu je pucalo sa svih strana. Kroz viku se čuo glas jedne žene: »Naprijed, udarna četeta Druge brigade«.

Taj glas je mogao biti samo glas Mike Ugarine, hrabrog borca Omladinske četete Drugog bataljona.

Druga krajiška brigada je, s ostalim jedinicama Narodnooslobodilačke vojske, u svoju istoriju upisala još jednu značajnu pobjedu. Gubici brigade nisu bili veliki, ali je zauvijek nestalo Velje Pjevača, i taj gubitak je bio nenadoknadiv. Sahranjen je sa još šest boraca kod crkve u Jajcu. Tužna uspomena na dragi lik tog borca ostala je u srcima boraca Omladinske četete.

Operativni štab za Bosansku krajinu je 28. septembra izdao saopštenje:

»Jajce je oslobođeno. Pod silovitim naletom bratski sjedinjenih partizana Krajine, Srbije i Crne Gore veoma brzo pripadnika neprijateljevih snaga je uništena i zarobljena, a manji dio je uspio da pobjegne i to kukavički... U ovoj akciji istakli su se i pokazali veliko junaštvo četete i bataljoni Prve i Druge krajiške brigade i Druge proleterske srbijanske brigade. Naravno su se istakli svojim junaštvom Prvi i Drugi

bataljon Druge krajiške brigade, Prvi bataljon Prve krajiške brigade i itava Druga proleterska srbijanska brigada«.

Za hrabrost i požrtvovanje koje su pokazali u tim operacijama Operativni štab NOP i DV za Bosansku krajinu pohvalio je urina Predojevi a, zamjenika komandanta Druge krajiške brigade i Ranka Šipku, komandanta Prvog bataljona Druge krajiške brigade.

Toga dana zamjenik komesara brigade Dušan Misira a je otišao u Petu kozara ku brigadu, a na njegovo mjesto je, iz proleterskih jedinica, došao Dragoslav Mutapovi , predratni komunist iz okoline a ka.

DOLINOM UNE I SANE

*Škole, štamparije, radionice O »Predlažem Biha« O
Plješevica je bila svjedok žestokog okršaja O Za na-
silje se kažnjavalo smr u O Ofanziva se nastavlja O
Trodnevne borbe za Bosanski Novi O Na ulicama San-
skog Mosta O etvrti bataljon brigade O Na kraju
petomjese nih borbi*

Iste no i kad je oslobo eno Jajce brigada je pre-
šla Vrbas i nastavila da isti teren u pravcu Travnika.
Taj kraj je pretežno naseljen hrvatskim življem,
na koji je ustaška propaganda znatno uticala. Stoga
su u tim selima održani zborovi na kojima se objaš-
njavala nužnost zajedni ke borbe protiv okupatora.

Krajem septembra Nijemci su koncentrisali ja e
snage u Banjaluci i Travniku, a Italijani u Imotskom
i Sinju, i uz pomo etnika i ustaša po eli ofanzivu
na snage NOV u zapadnoj Bosni i Bosanskoj krajini
da bi uništili naše snage i povratili izgubljene garni-
zone. Ta je operacija nazvana »Dinara«. U njoj su u e-
stvovali: dvije njema ke divizije, ustaše i Italijani.
Po ela je u pravcu Jajca i Mrkonji -Grada, a ubrzo
je ofanziva obuhvatila širu teritoriju Bosne i Dalma-
cije. U takvoj situaciji Operativni štab je naredio
Druvoj krajiškoj brigadi da usiljenim maršem krene
u Podgrme , izvrši pritisak ka Ljubiji, kako bi olak-
šala odbranu Klju a i Mrkonji -Grada, i zaštititi teri-
toriju Podgrme a u tom pravcu. U to vrijeme su Ni-
jemci žestoko nadirali od Banjaluke ka Mrkonji -
-Gradu i od Travnika ka Jajcu.

Umorni i iscrpljeni od marševa i borbi, ali pre-
kaljeni, o vrsli, borci su sa oduševljenjem primili
vijest o povratku u Podgrme . U napornom peto-

dnevnom maršu brigada je osmog oktobra izbila u Lušci-Palanku u Podgrmeu, gdje je oduševljeno dočekana. Pozdravljena od nekoliko stotina stanovnika ove male varošice brigada je paradnim korakom prošla ispred članova Operativnog štaba i Pokrajinskog komiteta.

Narod je bio dobro obaviješten o uspjehu krajiških, proleterskih i drugih jedinica na svim frontovima. Krajina se ponosila Narodnooslobodilačkom vojskom zato što je ona izvojevala značajne pobjede i bila joj je bezgranično privržena. Hiljade mladih boraca stupale su u proleterske i nove krajiške brigade koje su imale jedna za drugom — Treća, četvrta, Peta, Šesta.

Bilo je to razdoblje pobjeda, velikog oduševljenja i jedinstva naroda i vojske. Na slobodnoj teritoriji su radile škole, kursevi, štamparije, bolnice, radionice. Štamparije su izdavale brošure, časopise, listove. U brigadi su se izdavali listovi »Borba«, »Krajiški partizan«, »Vojno-politički pregled«, »Radio-vijesti« i dr. Vrhovni štab je izdao više uputstava i priručnika za borbu i starješine o higijeni, o borbi protiv tifusa, o borbi protiv pete kolone i dr.

Sanitetska služba je bila dobro organizovana. Već u oktobru je počelo pelcovanje protiv tifusa, parjenje odijela i liječenje ljudi od svraba. Brigadni ljekar Moric je požrtvovano oboljevalima i bolnicama i brinuo se o higijeni i zdravlju boraca. Tih dana je 350 boraca pelcovano protiv opasnog tifusa. Omladinski vojno-politički kurs radio je neprekidno. U brigadu je došlo oko 70 boraca s tog kursa, među njima i oko 20 omladinki.

Radi zaustavljanja neprijateljske ofanzive, brigada je dobila zadatak da vrši pritisak prema Ljubiji i Sanskom Mostu i da uništava rudni kapijarenja i željezni ku pružuju. Izveden je napad na neprijateljeva uporišta Staru Rijeku i Stari Majdan, u kojima su Nijemci eksploatisali gvozdenu rudu. Poslije žestoke borbe Nijemci i ustaše su protjerani iz Stare Rijeke. U uporištima je uništena železnica i popaljena su neka rudni kapijarenja. U toj borbi poginulo je

6 boraca, među njima i prva žena borac u brigadi Bosa Tubi, rodom iz Lušci-Palanke.

Tih dana su ustaše i Nijemci intenzivno utvrđivali dolinu Sane od Bosanskog Novog do Sanskog Mosta da bi sprije ili održavanje bilo kakve veze između Kozare, na kojoj je vodila borbe novoformirana Peta krajiška brigada, i Podgrmeča, koji je za neprijatelja postao opasno partizansko uporište. Ustaše su pokušale da izgradnjom fronta u dužini od 40 kilometara duž kojeg su se u neprekidnom nizu redali rovovi i bunkerji spriječe zauzimanje gradova u plodnim dolinama Une, Šane i Save. Nijemci im pomagali ustaše, u prvom redu radi zaštite rudnika Ljubije, koji su uveliko eksploatisali.

Veoma povoljan razvoj pokreta u zapadnoj Bosni i veliki vojni uspjesi NOVJ naveli su Vrhovni štab i CK KPJ da sazovu skup predstavnika naroda Jugoslavije i formiraju predstavništvo političko tijelo koje bi i pred inostranstvom reprezentovalo narodno-oslobodilački pokret. Da bi se to ostvarilo bilo je potrebno osloboditi jedno veće mjesto. Vrhovni komandant je smatrao da je Bihać najpogodnije mjesto za održavanje takvog skupa. Pozvao je komandanta Operativnog štaba za Bosansku krajinu i izložio mu svoju namjeru, ne pominjući grad. Košta Nad je predložio da se zauzme Bihać, i da to učine krajiške jedinice, bez angažovanja proleterskih brigada. Drug Tito je ipak smatrao da u oslobađanju Bihaća treba učestvuju i ličke i kordunaške jedinice, pa je na osnovi plana napada i podataka o snazi neprijatelja u Bihaću i dolini Une, donio odluku da u napadu učestvuje osam brigada, i to: u neposrednom napadu na grad — Prva, Druga i Treća krajiška i Osmo banijska, a u napadu na spoljna uporišta — Peta i Šesta krajiška, četvrta kordunaška i Druga lička brigada. Odlučeno je da napad počinje 2. novembra uveče. Plan napada je dotan inače razradio Operativni štab za Bosansku krajinu, koji je i rukovodio operacijom.

Garnizon Bihać je bio duboko uklinjen u slobodnu teritoriju, i sa ostalim manjim garnizonima u dolini Une presecao je vezu između Bosanske krajine, Like i Korduna. Oslobođenjem Bihaća, Bosanske

Krupe, Cazina i drugih manjih mjesta u tom kraju — slobodna teritorija bi postala jedinstvena cjelina.

Biha je branilo oko 1200 domobrana i oko 800 ustaša. Oni su imali 8 topova i više minobaca a. Pored spoljnih veoma jakih uporišta, u gradu je bilo nekoliko izuzetno tvrdih objekata — zgrada gimnazije, most preko Une, Gradska kula, Medresa, pošta, elektri na centrala i dr.

Iako je garnizon stalno bio u pripravnosti, ustaške vlasti nisu ništa znale o pripremanju napada, i to zahvaljuju i kako budnosti naših organa vlasti tako i odanosti naroda na oslobojenoj teritoriji. Narod je uvaio svoju vojsku i njene tajne.

Borcima je tek pred polazak na Biha pročitano pismo koje je stiglo od Operativnog štaba za Bosansku krajinu. Njime su se borci pozivali da oslobode drevni grad na Uni: »Taj vaš junački podvig bi bio najveliki anstveniji i najdostojniji pozdrav našem junaku Vrhovnom štabu, bio bi najdostojniji pružanje bratske ruke herojima Staljingrada i svim borcima junake Crvene armije na veliki dan, na 25-godišnjicu oktobarske revolucije«. Poziv Operativnog štaba je s oduševljenjem primljen u brigadi, koja se odmarala u Lušci-Palanci.

Trebalo je da jedan bataljon Druge krajiške brigade neprimjetno prodre u grad i zauzme most, a da ostala dva bataljona likvidiraju spoljna uporišta Vinicu, Rasadnik, Založje i Ribi. Desno od brigade je napadala Osmo banijska brigada.

S platoa zvanog Grabež Biha se vidi kao na dlanu. Odatle do grada ima sedam-osam kilometara. Sa zalaskom sunca grad je utonuo u plavi astu tamu. Samo je greben Plješevice bljeskao pod zracima sunca koje se klonilo zapadu.

Brigada se razmjestila po šumarcima. U njima vri kao u košnici. Ranko Šipka se napreže da u dolini osjenjenoj Plješevicom što bolje ispita krivudavu cestu kojom treba da se s bataljonom provu e izme u straža i bunkera i da upadne u grad. Njegov bataljon, koji sa injava tri stotine boraca, ima najteži zadatak. Nije lako neprimjetno ući u ustaški osinjak. Istina, Rankov bataljon je takve akcije izveo u borbi za Jaj-

ce, i u drugim borbama, ali ovdje je to izuzetno teško. Treba pro i dosta duga kim sokakom dok se izbi- je na most. Osim toga, tu su uporišta rasadnik i željezni ka stanica.

U prvi sumrak Prvi bataljon je krenuo niz Gra- bež. Vodi bataljona je student iz Biha a Robert Šole, delegat voda. Grad je utonuo u tamu i tišinu. Nigdje svjetlosti, sve je zamra eno. Bataljon je zaobišao upo- rište Viniou, zatim Hadžiabdi a-brdo i dohvatio se Prekounja, gradske etvrti s desne strane Une. Idu i poznatom ulicom, Robert je neprestano mislio na majku. Ona je stanovala preko mosta. Radovao se su- sretu s njom i istovremeno strahovao da nije više živa.

Bataljon je grabio da bi što prije izbio na most. Pred samim mostom je otvorena žestoka vatra iz tvr- de zgrade poslasi arnice. Borci bataljona su bili pri- morani da zastanu i s druge strane mosta su brisali mitraljezi. Tada su odre eni bombaši koji e likvidi- rati poslasi arnicu. Oni su se približili zgradi pod za- štitom desetak mitraljeza. Komandir prve ete Du- šan Kondi krenuo je sa bombašima. Prvi je upao u zgradu i sa dvije bombe pobio osam ustaša. Ostali su skakali kroz prozore i ginuli. eta je na juriš zapo- sjela zgradu. Druga je osvojila nekoliko susjednih zgrada, a Tre a selo Ribi . Me utim, preko mosta se nije moglo, jer je s druge njegove strane, iz rovova i bunkera, tuklo nekoliko mitraljeza. Teški mitraljez je štektao i sa zidina stare tvr ave Kule. Glavna uli- ca, koja izlazi na most, bila je obasuta gustom mitra- ljeskom vatrom.

Prvi juriš na most završio se ranjavanjem nekoli- ko boraca. Zato je Šipka odustao od pokušaja da zau- zme most i odlu io da sa eka dok ne stigne protiv- tenkovski top i ne uništi bunker. ete je rasporedio oko mosta i držao ga pod vatrom. Odbijen je juriš ustaša i domobrana koji su pokušali da pre u na de- snu stranu Une. Borba za most se nastavila cijelu no .

Za to vrijeme je Drugi bataljon likvidirao upo- rišta u Vinici i rasadniku. Tre i je vodio borbu s us- tašama u selu Založju. One su se bile utvrdile u zgra- di osnovne škole i pružale su žestok otpor. U jurišu

na školu ranjen je komandant bataljona Mlado Obradovi . Njegovu dužnost je primio Mile Vu enovi . Založje je likvidirano sutradan ujutru, pošto je iz dovu enog topa ispaljeno nekoliko granata na školu.

Kada je palo to uporište zauzeta je cijela desna strana Une. Osmo banijska brigada je likvidirala posade koje su pružale otpor iz stare željezni ke stanice i gimnazije.

Ujutro isu ustaški avioni mitraljirali i bombardovali oslobo eni dio grada, ali bez uspjeha. Na drugoj strani Une, gdje su napadale Prva i Tre a krajiška brigada, vodile su se neobi no teške borbe. Biha - ka kotlina je je ala od topovske kanonade, baca a i mitraljeskih rafala. Utonuo u jesenju maglu, Biha je li io na uzavreo kazan.

Tako je prošao prvi dan borbe.

Predve e su na most dovu eni protivtenkovski top i dva minobaca a iz Prate e ete brigade. Protivkolac je tukao Kulu i crkvu, a minobaca i rovove i barikadu na drugoj strani mosta. Od minobaca kih mina je izginulo više ustaša. esto su se uli jaući. Poneki mitraljez bi za utao, ali bi drugi odmah stupio u dejstvo.

Poslije dva-itri neuspjela pokušaja da se zauzme most, Ranko Šipka je odustao od napada, jer bi to iziskivalo velike gubitke. Pokušavaju i da protivtenkovskim topom smrvi barikadu, poginuo je komandir topa Ljuban He imovi .

I druga no je protekla u stezanju obru a oko tvrdih zgrada u centru grada. Iako se ve i dio domobranske pukovnije bio predao, ustaški kolja i su, nemaju i kud, cijelu no i sutradan do poslije podne pružali žestok otpor.

Pošto nisu uspjele da se probiju iz obru a, ustaše su se oko 15 asova povukle iz Kule i sabile u tri preostala uporišta — Medresu, poštu i Kloster (danas Spomen-muzej Prvog zasjedanja Avnoja). Obru oko fog kvarta zatvorila je Prva krajiška brigada. Bataljon Ranka Šipke je oko 15 asova nezadrživim jurišom zauzeo most i Kulu i iz Kule oslobodio tridesetak politi kih zatvorenika.

Posljednji otpor ustaša slomljen je 4. novembra oko 17 asova, i to tek kad je haubica privučena na 200 metara do Kloistera i pošto je direktnim pogocima srušila cijelu jednu stranu zgrade. Ustaše su istjerane iz zgrade. Oko stotinu njih je pokušalo da se probije glavnom ulicom, ali su gotovo svi pobijeni vatrom iz mitraljeza. Tako je prestao otpor. Borci triju krajiških brigada su se sastali u centru Bihaća. Na gradskim ulicama je bilo mnogo leševa u crnim, ustaškim, uniformama. Izbrojano je više od 350 poginulih ustaša.

Vrhovni štab je pohvalio sve brigade koje su u existovale u napadu na Bihać. Druga krajiška je tada dobila treću pohvalu od svog vrhovnog komandanta. Na prijedlog Operativnog štaba, za umješno komandovanje i veliko zalaganje u borbi za Bihać. Vrhovni štab je pohvalio Ranka Šipku, komandanta Prvog bataljona i Dušana Kondića, komandira Prve etc.

U magacinu 12. pješake pukovnije borci Prvog bataljona su pronašli nekoliko hiljada pari novih cipela i uniformi bivše jugoslovenske vojske, koje su bile malo prekrrojene i dotjerane. Po dobrom parti-zanskom običaju borci su javili ostalim bataljonima da pošalju po desetinu vojnika radi »snabdijevanja«, pa se tako cijela brigada obukla u nove sivomaslinaste uniforme.

Sutradan, maršuju i ka Bosanskoj Krupi, brigada je susrela stotine zaprega iz Podgrmeća koje su prevalile i po četrdeset kilometara da bi iz Bihaća izvukle municiju, granate i drugu spremu za vojsku.

Mnogi od tih seljaka koji su išli uz kola imali su sinove partizane i zajedno sa borcima su se radovali pobjedi. Na žalost, bilo je i tužnih vijesti: trinaest boraca se nije vratilo. Tridesetak ih je bilo ranjeno. Iz Bihaća se kretalo desetak kola s mrtvim i ranjenim borcima. Seljaci su pažljivo prilazili ranjenicima, raspitivali se i nudili ih rakijom. Bilo je i suza.

U Bosansku Krupu je brigada ušla sutradan po podne. Ustaše su u panici napustile grad. Odvukle su dosta njegovih stanovnika i zapalile sve veće zgrade. U gradu su već bili borci Pete kozarske etc.

Brigada je produžila nastupanje s obe strane Une i iz Otoke ubrzo protjerala oko 1000 demoralisanih ustaša. Kona no — predah. Malobrojni stanovnici, preplašeni ustaškim terorom i propagandom, nerado su se pomaljali iz kuća. Priličan broj ljudi iz Otoke i okoline bio je u ustašama. Njihove porodice su se plašile kazne, tim prije što je pružen dosta jak otpor u samom mjestu. Neki nisu uspjeli da pobjegnu, i tu su uhvaćeni. I baš u toku pretresa desilo se nešto što je duboko potreslo cijeli Drugi bataljon. Dva borca su zaboravila stroga pravila ponašanja vojnika Narodnooslobodilačke vojske. Oni su silovali mladu ženu čiji je muž bio ustaša. Ona nije krila ko je i gdje je njen muž, već im je rekla da je on ustaša i da je pobjegao, a ona je ostala s dvoje djece. Nije bježala, niti je imala kuda. Vjerovala je da ona i njena nekakva djeca nisu ništa krivi. Zato nije mogla da se pomiri s ponižavanjem. Smogla je snagu, otišla pravo u štab bataljona i ispričala šta je doživjela.

Štab bataljona je odmah postrojio Prvu četinu. Žena je prstom uprla u dva vojnika. Oni su utali, blijedi kao gromom pogodi. Svi borci su stajali nijemi i uzbuđeni.

Presuda brigadnog vojnog suda je glasila: »Imenovani borci Prve i druge bataljona Druge krajiške brigade osuđuju se na smrt strijeljanjem«. Devetog novembra poslije podne postrojen je cijeli bataljon. Osuđeni su izvedeni pred stroj. Pala je komanda da Prvi vod Prve i drugi izvrše kaznu. Vladala je grobna tišina. A onda se prolomio plotun ...

Svi su željeli da što prije zaborave te mu ne trebatke ... I da se nešto slično nikad više ne desi.

Kada su oslobođeni Bihać, Krupa, Cazin i Otoka slobodna teritorija Bosanske krajine, koja je već bila povezana sa oslobođenim dijelom Dalmacije, spojila se i s teritorijom Banije, Korduna i Like. Grad Bihać, ranije istureno neprijateljevo uporište, sada je bio u sredini prostrane slobodne teritorije od blizu 50.000 kvadratnih kilometara. Tu su teritoriju Nijemci nazivali »Titova država«. Vrhovni štab i Centralni komitet KPJ preselili su se u Bihać.

Zahvaljujući i uspješnim operacijama NOV u ko-

jima su zaplijenjene znatne količine oružja, u Krajini i Hrvatskoj su formirane nove brigade. Ali tako velikim i mnogobrojnim jedinicama nije se moglo komandovati na dotadašnji način. Zato je Vrhovni štab 1. novembra donio odluku o formiranju divizija i korpusa. Formirane su tri proleterske divizije i četvrta i Peta krajiška divizija. Od dve krajiške divizije formiran je Prvi bosanski korpus NOVJ. Za njegovog komandanta je postavljen Košta Nađ. Druga, Peta i Šesta krajiška brigada su ušle u sastav četvrte krajiške divizije. Njen komandant je postao proslavljeni kozarački borac i rukovodilac Josip Mažar-Šoša.

Četvrta krajiška divizija je dobila zadatak da razbije ustaški front između u Šanskom Mostu i Bosanskog Novog i otvori »vrata Krajine«, kako je štab korpusa nazivao taj prostor.

Poslije izvičanja ustaških linija i bunkera brigada je krenula u napad na neprijateljeva utvrđenja na Miskoj glavi i Tromenici. Peta kozaračka je napadala lijevo — brdo Pivnicu i selo Suha u.

Bila je duboka novembarska noć. Bataljoni su prešli riječicu Japru i pošli prema neprijateljevima i bodljikavim žicama ispred kojih su bili sasjede šuma i šiblje. Znalo se da su na tom prostoru postavljene mine. Zapaljeni naramci granja i slame osvjetljavali su teren ispred rovova. Poneki se ustaša vidi na rubu rova. Naziru se mitraljeska gniježda. Hladan vjetar briše. Zemlja je suva i smrznuta. Čete imaju vode, koje vješto zaobilaze brisane prostore i rovove i jedinice vode potocima i jarugama.

U daljini se vidi visoko brdo Miška glava. Iza nje ga je njemačka baterija haubica. Drugi bataljon je dobio zadatak da neprijatelju za leđa i zaplijeni njegovu artiljeriju. Ostali bataljoni napadaju frontalno.

Čete podilaze kroz nisko šipražje. Polako. Sve bliže. Jasno se zapažaju ustaše oko vatre, oficiri, konji, litav logor vojske. Bilo je ta noć dva sata ujutro kada su bombaši grunuli svojim bombama. Ali i ustaše odgovaraju žestokom vatrom i bombama. Međutim, ništa više nije moglo zaustaviti brigadu.

Drugi bataljon se iz pozadine bacio na neprijateljev logor na Miskoj glavi. Za tren oka su zauzeti svi bunker i skloništa i štab ustaške bojne. U kratkom okršaju je ubijeno nekoliko ustaša i njihovih oficira. Ostali su se u panici razbježali po šumi. U napuštenim zemunicama su ostali oružje, odjeća, štapske istvari. Front je probijen. Prvi i Treći bataljon su jurišali uzbrdo ište i rovove i bunke. Borci su upadali me u ustaše i tukli se kundacima i bajonetima. Petorica boraca su bili uhvaeni od ustaša ali su uspjeli da pobjegnu.

Izdala je komanda da se ide dalje — na artiljeriju, koja mora biti negdje odmah za brdom. ete brzo nadiru kroz hrastovu šumu. Ustaše bježe. Poneki opali metak, a onda za njim — trka i graja. Najednom se ukaza velika gola zaravan, izrovan i iskopana. Artiljerijski položaji!

Artiljerije, me utim, nema. Nijemci su bili budni, i u posljednjem asu su uspjeli da izvuku topove. Ostale su kare, municija, kola i ostalo. Ni metka nisu ispalili. Baterija je umakla zahvaljuju i samo tome što se nije znalo gdje je njen položaj.

Bataljoni su se prikupili na Miskoj glavi. Tu je dvadesetak zarobljenih domobrana i ustaša. Odreena im je pratnja do Štaba korpusa. Iz Pete kozarake je stigla vijest da je zarobljena cijela domobranska bojna. Zaplijenjeno je mnogo pušaka, municije, hrane. Razumljivo, bunker i zemunice su razrušeni. Ustaški logor je ve dogorjevao.

U svanu e je produženo gonjenje neprijatelja ka Ljubiji. Ustaše su pokušale da pruže otpor na novim odbrambenim položajima, ali budu i da su bili obezglavljeni nisu uspjeli da izdrže nalet bataljona. Na njivama se crne leševi ustaša.

Brigade su se sjurile preko tri ustaške linije rovova i oko 10 asova izbile pred Ljubiju. Pao je i Šurkovac, posljednje uporište pred Ljubijom. Bataljoni su produžili da napadaju. Upali su u Muslimansku Ljubiju, varošicu kod rudnika Ljubije. Niko se nije zadržavao u varoši. Borci su se bacili na rušenje pruge i kidanje telefonskih veza. Za kratko vrijeme pruga je prekinuta na više mjesta.

Ubrzo je neprijatelj iz Prijedora napao bataljone koji su rušili prugu. Po rafalima (iz šaraca) znalo se da su to Nijemci. Pored četiri stotine Nijemaca nastupala je bojna ustaša. Pošla je oštra borba. Pritešnjeni u dolini, bataljoni su se izvukli na obližnje brežuljke. Nijemci ponovo ulaze u Ljubiju. Nijedan borac nije uzeo čak ni kutiju cigareta. Politodjel brigade je izvjestio CK KPJ o tom lijepom ponašanju boraca prema stanovništvu.

Izjutra su neprijateljevi tenkovi preduzeli snažan protivnapad. Razvile su se žestoke borbe. Ustaše su jurišale pokušavajući da zbacе naše bataljone. Osjećalo se da su pijani — išli su tromo vičući i psujući. Na goloj uzvišici iznad Ljubije bila je Druga četa Prvog bataljona. Uporno je odoljevala ustaškim napadima. Njen komandir i junak sa Kozare Ljuban Budimir puštao bi ustaše da priđu na tridesetak metara, a zatim bi borci srušili ili na njih smrtonosne snopove mitraljeskih kuršuma. Ali uprkos gubicima ustaše su, urlajući, bezglavo napadale. Upale su i u rov potisnuvši dio čete. Tada je jedan mitraljezac, čijeg se imena više niko ne sjeća, izstojevši stavio sasuo čitav rafal metaka u grupu ustaša. Pucao je sve dok i posljednji ustaša nije pao. Dvadeset ustaša je oborio i odbranio položaj. Čijela brigada je saznala za njegov junački podvig.

Brdo Trometa je ostalo u neprijateljevim rukama. S tog jakog uporišta na oštroj uzvišici, iznad i - kanih bunkera, tukli su teški mitraljezi i sve živo brisali dva kilometra unaokolo. Baš na taj utvrđeni položaj trebalo je da napadnu Drugi bataljon i bataljon Šeste brigade. Vodnik iz Treće čete Njegovan je vodeći svoje borce izbio na golu uzvišicu ispred uporišta. Svanjivalo je. Ustaše su ih primijetile i otvorile paljbu. Njegovan je pogodio u glavu. Ostali su se povukli u zaklone. Mitraljez je brisao po golom brdašcu, tako da niko nije mogao prići ranjeniku, a da ne bude primijenjen. To je trajalo cijeli dan. Tri borca su pokušala da ga izvuku, ali su sva trojica ranjena prije nego što su mu prišli. Njegovan je i dalje tiho ječao. Uzaludna ispaš bila li nastojanja brigadnog ljekara Morica Levija da izvuce vodnika Njegovana. Izvu-

en je tek kada je pao mrak, ali — bilo je kasno. Umro je im je unesen u toplu sobu. Njegova eta je ponovo pošla u akciju na Trome u, riješena da uništi mitraljesca i druge ustaše koji su pogodili Njegovana. Juriš na bunker je bio silovit. Brdo je zauzeto, ali iz bunkera je i dalje tukao mitraljez. Bombe su ponovo granule. Mitraljez je napokon umukao. Ustaša je, me utim, ostao živ, s mitraljezom se izvukao iz bunkera i pokušao da pobjegne. Ipak su ga borci Tre e ete opkolili na istini. Kada je pokušao da se sjuri u šipražje i dokopa potoka, puške su planule. Ispružio se sav izrešetan. Tako je likvidiran zločinac koji je gotovo dan i no , tri dana pucao.

Nekoliko dobrih boraca je poginulo osvajaju i bunker. Teško su ranjeni komandir ete Stojan Milnovi Stojanda i nekoliko boraca. Dok je bunker na Trome i gorio odnekud je dolutao metak. Ciknulo je staklo na prozoru brigadne ambulante u podnožju golog brežuljka, i kuršum se, pored iznena ene bolni arke Nade Boži , zabio ljekaru Moricu u mišicu.

Pošto su njema ko-ustaški položaji probijeni, Operativni štab je predložio Vrhovnom štabu da krajiške i hrvatske snage napadnu Bosanski Novi i Dvor na Uni, gdje su pored 400 Nijemaca bile 12. domobranska pukovnija i dvije bojne 3. zdruga, ukupno oko 4.000 vojnika.

Napad je po eo oko 23 asa 26. novembra. Prvi bataljon Druge krajiške brigade se neprimjetno privukao neprijateljevim položajima na muslimanskom groblju. Tu je Ranko Šipka odredio etu, kojom je komandovao neustrašivi Petar Borojevi , da se provu e izme u rovova i u grad upadne bez borbe kako bi u vrijeme opšteg napada zauzela željezni ku stanicu i unijela pometnju me u Nijemce i domobrane.

eta je uspjela da se uvu e u grad i dohvati glavne ulice. Ali grad je bio pun ustaša i Nijemaca. Razvila se žestoka borba. Iako je komandir Petar Borojevi bio ranjen, nije htio da odstupa. O ekivao je opšti napad i spajanje s našim snagama. Zato je naredio da se zaposjedne željezni ka stanica i da se nastavi borba. Vrijeme je prolazilo, a naših snaga nije

bilo. Granate su obasijale Bosanski Novi, ali borba se vodila daleko izvan grada.

Ustaše i Nijemci su sve više stezali obru oko ete. Ranjenih je bilo sve više. Stoga se više nije smjelo ekati. Borojevi je naredio proboj iz obru a. eta se probila kroz njema ke rovove. Borci su bili iskravavljeni i izmoreni. Prva krajiška brigada je na Novskoj planini zarobila cijelu domobransku bojnu i haubi ku bateriju. Me u zarobljenicima je bilo 9 oficira.

Dok su se borci Prve brigade bavili oko zarobljenika i plijena, Nijemci i ustaše su se organizovali i s boka po eli tu i Drugu brigadu. Tako je prekinuta veza izme u brigada i napad je zakasnio. Kada je poslije pono i po eo napad, ustaše i Nijemci su se ve bili organizovali i odbranili su grad. Napad je, dakle, propao. Jedino je eta komandira Borojevi a u potpunosti izvršila zadatak. Borci su pri ali o svom gušanju s Nijemcima i ustašama i pokazivali zaplijenje njema ke šmajsere. Ipak, te je no i postignut ogroman uspjeh: Prva krajiška brigada je zarobila 500 domobrana i zaplijenila 4 haubice, a Druga krajiška brigada je zarobila 150 domobrana.

Borbe za Bosanski Novi su nastavljene sljede a dva dana i dvije no i. Krajiške i hrvatske brigade su uporno pokušavale da zauzmu Novi i Dvor. Nijemci su u me uvremenu dovukli tenkove, oko dva bataljona pješadije, dvije ustaške bojne, i ogor eno se branili. Bila je to teška, ogor ena borba. Topovi su tukli i s jedne i s druge strane, a juriši i kontrajuriši su se smenjivali. Bilo je dosta gubitaka i na jednoj i na drugoj strani, ali grad nije zauzet.

Ipak su partizanske snage postigle uspjeh. Zaplijenjeno je toliko oružja da ga je bilo dovoljno za još jednu brigadu. Radi odbrane Bosanskog Novog neprijatelj je povukao dio snaga iz Sanskog Mosta i njegove okoline i time je oslabljena odbrana tog mjesta. To je Operativni štab za Bosansku krajinu zapazio, te je po etkom decembra preduzeo napad na Sanski Most.

Tih dana je objavljen prvi broj brigadnog lista, koji je kao simbol borbe dobio naziv »Položaj«. I ba-

taljoni su izdali svoje listove, a ete džepne novine. U njima se pojavila prva pisana rije boraca i starješina o teškim borbama i uspjesima. (Na žalost, nijedan primjerak bataljonskih listova i etnih novina nije sa uvan.)

Garnizon Sanski Most je bio značajna prepreka: otežavao je proširivanje slobodne teritorije prema Manja i, Vrbasu i centralnoj Bosni. On se bio prilično duboko uklinio u teritoriju Podgrme a, te je uvijek predstavljao opasnost za pozadinske ustanove. I politički razlozi su nalagali da se taj garnizon uništi, tim prije što je ustaška vlast u gradu imala jak oslonac u narodu. Masovnim ubijanjem Srba ustaše su uspjele da zavade srpski i muslimanski živalj i dame u pripadnicima tih nacionalnosti izazovu mržnju. Muslimansko stanovništvo koje je izbjeglo iz Sani - ke doline ustaše su naoružali i neprestano tjeroali da pljaka i pali kako bi ga što više vezali za sebe. Tako su se odnosi koji su već od ranije bili poremećeni još više zatrovali; oko 2.000 naoružanih Muslimana je pojačalo odbranu grada. Iza svega toga su, razumljivo, stajali Nijemci, kojima su bili potrebni rudnici željeza. Zato je poslije razbijanja ustaških položaja između u Ljubije i Bosanskog Novog Sanski Most još više utvrđen i pojačan. Oko grada je izgrađen širi odbrambeni pojas s rogovima, bunkerima i bodljikavom žicom. Osobito jaki položaji bili su na Braji a-Tavanu, Djedova i, Umcima i Mikanovom brdu (na lijevoj strani Sane), ali su bili jaki i na desnoj.

I u gradu je bilo više bunkera i rovova. Ukupno je u Sanskom Mostu i okolnim uporištima bilo više od 4.000 ustaša, domobrana, Nijemaca i pripadnika ustaške milicije. Štab korpusa je naredio da s lijeve strane Sane napada četvrta, a s desne Peta divizija.

Desetog decembra je vrijeme bilo suvo, vedro i veoma hladno. Na neprijateljevim položajima su gorjele vatre; prozeblji vojnici su se zagrijavali u rogovima i bunkerima. Iako su iz pušaka pucali u noć, i dok su bataljoni podilazili rogovima meci su zviždali iznad glava boraca. Tri borca su ranjena još prije početka napada.

Napad je po eo plotunom korpusnog artiljerijskog divizionu. Neprijatelj je pružio žestok otpor. Rov po rov se osvajao na juriš, bombama. U svakom uporištu je bilo desetak bunkera, iz kojih se pucalo na sve strane. Vrijeme je prolazilo, a nijedno uporište se nije predavalo. Po rovovima su borci kundacima i bajonetima kr ili put. Oko pono i su zauzeti prednji rovi i nekoliko bunkera na Mikanovom brdu, ali su se Umci vrsto držali. Ustaše su dovikivale i psovale ubje ene da e partizani odustati od napada i povući se. Me utim, oko 2 asa po pono i, kad je Šesta brigada likvidirala najja a uporišta Braji a-Tavan i Djedova u i uputila svoj Drugi bataljon na Umce, dva bataljona su, poslije žestokog juriša, i to uporište zauzela. Prvi bataljon je tako e ponovio juriš i zauzeo Mikanovo brdo. Neprijateljeva odbrana se po ela cijepati. Tada se pred borcima (ukazala široka dolina Sane, u kojoj je vrilo kao u kazanu. To što je bilo mnogo vatri upu ivalo je na zaključak da je i Peta divizija razbila neprijateljevu odbranu i da se spušta prema Sanskom Mostu.

Po elo je da svanjiva. Dolinu Sane prekrila je izmaglica i zaklonila grad. Bataljoni su se po eli spušćati niz brda dolje ka Sani. Trebalo je uništiti i drugu odbrambenu liniju koja se protezala preko sela Demišovaca i Pobrežja. Ta uporišta borci su poznavali odranije. I evo, opet se kolone približavaju poznatim brežuljcima na i kanim mitraljezima. Izmaglica je skrivala ustaške položaje. Prvi i Drugi bataljon se nisu zaustavljali. Njihov zadatak je bio da ve budu u gradu, ali su se zadržali u borbama na spoljnim uporištima. Sada je trebalo žuriti u susret Petoj diviziji na drugoj strani Sane.

Koriste i se maglom bataljoni su prišli bunkerima i ponovo krenuli na juriš. Branioci Demišovaca i Pobrežja nisu izdržali. Dali su se u bjekstvo preko polja ka gradu.

U me uvremenu se Tre i bataljon sa protivtenkovskim topom provukao izme u Mikanova brda i Suha e i izbio na raskrnicu cesta kod sela Dževera. Na cestu su postavljene mine i kraj nje zasjeda, ta-

ko da je bataljon kontrolisao put prema Prijedoru i Ljubiji.

Kad je poslije ponoći i savladana spoljna odbrana Sanskog Mosta, Nijemci su shvatili da je grad ugrožen, te su hitno zatražili pomoć iz Prijedora i Ljubije. Pomoć je upućena iz oba pravca. Oko 8 sati ujutru kolona od 12 kamiona Nijemaca sa 4 tenka i 2 topa upala je u zasjedu bataljona. Prvi tenk je naišao na minu i stao. Nijemci su odmah napali. Bataljon je prihvatio borbu. Pokušavao je da vatrom iz protivkolaca zaustavi tenkove. Međutim, neprijatelj je iskoristio ravan teren i izmaglicu i udarom u bokove prisilio ga da se povuče sa ceste. Poslije toga Nijemci su tenkovima izbili na most na Sani i iz grada izbacili dijelove koji su se bili uklinili.

Sljedeća tri dana vodile su se žestoke borbe za grad i okolna uporišta koja dotad nisu bila pala. Jedanaestog decembra je ponovljen napad na Sanski Most. Brigada je došla do prvih kuća, ali ju je dočekala vatra iz bunkera i rovova na periferiji grada. Na Golom polju nije bilo zaklona, te su mitraljezi prosto kosili. U zoru su se tenkovi ponovo privukli iza leđa. Bataljoni su se morali povući. Posada njemačkog tenka je zapazila jednog partizana iz Drugog bataljona kako trči preko polja tražeći zaklon. Tenk se uputio za njim. Iz njega nisu pucali. Htjeli su da ga pregaze. Borac se zaklonio za jednu košaru. Tenkist je iz neposredne blizine opalio iz topa. Nestalo je i košare i borca. Tako i drugi napad nije uspio.

Brigada se tada usmjerila prema Ljubiji i likvidirala preostala uporišta Ruškovac, Stari Majdan i Staru Rijeku. Treći bataljon je ostao na cesti koja vodi prema Prijedoru i uspješno ometao saobraćaj. Tako je 15. decembra odbio kolonu od 700 Nijemaca, a sutradan napao oklopni voz, protivtenkovskim topom oštetiо lokomotivu, a pješadiju natjerao da bježi u Prijedor.

U drugoj polovini decembra brigada je neprekidno vodila borbe s Nijemcima i ustašama, koji su pokušavali da odbace partizane dalje od Sanskog Mo-

sta i Ljubije. U žestokoj borbi u noć 20. decembra Prvi i Drugi bataljon sa ekali su kolonu od 3.000 Nijemaca i ustaša i neprijatelju nanijeli znatne gubitke.

U borbama za Sanski Most borci brigade su ubili više od 200 i zarobili 30 neprijateljevih vojnika. Zaplijenjeno je 30 pušaka, 1 teški mitraljez, 180 mina za bacače, 200 bombi, 1 radio-stanica i drugi materijal. Samo od jedne takve mine koju su ispalili borci Prve brigade poginulo je kod Starog Majdana 20 ustaša. Kada je grupa ustaša došla da kupi mrtve, druga mina ju je pogodila i sve iz grupe pobila. Ali i brigada je pretrpjela gubitke: 24 borca i starješine je poginulo i 80 je ranjeno. Među mrtvima je bio i komandir Prve Veljkina Miljević. Iako teško ranjen u borbi na Bosanskom Novom, kada je pokušao da se napada na Sanski Most pobjegao je iz bolnice i priključio se svojim borcima. Od hladnoće i napora rana mu se pogoršala i on je poslije dva dana umro.

Iako Sanski Most nije zauzet, neprijatelju je nanesen težak poraz: razbijena je njegova utvrđena linija Bosanski Novi — Sanski Most i pretrpio je znatne gubitke. A i sam grad je gotovo potpuno razrušen dejstvom korpusne artiljerije.

Sredinom decembra stigla je Bihaćka omladinska eta. U njoj je bilo oko 85 omladinaca, većinom iz Bihaćke gimnazije, koji su u Cazinu završili jednodnevni vojno-politički kurs. Odmah zatim je formiran četvrti bataljon brigade. Za njegovog komandanta je postavljen Slobodan Inđić, koji je došao sa oficirskog kursa, a za političkog komesara, privremeno, Mile Malešević, komesar Drugog bataljona. U bataljonu je bilo oko 180 ljudi. Oružje za Bihaćku omladinsku etetu i druge etete četvrtog bataljona dala je brigada iz svojih rezervi, jer je oružja bilo dosta.

Istog dana su u brigadu stigli obavještajni oficiri Drago Mažar i Vojo Mitrov, koji su, po direktivi Vrhovnog štaba, organizovali vojnu obavještajnu službu u brigadi. Tada je za obavještajnog oficira brigade postavljen Vojo Oljača, a za obavještajne oficire u bataljonima uro Poljak, Dušan Uzelac, Vojo Maksimović, Sotir i Mirko Bundža. Od obavještajaca se

tražilo ne samo da prikupljaju podatke o neprijatelju i njegovim namjerama već i to da vode borbu protiv neprijateljeve špijunaže, pete kolone, panikerstva i sli noga, to jest da obavljaju i obavještajne i kontraobavještajne poslove.

U to vrijeme su obavještajci imali veoma mnogo posla. Naime, posljednjih dana 1942. godine Nijemci su u okolne garnizone pošli dovlađujući divizije koje su bile predviđene za predstojeću ofanzivu. Trebalo je odmah doći do podataka o njima i namjerama Nijemaca i ustaša.

Tih dana je u brigadi formiran politodjel (od trojice drugova). Za rukovodioca je postavljen Pero Radović, stari komunist iz Crne Gore. S njim su radili Tomáš Perović iz Banjaluke i Radenko Broić, Srbin iz Druge proleterske brigade. Broić je bio zadužen za rad sa skojevcima.

Dvadeset šestog decembra je održan sastanak političkih komesara brigada i divizija Prvog bosanskog korpusa, a 1. januara 1943. g. konferencija političkih komesara i zamjenika komesara bataljona i četa Druge krajiške brigade. Na tom drugom skupu, komesari su prisustvovali komesar korpusa Osman Karabegović i komesar četvrte krajiške divizije Milenko Kušić, analiziran je rad brigade od njenog formiranja pa do kraja 1942. Podaci koji su izneseni, osobito oni koji su se ticali borbi od akcije na Bihać, govorili su o velikoj snazi i velikim podvizima brigade. Brigada je poslije izvornog napada na Bihać puna dva mjeseca neprekidno vodila borbe. U tim borbama je ubijeno i zarobljeno više od 800 neprijateljevih vojnika i oficira i zaplijenjeno je oružje za još jednu brigadu. Sredinom novembra štab brigade je poslao Vrhovnom štabu dvije strojnice s molbom da se predaju drugu Titu kao poklon boraca brigade.

Za pet mjeseci borbi poginulo je 155 a ranjeno 487 boraca i starješina. Samo u novembru i decembru izbačeno je iz stroja 429 boraca. Polovina boraca sa formiranja brigade izginulo je ili izranjavano. Na mjesta tih boraca došli su mladi — iz Bihaća, Pod-

grme a i Kozare. Prvog januara 1943. brigada je imala 1.418 boraca.

Od formiranja brigade poginulo je 28, a ranjeno 56 članova Partije. Broj poginulih skojevaca nije utvrđen. Rukovodstvo brigade, divizije i korpusa bilo je zabrinuto zbog velikih gubitaka u ljudstvu, razumije se i u komandnom kadru. Vrhovni štab je zato skrenuo pažnju rukovodstvu brigade. On je tražio da se povede više računa o ljudstvu, i komandnom kadru, i da se napadi bolje organizuju. Na sastanku štabova razmatrani su uzroci tolikih gubitaka. Utvrđeno je da su najčešće ginuli mladi borci, oni koji nisu završili vojno-politički kurs. Munib Maglajli, zamjenik komesara Drugog bataljona, smatrao je da je uzrok velikim gubicima »usijanost« boraca i komandira i naveo primjer Veljkine Miljevića. U brigadi više nije bilo Mladića Obradovića, Sime Mrčića, Stojandića Milnovića i drugih. Oni su ležali u bolnici. Komesar brigade Niko Jurin i obolio je od tifusa. Dužnost komesara vršio je Dragoslav Mutapović, pomoćnik komesara brigade.

Predah Izme u borbi iskorišten je za oporavak jedinica i za to da se obave različni poslovi. Preduzete su mjere da se liječe bolesni i promrzli borci, pare odijela, poboljša ishrana. Ponovo su počeli izlaziti bataljonski listovi i džepne novine. Narod Podgrmeća, osobito organizacije AF2 i omladine, prikupio je znatan broj džempera, čarapa, dosta rublja i to poslao borcima na položaj. Hrana se poboljšala. Zima je stegla, te je natjerala neprijatelja u gradove. Borbe su gotovo prestale. Ipak, osjećalo se da to zatišje neće dugo trajati. Sve je više podataka govorilo o tome da se neprijatelj priprema za ofanzivu, ali se nije moglo procijeniti kada će je i gdje poći. Borci su o tome malo znali. Oni su mislili na svoje svakodnevne brige: stražarsku službu, patroliranje, držanje zaseda, a ponajviše o tome kako bi bilo dobro »skoknuti« preko Sane na Kozaru i vidjeti ko je ostao živ od porodice i kako je i šta radi djevojka.

Tako se završila ratna 1942. godina, u kojoj je brigada vodila mnogo teških borbi, prolila dosta krvi i

— pobje ivala. Osobito se istakla s napadima na naseljena mjesta. Stekla je dragocjena iskustva. Zamjenik komandanta Drugog bataljona Stevo Samardžija je u pismu upućenom Operativnom štabu za Bosansku krajinu iznio mišljenje da nije lako osvojiti grad ako se na nj napada sa svih strana, već da neprijatelju treba ostaviti prostor za povlačenje, pa ga u zasjedi sa ekati i uništiti. On je tu govorio i o važnosti upotrebe protivtenkovskih topova u osvajanju bunkera i zgrada napravljenih od tvrdog materijala. Ta su iskustva veoma mnogo koristila brigadi na njenom dugom borbenom putu kroz sve krajeve naše zemlje.

BITKA NA GRMECU

U stroju pred vrhovnim komandantom O Kozara još živi O Upad u Lijevu polje O Njemačko groblje na Benakovcu O Bol za izgubljenom majkom O Šest dana i šest noći i bijele groznice

Novu 1943. godinu brigada je dočekala u Lušci-Palanci i okolnim zaseocima. Nekoliko dana odmora iskorišteno je za popunu jedinica novim borcima, politički i kulturno-zabavni rad. Pored bataljonskih listova, objavljen je i drugi broj brigadnog lista »Položaj« Bataljonske kulturne ekipe dale su priredbe po zaseocima. Najčešće su davale jedno inku »Jazavac pred sudom« od Koića, ali su davali i druge. Proučavani su različiti propisi Vrhovnog štaba I Avnoja, kao i listići iz »Borbe«, »Proleter« i »Krajiškog partizana«.

I vojna obuka se intenzivno sprovodila. Borci su vježbali postrojavanje, ravnanje i držanje u stroju. Znali su da predstoji smotra jedinica, ali gdje i kada — to im nije bilo saopšteno.

Osvanuo je i 7. januar 1943. Rano izjutra brigada je krenula u selo Jasenicu pod Grmečom. Na prostranoj zaravni kod seoske crkve okupile su Peta kozarska i Šesta krajiška brigada. Cijela četvrta krajiška divizija je na okupu, kao i štab korpusa. Bataljoni su okrenuti prema tribini improvizovanoj od dasaka. Pozadi stroja su poručnici i artiljerijskog divizionara korpusa i protivkolski topovi brigada. Komandant Prvog bosanskog korpusa Košta Načević je, očigledno, zadovoljan. Pored njega je stajao Josip Mažar Šoša, komandant četvrte divizije. Naokolo se okupilo mnogo naroda i omladine. Žagorci i praznici

ko raspoloženje, kao da nije rat. Samo su duge cijevi haubica koje su bile dignute uvis opominjale na svoju ubojnu snagu i podsjele na grmljavinu dolje u dolini Sane, koja se tek bila stišala i koja će uskoro opet poći. Grme je bio uvijen u sivu maglu, a mraz je stezao. Borci su tapkali svaki na svom mjestu pokušavajući i da zagriju prozeble noge.

Najednom se od Krupe ukaza automobil. Sporo se probijao cestom kroz dubok snijeg. »Živio drug Tito«, »Živjela Komunistička partija«, iz grla seljaka i omladine kojih je bilo na stotine i hiljade odjeknuše povici. Aplauz i skandiranje. Drug Tito je izašao iz automobila i uputio se ka tribini. Košta Namić mu priključio i podnese raport, a zatim se obojica popeše na tribinu. Sa drugom Titom su stigli Ivan Ribar i Vlado Zečević, a s njima i Avnoja. I oni su se popeli na tribinu. Većina boraca krajiških brigada prvi put je tada vidila drugu Tita. Bio je u tamnoj uniformi, dugom šinjelu i izmama. On je svojom pojavom ozario borce i ulio u njih nepresušnu snagu. Oni su ga netremice gledali, a narod se komešao, jer je želio da se probije što bliže da bi ga što bolje vidio.

Govor koji je drug Tito održao toga dana zabilježen je i sa zvukom. Drug Tito je odao priznanje borcima krajiških brigada zbog njihovih žrtava i junaka u tim teškim, sudbonosnim danima.

Poslije Titovih riječi i pobjeda je postala nekako bliža. I borce i narod su ispunjavali ponos i bezgraničnu ljubav prema otadžbini koji voli naše narode.

Titov govor su narod i borci burno pozdravili. Kada je vrhovni komandant isišao s tribine, odjednom su, kao po komandi, grunuli plotuni. Ni komande ni ljutnja Soše i drugih komandanata nisu mogle zaustaviti ratnike da na svoj način iskažu radost. Svaki borac je ispalio metak-dva, a mitraljesci po jedan kratak rafal. Zabraniti Krajišniku da u takvim trenucima ne ispali bar metak bila je besmislica. Zato su komandanti vikali više iz discipline prema vrhovnom komandantu nego što su stvarno bili protiv toga da se malo prošenu. Uostalom, municiju su zaplijenili borci — niko im je nije poklonio.

Da bi udovoljio želji naroda i boraca, drug Tito se poslije ru ka još jednom popeo na tribinu i održao kra i govor narodu Podgrme a. Pošto je sišao s tribine omladinke su ga prosto uvukle u kozara ko kolo. Bilo je dirljivo gledati kako se zajapurene djevojke otimaju koja e zaigrati do druga Tita i uhvatiti ga za ruku. O i su im bile prikovane za ovjeka o kome su toliko slušale, toliko pjesama pjevale i koga su toliko voljele da gotovo nisu mogle vjerovati da on i postoji. A on je, eto, došao tu, u srce Podgrme a, me u svoj narod i svoju vojsku.

Kad je drug Tito pošao u Biha , masa ga je klicanjem i ovacijama ispratila. Bio je to najveseliji dan u Podgrme u od po etka ustanka.

Dva dana poslije smotre u Jasenici brigada je krenula na Kozaru s Petom kozara kom brigadom. Brigade je vodio komandant divizije Šoša. U me vremenu je za komandanta brigade postavljen Burin Predojevi , a za zamjenika uro Štrbac. Ratko Martinovi je otišao u Petu diviziju.

Sve se eš e govorilo o neprijateljskoj ofanzivi. Dobijena su obavještenja da su dvije njema ke divizije stigle u Banjaluku, Prijedor i Dubicu. Neaktivnost neprijateljevih garnizona i zatišje na položajima još su više potvr ivali uvjerenje da neprijatelj nešto sprema. Vrhovni štab je zato naredio da dvije krajiške brigade pre u na Kozaru i razruše komunikacije koje vode u Banjaluku i Prijedor i da ometaju koncentrisanje Nijemaca.

Polazak na Kozaru primljen je s oduševljenjem; to su osobito ispoljavali borci s Kozare. Budu i da je bio izložen estim ispadima i plja ki ustaša, narod u dolini Sane je oduševljeno do ekao brigadu. Sada tu nije bilo ustaško-njema kog fronta, te su partizani bez teško a prelazili u Kozaru i obratno. Pruga izme u Bosanskog Novog i Prijedora bila je više u prekidu nego u saobra aju. Kada je brigada izbi-la na Sanu, pruga je, kod sela Svodne, ve bila porušena.

Prebacivanje preko rijeke razvijalo se bez zastoj-a. Odmah zatim borci isu se prihvatili krampova i teških eki a i krenuli da ruše prugu u pravcu Pri-

jedora. Oklopni voz bi povremeno naišao i izdaleka ispalio poneki rafal, pa onda brže-bolje odmaglio nazad: svaki as mogao je partizanski protivkolac da ga zaka i, ili da ga mina digne u vazduh. Do jutra je nestalo oko 3 kilometra pruge. U željezničkoj stanici Dragotinji, 12 kilometara udaljenoj od Prijedora, bila je jaka ustaško-njemačka posada. Nju je trebalo uništiti. Ali uprkos tome što se više puta jurišalo, uporište nije zauzeto. Oklopni voz je ometao izvođenje napada, a po vatri iz bunkera i rovova vidjelo se da je neprijatelj znatno jači nego što se pretpostavljalo.

U Marinima, nekada velikom selu, ostali su uglavnom žene, pokojni starac i dijete. S tim narodom pred brigadu je izašao istari partizan Lazo Lazić, koji je poslije kozaračke ofanzive sa šmajserom obilazio kozaračka sela i organizovao preživjele seljake. Iako su bili u opštoj neimaštini, pogorjeli i gladni, iznosili su i s borcima dijelili sve što su imali. U izvještanju koji je poslao štabu korpusa Šoša je pisao: »Ima porodica koje se prehranjuju samo na taj način što odlaze u susjedna sela i traže kilogram-dva brašna, pa opet su rado i tu zadnju koranicu kruha davale partizanima, iako su ovi to odbijali«.

Štab korpusa je tada poslao narodu Kozare nekoliko tona brašna i žita, koje su prenijele komore divizije. I brigade su iz svojih komora davale namirnice i so narodu sela kroz koja su prolazile.

Zadatak brigade je bio da likvidira ustaške posade prema Gradiški, a zatim da napadne na komunikaciju Bosanska Gradiška—Banjaluka. Manja posada žandarmerije je istjerana iz Podgradaca, ali u selu Karaorovu Drugi bataljon je dočekan jakim vatrom iz žandarmerijske kasarne. Borci su odmah opkolili kasarnu i pozvali žandarme da se predaju. Umjesto odgovora, žandarmi su otvorili snažnu vatru i ranili dva borca. Kad je vidio da od predaje nema ništa, komandant Simo Mrda je naredio da se izvrši napad. Borba je trajala svu noć. Iako su bombaši više puta jurišali, žandarmi se nisu predavali. Uzvrađali su bombama i mitraljeskom vatrom. Tek kad je sutradan ujutru doveden protivkolac i kad je poeo da

buši zidove kasarne, predali su se. Bilo ih je dvadeset devet. Sedam je poginulo u borbi, dva su ranjena, a dvadeset se predalo.

Za to vrijeme je obavještajna služba prikupljala podatke o njemačkim trupama, kojih je u Banjaluci, Gradiški, Dubici, Prijedoru i Bosanskom Novom bilo sve više. Tako je već 17. januara štab korpusa utvrdio da u tim garnizonima ima oko 15.000 Nijemaca, ustaša i domobrana i da nove snage stalno pristižu. Raniji glasovi o neprijateljskoj ofanzivi bili su potvrđeni, i ona se odvijala svaki dan.

Da bi se spriječila koncentracija Nijemaca u Banjaluci, naredeno je da Druga i Peta brigada napadnu na komunikaciju Gradiška—Banjaluka, da zaustave pristizanje njemačkih jedinica i razbiju kulturbundovce u Lijevoj polju (u selima Gornjoj, Srednjoj i Donjoj Topoli), gdje su ovi bili uzurpirali posjede Srba, koji su mahom pobijeni i protjerani u kozaračkoj ofanzivi. Kulturbundovci nisu ni pomišljali da bi ih partizani mogli posjetiti, osobito sada, kad se tolika njemačka vojska pripremala za ofanzivu na Grmeč.

Brigada je navečer krenula u tri kolone. U širokom frontu bataljoni su izbili u Topolu. Bila je jaka zima i vrlo gusta magla. Ušorena sela su spavala mrtvim snom. Kulturbundovci su se osjećali toliko sigurnim da su čak i straže povukli. Jedna kolona Nijemaca se susrela s Prvim bataljonom kada je ulazio u selo. U gustoj magli kolone su se izmiješale a da za to niko nije znao. Samo po govoru borci su zaključili ili da su među Nijemcima. Ne očekujući da se neprijatelj sredi, Prvi bataljon je odmah prešao u juriš. Prozebljeli i iznenađeni Nijemci su pokušali da se zaklone za kuće i s druge strane ceste, ali im bombardi nisu dali da se srede. U žestokom okršaju Nijemci su izbačeni iz sela u polje i natjerani u bijeg ka Gradiški. U tom gonjenju Prvom bataljonu se pridružio Drugi, koji je odmah krenuo ka mjestu borbe. Iznenajeni i pospani kulturbundovci su bježali iz kuća a ne znajući šta se dešava. Bježeći su nalijetali pravom pušanim cjevima.

Dok su mineri postavljali nagazne protivtenkovske mine, oko osam asova su se iz Gradiške pojavile tri ve e kolone ustaša, pokušavaju i da opkole Drugi bataljon. Njihove kolone su blagovremeno otkrivene, i bataljon im je postavio dobru zasjedu. S malog odstojanja ustaške kolone su zasute snažnom vatrom i razbijene su. Stoga su se morale povla iti preko brisanog polja. Više od trideset neprijateljevih leševa je ostalo na sniježnom polju. Ali u toj borbi je i 30 boraca brigade poginulo, a 80 je ranjeno.

Te no i je Peta brigada napala selo Klašnice i zaplijenila 2 topa. Tako je samo za jednu no osloboeno cijelo Lijeve polje. Pred no je stiglo narednje iz štaba divizije da obje brigade krenu u Podgrme , jer su Nijemci ve dva dana snažno napadali na oslobo enu teritoriju.

Vijest da su Nijemci ve prodrli u Podgrme iznenadila je borce, ali ih nije demoralisala. Bili su uvjereni da e neprijatelj biti protjeran im Druga i Peta stignu u Podgrme .

U koloni je bio velik broj ranjenih (na nosilima i na konjima). ute i su podnosili bolove i studen. Samo da je pre i Sanu i dohvatiti se Grme a. Jer tamo su bolnice, tople prostrane barake, ljekovi i nježne i brižljive bolni arke. Bolni arka Milka Šinik je bila tužna. Brigada je napuštala njeno rodno selo Podgradce. Vidjela je svoju opustjelu ku u, u kojoj nije bilo ni oca ni majke. A i za sestre nije znala da li su žive. O vrsla, sada je jedino mislila na ranjenike.

Kad je brigada ponovo izbila na Sanu, u dolini rijeke je vrilo kao u košnici. Nekoliko stotina omladinaca i omladinki skidali su šine i pragove. Da bi se neprijatelju onemogulo da popravi porušenu prugu, omladina je slagala komade pruge na gomilu i palila. Impregnirano drvo je gorjelo kao lu . eli ne šine bi se tako iskrivile da se više nisu mogle upotrebiti. Uz prasak i lomljavu orila se pjesma:

»Mi smo bra a ispod Kozarice,
e ne ra a majka izdajice«.

Velika njema ka ofanziva, dugo i temeljno pripremana, po ela je 20. januara. Upozorenja Vrhov-

nog štaba i podaci o koncentraciji njemačkih trupa oko slobodne teritorije pokazali su se tačnim. Jaka njemačka snaga su nadirale od Karlovca prema Bihaću i od Sanskog Mosta prema Petrovcu i planini Grmeča.

Kad je brigada prešla Sanu i dohvatila se Podgrmeča, od Sanskog Mosta se pojačala grmljavina topova i štekotanje mitraljeza. Prva i Šesta krajiška brigada su bile na tom pravcu. One su junački odoljevale pritisku Nijemaca, ali su tenkovi i pješadija nadirali ka Lušci-Palanci — centru Podgrmeča. Pet dana su odbijale napade, jurišale na Nijemce, povlačile se stopu po stopu zadržavajući i 737. puk 717. lovačke divizije.

Pošto su pretrpili znatne gubitke i budući da su vrlo sporo napredovali, Nijemci su uveli tenkovski bataljon, probili odbranu Šeste krajiške brigade i izbili pod sam Grmeč. Sela Lušci-Palanka, Majki -Japra i Benakovac, koja se nalaze kraj ceste, pala su Nijemcima u ruke. U tim selima su bili organi vlasti i pozadine, te su se i oni morali evakuisati u Grmeč. S prodorom Nijemaca Podgrmeč je bio presječen na dva dijela. Veoma ozbiljno je prijetila opasnost da Nijemci odsijeku cijelo područje, a onda bi narod tog kraja bio izložen teroru i pljački, što se nije smjelo dopustiti. Zato je naredbom da brigada usiljenim maršem ide ka Majki -Japri i da odmah stupi u borbu.

Borci su saznali pravo stanje tek kad se brigada primakla Majki -Japri. Narod je već napuštao svoje domove i s natovarenim kolima i stvarima povlačio se ka Grmeču. Odbornici su organizovali evakuaciju naroda, i ona se sprovodila prilično uspješno. Kolone saonica kretale su se ka Jasenici i zamicale u planinu. Žene i djeca su napuštali ognjišta i selili se u pustu planinu.

Njemačka ofanziva je bjesnila punom žestinom. Pred njemačkom vojskom je bježao i narod s Banije, tjerajući nešto stoke i noseći najnužnije stvari u torbama i zavežljajima. Narod Podgrmeča prihvata izbjeglice, a i sam bježi u šumu. Tako su se strimim planinskim stazama kretale velike kolone naroda, kola, stoke. Padao je moker snijeg i težak život

zbjegova inio još težim. Omladina je bila angažovana oko evakuacije bolnica i magacina iz Grme a. Čim bi prestao snijeg dolazila bi njema ka avijacija. Štuke su se uz stravi no zavijanje obrušavale na kolone naroda i ranjenika, na bolnice i na sve što se kretalo. Narod je stao ki podnosio sve nevolje i disciplinovan, pod rukovodstvom odbornika, napuštao sela i u kolonama kretao u Grme .

Neprijateljevi avioni su nadlijetali i mitraljirali kolone izbjeglica. Narod iz zbjegova se poslije napada brzo prikupljao i nastavljao put. U pratnji svakog zbjega bili su borci iz komandi mjesta. Oni su se razlikovali od boraca iz brigade po tome što su ispod petokrake imali zelenu podlogu. Bili su to mahom skojevci koji još nisu bili stasali za vojsku, ili pak ljudi koji su ve bili zašli u godine.

Kad je narod iz zbjega ugledao dugu kolonu boraca brigade zastao je. Seljaci su oduševljeno zažagorili: »Evo nama Durinove brigade. Sad e Švabo zapamtiti kud je krenuo.« Stariji seljaci su prilazili Durinu i zabrinuto pripitkivali:

»Šta je ovo, Durine, brate, kakva je ovo sila navalila, ako boga znaš?«

»Ne brini se, i a«, tješio je urin, »pro era emo mi Švabe. Za nama ide i Peta kozara ka«.

»Udrite ih, bra o i drugovi, ne dajte da pale i plja kaju ovo sirotinje, pa ako treba i mi emo s vama«.

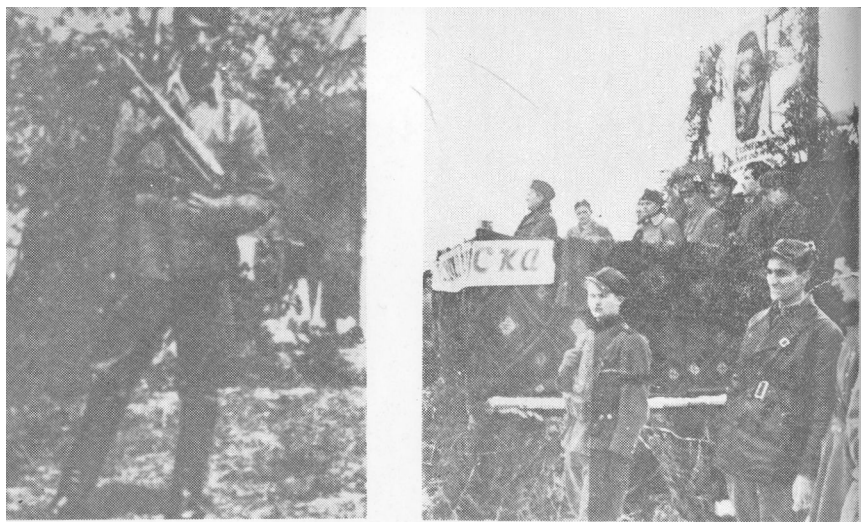
No se brzo spustila. U selu Podkalinju Šoša je sazvao lanove štaba Druge i Pete brigade i ukratko im izložio situaciju. Nijemci su zauzeli Biha i žestoke borbe se vode na Ripa kom klancu. Druge njema ke snage navaljuju preko Banije ka Bosanskoj Krupi. Situacija je vrlo ozbiljna. Bombardovane su bolnice u Grme u i Oštrelju. Ranjenici se evakušu prema Drvaru. Peta divizija vodi žestoke borbe s Nijemcima koji prodiru iz Sanskog Mosta ka Bosanskom Petrovcu. Nijemci žele da opkole naše snage i da ih unište. Vrhovni štab je naredio da etvrta krajiška divizija po svaku cijenu odbaci njema ku grupaciju iz Podgrme a.

Članovi štaba četvrtog bataljona Drugog krajiškog odreda, koji je ušao u sastav Druge krajiške brigade kao Treći bataljon. S lijeva nadesno stoje: Mile Vučević, Idriz Čejvan, Rajko Radeti, Mlado Obradović. Kleče: kuriri štaba bataljona, jul 1942.

Štabovi Prve i Druge krajiške brigade s Kostom Nadom. S lijeva gore: Ilija Materi, Ratko Marušić, Košta Nađ, Ratko Martinović, Đurin Predojević. Dolje: Niko Jurinčić, Savo Kesar, sredina avgusta 1942.

Ranko Šipka, narodni heroj, komandant Prvog bataljona Druge krajiške brigade (lijevo); sedmog januara 1943. vrhovni komandant je izvršio smotru etvrte krajiške divizije u selu Jasenici pod Grme om. Na govornici dr Ivan Ribar (desno)

Poslije smotre u Jasenici: jedinice etvrte divizije napuštaju zborna mjesto

I

Brigade su dobile zadatak da njema ku grupaciju na Benakovcu odsijeku i opkole, pa poitom unište. Trebalo je da Druga krajiška brigada napadne njema ke položaje na cesti izme u Benakovca i sela Kavende i da odsije e Nijemce od njihove pozadine. Brigadi je pridat Tre i bataljon Šeste brigade.

Kad su bataljoni krenuli iz Podkalinja prema Benakovcu, izdaleka se mogao vidjeti niz vatara kraj ceste. Po njima se moglo ocijeniti koliko su Nijemci duboko prodrli u srce Podgrme a. Bilo je teško pretpostaviti da e neprijatelj ikada prodrijeti na Benakovac i Japru. Ta sela ispod Grme a bila su slobodna od po etka ustanka. Neprijatelj je mnogo puta pokušavao da osvoji »Grme ku republiku«, ali nikada u tome nije uspio. A sada je tako brzo prodrio cijelih trideset kilometara i gotovo presjekao vezu izme u Podgrme a i njegove pozadine — Grme a.

Borci su bili duboko uvjereni da e Šošina divizija uništiti puk Nijemaca i ponovo osloboditi sela ispod Grme a. Oko pono i bataljoni su u strelja kom stroju, prišli na trideset do pedeset metara do ceste. Prema vatrama su se vidjele grupice Nijemaca. Cuo se njihov razgovor. Komandiri su se upinjali da utvrde gdje se nalaze mitraljeska gnijezda i šapatom su davali uputstva bombašima. Nervi su bili veoma napeti.

Juriš je po eo u isto vrijeme kad su Nijemci otvorili vatru iz šaraca. Neprijatelj je ipak otkrio prisustvo partizana. Strelja ki stroj bataljona kao lavina se sru io na cestu. Od vike, paljbe mitraljeza i praska bombi cijelo brdašće se zapalilo. Pojedini bataljoni su upali u rovove, ali su bili primorani da ih napuste. Zemljište preko kojeg vodi cesta je golo, bez ikakvog zaklona. Svaki izgubljeni rov Nijemci su ponovo zauzimali na juriš.

Prvi juriš brigade nije uspio. Bataljoni su se povukli stotinak metara sa ceste i borba se produžila. Bližila se zora. Komandant divizije Šoša je naredio da se Nijemci po svaku cijenu zbace sa ceste. Sa artiljercima je utana io koje ciljeve treba itu i. Od starješina je tražio da li no odgovaraju za uspjeh na svo-

jim sektorima. Ode eno je da ponovni napad po ne u 4 asa ujutru. Znak za napad: jedna zelena raketa.

U o ekivanju juriša komandir Prve ete Drugog bataljona Marko Budimir Ma o pozvao je vodnike i saopštio im da eta mora zauzeti rovove na cesti. Ma o je budno iš ekivao znak štaba bataljona za po etak juriša. Njegov kurir, omalen i promrzao, mladi , pripio se uz njega i napregnuto osmatrao njema ki rov. Nikad nije vidio svoga komandira tako strogog i ozbiljnog. eta je došad uvijek izvršavala zadatke, a no as nešto ne ide. Šarci ne daju oka otvoriti. On se prima e komandiru i tiho ga upita: »**Sta** misliš, Ma o, ho emo li uspjeti?«

»Uspjeti nego šta«, re e Ma o. »Nego ti sagni tu glavurdu da ti je Švabo ne probuši k'o lonac. I nemoj zapitkivati ve idi do vodnika i reci im da paze na moj znak. Još malo pa kre emo na juriš«.

Na Benakovac je ispaljeno nekoliko haubi kih granata, a onda je ponovo odjeknuo plotun bombi. Pet bataljona je jednovremeno jurnulo. Poslije kra eg okršaja brigada je širokim frontom izbila na cestu. Nijemci nisu mogli izdržati taj nalet, te su se povukli u nekoliko utvr enih ku a na brežuljku — u lgarsku ku u, školu i nekoliko zidanih zgrada, odakle su organizovano ipružali žestok otpor.

Brigada je izgubila 5 boraca, a 10 je ranjeno.

U toku slijede e no i, izme u 28. i 29. januara, njema ka grupacija na Benakovcu je ispresijecana na više mjesta. Oko dvije hiljade Nijemaca (gotovo cio 737. puk) bilo je opkoljeno na uskom prostoru oko ceste i u selu Benakovcu. Nijemci su odmah iskopali roveve, ukopali nekoliko tenkova i pretvorili ih u otporne ta ke.

Druga krajiška brigada je zauzela položaje sa zapadne i južne strane Benakovca. Na cestu su postavljena dva protivkolca radi odbrane u slu aju da Nijemci krenu ka Bosanskoj Krupi. Po jedan bataljon iz Pete i Šeste brigade zalegli su lijevo od brigade. **Sest** bataljona je steglo obru oko Benakovca. Nijemci su žestokom vatrom zasipali partizanske položaje i ga ali svakog ko bi se makao iza zaklona. Minobaca i su tukli komore i previjališta. Ali i brigada je

odgovarala — preko nišana. Tako je 29. januara počela opsada njema kog 737. puka u Benakovcu.

Bio je snijeg, te je neprijateljeva avijacija lako otkrivala borce i njihovo kretanje. Položaj brigade je bio sasvim blizu njema kih **Tovova**, pa su Nijemci znacima (raketama) stalno obavještavali o tome gdje se protivnik nalazi. Ipak, bombe su padale i na njihove rovove.

Da bi razbio odbranu Benakovca Šoša je naredio da se oru a artiljerijskog divizionu privuku bliže i da se neposrednim ga anjem tuku bunkeru na ivici sela. Komandir haubičke baterije Rade Santra privukao je haubicu na dvije stotine metara do njema - kog bunkera. Direktnim pogocima bunker je razrušen i njegova posada je uništena. Drugi bataljon je potom izvršio juriš i probio se u centar sela. Iz ku a i ukopanih tenkova Nijemci su ipružili žestok otpor, tako da nastojanja da se ku e zauzmu nisu uspjela.

Gubici brigade su sve ve i. Bolni arke izvla e ranjene borce i u prvim zaklonima ih previjaju, a zatim ih šalju u pozadinu. Mnogi ranjenik je ponovo ranjen, ili je ginuo od baca kih granata, koje su gusto padale na sve strane. Tako je jedna bolni arka etvrtog bataljona izvukla ranjenika iz prvih linija i s njim se sklonila za jednu gomilu kamenja da bi ga previla. Pala je mina i oboje ih raznijela. Na njenom blijedom licu se vidjelo kako se gasi jedan mladi život. Zauvijek je prekinuta jedna beskrajna ljubav prema životu i budućnosti.

Sutradan je osvanuo sun an i hladan, posljednji januarski dan. Opkoljeni i svaku ve er napadani, Nijemci su gotovo ostali bez municije i hrane. Pošto nisu uspjeli da se povezu sa svojom pozadinom, bilo im je ostalo jedino to da se snabdijevaju vazdušnim putem.

Oko osam asova pojavila se grupa od šest aviona. Jedni su mitraljirali okolinu Benakovca, a drugi bacali pakete. Pošto nisu znali gdje se ta no nalaze njihove trupe, pakete su bacali i na položaje bataljona koji su bili sasvim blizu njema kih položaja. Opkoljeni Nijemci su raketama obilježavali svoje obrambene linije. Avioni su se po eli spuštati niže kako bi tovar izbacili što preciznije. Štab brigade je

odmah naredio da se na avione otvori vatra. Desetine mitraljeza su osule paljbu. Ubrzo ise jedan dvomotora zapalio i survao pravo na cestu, a odmah zatim su se pojavile još dvije grupe od po šest aviona, koje su s prilično velike visine izruile svoje pakete na Benakovac. Nekoliko sanduka municije i bala ebadi palo je na položaje brigade. Zatim — ponovo bombardovanje. Nekoliko bombi je palo na njemačke linije (prema njemačkim dokumentima, od njih je poginulo 30 vojnika). Ogoreni zbog toga što ih avioni tuku, Nijemci su izbacivali snopove raketa da bi pokazali gdje se nalaze. Ali već je bilo kasno: avijatori ari su bili izru ili teret i odlazili odakle su i došli.

Mada su bili prozebli i premoreni, borci su živnuli. Upornost je dala rezultat: postigli su velik uspjeh. Pošli su dovikivati Nijemcima: » ekaj, Švabo, neeš izru i ga e sa Benakovca«.

Poslije podne su Nijemci, uz podršku tenkova pošli iz Sanskog Mosta u pomoć Benakovcu. Šesta brigada ih je dočekala i vratila. Bataljoni su budno motrili rovove. Opkoljenim Nijemcima se nije dopuštalo da iz njih ni glavu promole. Pokušavali su da se izvuku, ali nisu uspjeli. Uputa im nije stigla. Blokada se produžila.

Sutradan su Nijemci koji su bili u Benakovcu pokušali da se sami izvuku ka Sanskom Mostu. Najprije su otvorili jaku artiljerijsku vatru na Tre i i četvrti bataljon, a potom su krenuli cestom. Bataljoni su odmah prešli u napad. Na cesti je došlo do žestokog sudara. Oko osam stotina Nijemaca se pod borbom probijalo cestom. Bataljoni su uspjeli da ih odsjeko od grupe opkoljene u Benakovcu, a zatim su krenuli za njima. Nijemci su se dali u bjekstvo nadajući se da će se na putu sresti sa svojim koji bi trebalo da im dođu u pomoć. Međutim, u Radanovom polju su naišli na zasjedu Šeste brigade. Tu je ubijeno 150, a ranjeno 250 Nijemaca. Samo je jedna mala grupa uspjela da se probije izmeću zasjeda ka Sanskom Mostu. Drugi su se vratili u Benakovac.

Njemački puk na Benakovcu bio je prepolovljen. Predstojalo je njegovo potpuno uništenje. Nijemci su to shvatili, pa su sa zapada ubrzali pritisak na Pod-

grme . Namjera im je bila da udare u le a etvrtoj krajiškoj diviziji, da njene snage nabace u Grme i oslobode ostatke 737. puka.

Ve prvog februara situacija se znatno pogoršala. 369. njema ka divizija je zauzela Bosansku Krupu, i nastavila da nadire sa zapada ka Benakovcu. Na tom sektoru je novoformirana Osmo krajiška brigada vodila ogor ene borbe. Stigle su vijesti da znatne njema ke snage nastupaju iz doline Une i Sane preko Podgrme a. Borbe su se vodile i na cesti koja iz Biha a vodi u Bosanski Petrovac.

Iz svega toga se videlo da su -njema ke snage veoma jake. Trebalo je prije likvidirati Benakovac i osloboditi snage divizije za druge sektore. Zato je štab divizije naredio jedinicama da 2. februara uve e po svaku cijenu likvidiraju Benakovac. Bio je to šesti uzastopni napad. Borci su ve poznavali svaki kamen i svaki rov. Svi su bili riješeni da se ne odstupi — Benakovac mora pasti. Privu eni su protivkolci i haubice. Baca lije su uzele na nišan odrene ita ke. Sve je bilo spremno za odluku i okršaj.

Napad je po eo oko deset asova uve e. Tre i bataljon je poslije više juriša zauzeo lugarsku ku u. Drugi bataljon je ponovo zauzeo spoljne rovove i upao u selo. Pola Benakovca je bilo osvojeno. U selu je vladala pustoš: ku e su bile porušene i pretvorene u bunkere. Na cesti — olupine izgorjelih kamiona i kola i mnoštvo ubijenih konja. Ostaci srušenog aviona ležali su na njivi kraj ceste. Na jednoj padini — njema ko groblje sa više od šezdeset krstova.

Nijemci su ise povukli na vrh brdašca koje dominira selom. Zavukli su se u rovove i ukopane tenkove. Otud su tukli ubita nom vatrom i povremeno izvodili protivnapade. Odbijeni su snažnom mitraljeskom vatrom. Na padinama brežuljka ostali Su mnogi njema ki vojnici. Ali naši bataljoni nikako nisu uspijevali da slome njihov otpor. Svaki jutiš na brdašce završavao se gubicima. Tako je prošla i. ta no .

Pred zoru su primijene rakete zapadno od Benakovca. Nijemci su savladali otpor Osme brigade i probili se u selo Jasenicu. Prijetila je opasnost da izbiju na Grme , presijeku odstupnicu snagama etvr-

te divizije i opkole ih u podnožju planine. Nareno je da se bataljoni odmah izvuku i zauzmu nove položaje. Blokada Benakovca je napuštena.

Među borcima je zavlada potištenost. Zar sada, kad smo na domaku cilja — da uništimo Nijemce — da se povlaćimo? Rade Santra je dobio zadatak da onesposobi haubi ku bateriju. Pošto je izvadio zatvarač, dovukao je topove nad jednu duboku provaliju i pustio ih u nju. Ranjenici su hitno otpremljeni u Grme.

Kad se ujutro počela dizati magla, Nijemci su krenuli jedni drugima u susret. Bataljoni su, iz zasjede, napali obje kolone i nanijeli im teške gubitke. Borba je trajala cio dan na obroncima planine.

Za to vrijeme je druga kolona Nijemaca, potiskujući Osmu brigadu, nadirala cestom preko Grme a i izbila na greben zvan Risova greda. I pored žestokog otpora, Nijemci su uporno navaljivali. Uvidjevši da bi to moglo dovesti u težak položaj ostale brigade, štab divizije je naredio da se snage divizije povuku dublje u Grme i da pojaćaju odbranu Osme brigade na Risovoj gredi.

Druga brigada je odmah uputila Prvi i Drugi bataljon u tom pravcu, a sama se povukla dublje u Grme. Nijemci su uporno nadiralić šumskom cestom ka radnićkim barakama usred Grme a. Petog i šestog februara vodile su se ogorćene borbe za svaki pedelj zemlje na obroncima Grme a, koji je bio pun naroda. Ne braniti Grme znaćilo je napustiti desetine hiljada žena i djece koji su se, kao i s Banije, sklonili pred njemaćkim trupama. Avijacija je svakog lijepog dana bombardovala zbjegove naroda, koje je, budući da je šuma jbila ogoljela, otkrivala po dimu i vatrama.

Šestog februara Nijemci su zauzeli prevoj na Risovoj gredi. Druga i Peta brigada su cio dan vodile ogorćene borbu, ali pritisak gotovo dvije njemaćke divizije nisu jnogle izdržati, te su se morale povući i još dublje u šumu, ka najvišim vrhovima planine. Brigada je zaposjela tri visa: Trovaru, Suvopoljski vrh i Trovrh. Dan ranije jedan bataljon Pete brigade je otrpao sve teže ranjenike ka Bosanskom

Petrovcu. S obzirom na situaciju, to je bilo značajno olakšanje za brigadu. Brigada je sada bila na vrhu Grme a. Nijemci su se cestom probili preko planine, te brigadi nije ostalo ništa drugo nego da drži najviše vrhove Grme a i da zajedno s Petom brigadom brani zbjegove. Sa štabom divizije i Šestom i Osmom brigadom veza je bila prekinuta. Po podne 7. februara ustanovljeno je da su Nijemci zauzeli vis Suvog vrha i presjekli povlačenje preko planine ka Bosanskom Petrovcu. Obrub je bio gotovo zatvoren. Dvije brigade su bile u planini. Bila su ih okružila četiri puka Nijemaca i legionara.

Po eo je padati gust, vlažan snijeg. Planina je zasas utonula u gustu maglu. Legionari su iskoristili tu okolnost i pred noć 7. februara napali Drugi bataljon na brdu Trovari. Razvila se borba na život i smrt. Nijemci su izvršili nekoliko juriša. Po gustoj magli vodila se borba prsa u prsa. Bataljoni su izašli kao pobjednici. Junaštvom i vještinom u gubavcu istakla se Olgica Budimir, borac Prve etc. Ona je tako precizno gubavcu ala da je gotovo svaki njen metak obarao jednog Nijemca. U toj borbi je ubijeno trideset legionara, a iz bataljona su 3 borca poginula, a 8 je ranjeno.

Trovara je odbranjena, ali i su Nijemci prekonozauzeli najviši vrh na Grme u — Javornjaku, koji niko nije branio. Tako su presjekli i posljednju odstupnicu. Za to se saznalo tek sutradan, kada je jedna patrola koja je bila upućena da uhvati vezu sa Šestom brigadom naišla na neprijatelja. Sada je bilo jasno da Nijemci ne žele da frontalno napadaju, već da namjeravaju da zatvore obrub oko brigade i izbjeglog naroda i da u planini sve unište. Brigada je odmah zauzela položaj prema Javornjaku i, držeći vis Trovaru i još nekoliko visova.

Tek tu, usred planine, mogle su se vidjeti posljedice neprijateljske ofanzive. Više od deset hiljada žena, djece i staraca izbjeglo je u Grme noseći i uzimajući sa sobom samo pokrivače i vode i poneko grlo stoke. Ispod nastrešnica od etine cvokotala su prokislila i prozebla djeca. Mnoga su bila promrzla od zime i iscrpena bolešću. Dosta ih je imalo tifus. Borci su se raspitivali za svoje familije i zabrinuto klimali glavom kad ne

bi ništa saznali. Durin i drugi rukovodioci su uvjerali narod da je vojska probiti obrubiti i da će se za dan-dva vratiti u sela.

Mali Duško Vučević, borac Trećeg bataljona, sjetio se svoje majke koja je prije pet dana poginula od bombardovanja. Njegov otac, Mile, komandant bataljona nije znao za tu porodičnu tragediju. Tako je bar Duško mislio, i zato ocu nije htio ništa da govori o tome. Izbjegavao je da se s njim sretne boje i se da se ne povede razgovor o majci. Bol bi sigurno prevladao, ali on bi morao ocu reći i tražiti istinu. Ali on je htio da bude odrastao i čvrst, pravi muškarac, kao i njegov otac.

Tako zamišljen i tužan isjedio je Duško uz jednu jeliku kad je otac neujno izbio preda njim. Pogledali su se oboje punim ljubavi. Djetinje lice je bilo blijedo i ispijeno, i to ga je odavalo: po njemu se vidjelo da je duboko tužan. Otac je shvatio da sin zna za majčinu smrt. Pomilovao ga je i tiho mu rekao:

»Znam, sine, da ti je teško zbog majke. Ali rat je, mnogi su ... «

Nije završio. Djetinje je briznuo u plač i pao ocu u zagrljaj. Dugo je jecao u oboje naručju. Kad se malo pribrao pošao je sa ocem u obilazak položaja.

Treći je dan kako brigada vodi borbe u Grmeču. Nabačena na vrh planine i okružena, ubrzo je ostala bez hrane. Intendanti su podijelili nešto brašna i masti, ali to se za dva dana potrošilo. U komori nije više ni čega bilo. Od izbjeglog naroda nije se imalo šta tražiti. Promrzli i ogladnjeli borci su prebivali po džepovima i rancima. Poneko bi našao koricu od slanine, poneko koje zrno kukuruza. Ali i toga je nestalo. Neki borci su pošli da peku opanke od prijesne kože govoreći i da se to može jesti.

Glad, ipak, nije bila najgori neprijatelj. Pospanost i smrzavanje su bili najveća opasnost. Borci bi prestali da se kreću u borbi bi tonuli u san. Štabovi bataljona su javljali da ima ljudi kojima su promrzle noge i ruke. Naređeno je da se čim se smjenjuju jedinice na položajima i da se vojska greje kraj vatri. Ali Nijemci su neprekidno navaljivali pokušavajući i da probiju odbranu brigade, pa su borci morali stalno,

da budu na položaju. Nije bilo vremena za loženje vatri i grijanje. U Drugom bataljonu (na Trovari) desetorici boraca su bile promrzle noge i ruke. Ostali su na položaju, jer lijekova protiv promrzlina nije bilo; njihova sudbina je bila riješena. Ležali su uz jelike i tupo zurili preda se. Kada bi se Nijemci pojavili, hladnokrvno bi ih tukli iz mitraljeza i pušaka. Ali ako bi trebalo da se pomjere, nastajali su pakleni bolovi.

Mnogima su se privi ale ku e, hoteli, poznata lica. I sve to što isu sanjali prožimalo ih je nekakvom topline. Svi :su sanjali sli ne snove.

Tako je prošla još jedna teška no . Devetog februara ujutru Nijemci @u snažno napali sa brda Javornja e pokušavaju i da brigadu razbiju na dva dijela. Na tom sektoru se branio Tre i bataljon. Razvila se borba. U njoj su u estvovali svi po ev od lanova štaba bataljona pa do ranjenika. Pozadine nije bilo. Gonjeni komandama njema kih oficira, legionari su bezglavo jurišali kroz duboki snijeg i ginuli. Poslije podneva doveden je Prvi bataljon, te su oba prešla u protivnapad. Pod pritiskom dvaju bataljona legionari su po eli odstupati. Mokri i prömrzli borci su se borili svim snagama. Jurišali su prebacuju i se od jelike do jelike. Uz krajnje napore bataljoni su uspjeli da zbage legionare sa Javornja e i da ih potisnu na istok do prevoja na kom su bile barake šumskog preduze a »Šipad«. Tu se neprijatelj bio utvrdio. Od oborenih stabala Nijemci su izgradili dobre, pokriveno bunkere s puškarnicama. Dalje se nije moglo. Gustom vatrom oni su spre avali borce da se približe bunkerima. U toj borbi 42-legionara su poginula, a devedeset etvorica su ranjena. Iako obru nije probijen, neprijatelju su naneseni znatni gubici. Zaplijenjeno je i nešto municije, koje je ve bilo po nestalo.

Tek što je ta opasnost otklonjena, pojavila se druga. Neprijatelj je probio odbranu etvrtog bataljona na Suvom vrhu, na južnoj strani odbrane brigade. Namjeravao je da jednovremeno napadne iz dva pravca i tako presije e brigadu na dva dijela i uništi je. Štab brigade je odmah.uputio Prvi. bata--.

Ijlon i dvije ete Drugog bataljona u pomo etvrtom bataljonu. Oni su se sudarili s legionarima u jednoj dolini. Bataljoni su osuli plotunom i odmah prešli na juriš. Iznena ena silinom naleta bataljona, neprijateljeva kolona se dala u bjekstvo ka Suvom vrhu. Tako je brigada osujetila namjere neprijatelja. Cio dan je protekao u žestokim borbama.

Nave e su se lanovi štaba brigade sastali s lanovima štaba Pete brigade. Dogovorili su se da se u toku no i obje brigade probiju iz obru a, svaka na svoju stranu: Peta brigada na sjever prema selu Jasnici, a Druga na istok prema selu Jelašinovcima. Sa brigadama je trebalo da se probije i sav izbjeegli narod.

štab Druge brigade se odluo da se brigada probije preko brda Javornja e i baraka. Me utim, zbog udaljenosti jedinica i zamorenosti od borbi vo enih cio dan, neke jedinice su zakasnile, te u napadu nisu u estvovale. I kuriri su zakasnili, tako da nisu obavijestili jedinice o pokretu. Zbog svega toga napad je neorganizovano izveden i — nije uspio. Još jedna no nije prospavana, još jedna no je prošla u lutanju i košmaru. Jedinice su napustile svoje položaje i prikupile se na Javornja i. Narod se okupio oko jedinica. Umor je sve više savladao borce, te su padali u san im bi kolona zastala. O i su im bile upale. Bludile su kao u ovjeka koji se još nije sasvim probudio pa ne zna ni gdje je ni šta se oko njega zbiva. Usne, skorele i ispucale, gorjele su od vatre. Ze je morila više nego glad. Mnogi borci su sanjali bunare i bistru vodu. Drugi su sanjali kako ih nude rasolom i kiselim kupusom. Pokušavali su da snijegom ublaže vatru koja im je pekla usta i grlo. Ali snijeg je samo poja avao že , i usta su još više pucala. »Sunce mu krvavo, što ga više jedem sve sam žedniji« — govorili su borci.

Vidjevši kolika opasnost prijeti ljudima od popspanosti i smrzavanja, Štab brigade je naredio komandirima i komesarima da stalno budu budni i da ne daju borcima da spavaju. lanovi Partije i Skoja su tako e inili sve što su mogli da spasu svoje drugove od smrzavanja. Bolni arke su, mada i same promrzle

i iznemogle, išle od borca do borca i molile ih da ne liježu. Tako je nekako prošao jedanaesti februar. Uveče je ponovo trebalo pokušati da se izvrši proboj. S Petom brigadom veza je bila prekinuta. Nije se znalo da li se ona probila. Neki njeni borci su bili zaostali, te su se priklju ili brigadi. Narod se pribio uz vojsku predavši se sudbini. Kraj napuštenih vatri gdje gdje su ostale cijele porodice: ti su ljudi ostali uko eni, nepomi ni. Izgledalo je da spavaju, a odavno su bili mrtvi. Mnoge majke su s djecom umrle u zagrljaju bijele smrti. Neke su lutale po šumi gledajući u guste krošnje jelika i izgovaraju i nerazumljive rije i. Od tuge za izgubljenom djecom sirote žene su izgubile razum. Kraj zgarišta je ostalo posu a, pokriva a. Oni kojima je to nekad bilo potrebno — ostali su tu zauvijek.

PROBOJ IZ OBRU A

Posljednja bijela noć O »Neprijatelj« u brigadnoj koloni O Tragi na smrt Steve Karakaša O Još nije kraj mukama O Kozara — utočište ranjenih boraca O Brigada se oporavlja u borbama O Uskršnji paketi iz Njemačke u rukama partizana O Sudar na Medenom polju O Tragovi stradanja

Kada su se bataljoni prikupili vidjelo se da su znatno prorijeđeni. Iscrpljeni danonožnim borbama, blijedi i promrzli, borci pokušavaju da shvate šta im se govori.

U Grme u se više nije moglo ostati. Odsje ena od drugih jedinica, brigada je ostala u obru u zajedno s masom naroda. Zadržavanje u planini značilo je smrt i za narod i za vojsku. Naređeno je da se izvrši proboj kod baraka na Javornjaci, na istom onom mjestu na kom se prije dva dana vodila žestoka borba. Od tih baraka vodi uska »šipadova« pruga ka Jelašincima — ka istočnoj strani Grme a. Štabovima bataljona je ređeno da proboj mora uspjeti.

Trebalo je da u proboju učestvuju svi — od kurira do komandanta. U slučaju da proboj ne uspije, svaki bataljon je imao da se probija na svom pravcu, s tim da dođu u selo Jelašince, gdje je bilo zbornomjesto. Burin je htio da izbjegne cestu koja vodi ispod Grme a, jer su nju Nijemci kontrolisali. Nadao se da će u tom zabačenom kraju bar dva dana izbjeći sudar s neprijateljem, što bi poslije proboja bilo izuzetno značajno.

Ono je ubrzo pritisla planinu. Gaze i snijeg dopunili su probijajućim se izmeću gustih jelika, bataljoni su išli u napad. Za njima je grabio narod. Išlo se,

dozivalo, veza se gubila. Na elu kolone je išao Prvi bataljon, koga je vodio Stevo Karakaš. Tek što je bataljon stigao pred barake koje su držali Nijemci, poletjele su rakete i osula mitraljeska vatra. Bataljoni su odmah krenuli u napad. Borci su se polako, ali odlučno, približavali barakama gaze i dubok snijeg i teško dišu i. Iz bunkera je sipala gusta vatra. Dum-dum meci su resko praštali u granama jelika, s kojih se osipala sniježna prašina. Baca ke mine su muklo eksplodirale pozadi stroja.

Mitraljezac urguz, visok i ple at momak, upozoravao je svoga pomoćnika da ne zaostaje. Nosio je šarac kao lovac pušku kad se približava ranjenom medvedu. Još bliže, još bliže. Nije htio da puca nasumce. Rafal treba sasuti pravo u puškarnicu.

Šuma se »zapali«. Pedeset mitraljeza i nekoliko stotina pušaka je prosulo ubita nu vatru. Bombe su zaglušivale prostor prave i od suvog snijega oblake. Oko baraka je nastala graja. Grupe boraca su upale u barake i izmiješale se s legionarima. Kratki pucnji miješaju se s povicima: »Udri ga, Mile drž' ga živu«. Pristizali su i drugi bataljoni. U pomrini borci se sudaraju s legionarima. Vodi se borba prsa u prsa. Jedna baraka je planula. iSuve daske i slama, koju su Nijemci donijeli, gorjele su kao lu . Plamen je osvjetlio cio logor. Pri plamenu borci su mogli vidjeti kako njemački vojnici napuštaju zaklone iza oborenih stabala i bježe. Iz pomrine su pristizale nove grupe boraca, koji su se, zadihani i zamoreni, puzali uz brdo. S njima su dolazile i grupe žena i djece. Sve je to išlo kao bujica, ne osvrćući se ni lijevo ni desno. Samo što dalje odavde, iz ovog pakla, i bijele smrti. Dolje, pod planinom su sela, kuće, ognjišta — život. Što prije se domo i sela.

Nekoliko hiljada boraca, žena, djece i staraca probilo se preko Javornjaka uz polu-asovnu borbu. Spuštali su se niz planinu. Pri svjetlosti zapaljene barake logor je izgledao kao kakav ukleti grad iz fantastičnih filmova. Ispod jedne nastrešnice gomila leševa u zelenim uniformama i u šljemovima. Ukočeni i smrznuti, bili su naslagani jedan preko drugog kao gomila cjepanica. Nijemci ih nisu mogli otpremi-

ti, pa su ih naslagali pod nastrešnicu. Surovi Grme nikoga nije štedio.

Štab brigade je bio s Prvim bataljonom. Voena od Steve Karakaša, kolona je, drže i se šumske pruge, krenula na istok. iSnijeg dubok do pojasa brzo je zamarao. Zato su se na elu polone morali smjenjivati ja i i izdržljiviji borci. Ali Karakaša nije imao ko da zamijeni. Kao dugogodišnji šumski radnik, snažan i otresit, jedino se on mogao sna i u pustoj planini, tim prije što je pruga vijugala i ra vala se na više mjesta.

Gusta pomr ina je kolonu brzo iskidala i pretvorila u odvojene grupe vojnika i naroda. Iznemogle žene i djeca su zaostajali, ime se još više otežavalo održavanje veze izme u pojedinih grupa. Nastojanje štabova da se dozivanjem i sa ekivanjem uspostavi veza nije pomoglo. Jer im bi kolona stala borci bi po eli padati u snijeg i predavati se snu, pogotovu oni ikojima su noge bile promrzle i koji su zbog toga teško hodali. Neki od njih nisu više ni pokušavali da krenu naprijed. Ostali su kraj prtine, zauvijek.

Sve više je bilo onih koji su, hodaju i, glasno buncali, potpuno izgubivši predstavu o tome gdje se nalaze i kuda idu. Skretali su s prtine lijevo ili desno i pozivali borce da krenu s njima govore i im da je tu blizu njihovo selo. Naj eš e su te odvojene grupe zaglavljivale u nekoj dubodolini. Tu bi se ti izmu e ni ljudi osvjestili, a kad bi shvatili da su zalutali, ponovo bi nastojali da se priklju e ostalima. Neki, opet, nisu uspjeli da na u put. Lutaju i, popadali su u san iz kog se nikad više nisu probudili.

U košmaru halucinacija mnogim borcima se priinjavalo da je to lutanje kroz šumu sumnjivo. inilo im se da su se u kolonu umiješali Nijemci, ili, pak, etnici, i da ovi, preobu eni u civile ili partizane, odvođe pojedine grupe boraca na pogrešan put, u jaruge, u smrt.

»Drugovi«, u bunilu su govorili pojedinci, »neko nas je izdao neprijatelju. ujete li kako neko je i? Kolju nam drugarice«.

Neki su »vidjeli« njema ke bunkere, šljemove i iskežena lica Švaba. Drugi su »vidjeli« stogove sije-

na i etni ke upave glave kako vrebaju iza stogova i hvataju i kolju partizane. »Gledali« su velike, svijetle i tople ku e, »slušali« muziku... Tupo i sporo su kora ali, spoticali se i zastajkivali, padali i ponovo ustajali...

Sto je no više odmicala halucinacije su postajale sve intenzivnije. Pošto se brigadna kolona potpuno raspala, po elo je dozivanje; odjeknuli su i pucnji pušaka — radi hvatanja veze. Ali to je poja alo bolesne sumnje u to da se neprijatelj uvukao u kolone.

»Eno, *ubiše komandira«, buncao je borac.

»Ko?« pitao je drugi pred njim.

» etnici Mane Rokvi a. Zar ne vidiš? Gledaj!«

U estala pucnjava je sve više unosila nemir u kolonu. Pojedini borci su, »otkrivši« neprijatelja, cijele rafale sasipali u snijeg ispred sebe. Borci su se osvrtnali oko sebe i zagledali jedan drugog. Njihove sumnje su podgrijavale vijesti da uba ene »ustaše« i » etnici« nose petokrake.

»Peta kolona, drugovi! Puna je brigada pete kolone«, prenosile su se vijesti. »Pazite, nose zelene znak e i kolju bolni arke i ranjenike«.

Borci su sumnji ili jedni druge. Unosili su se u lice »sumnjivima«, hvatali ih, oduzimali im oružje.

»Drugovi, vežite ga. Ovo je špijun. Ima zeleno, majku mu špijunsku«.

»Sumnjivi« bi tupo stajao, ne shvataju i šta se zbiva. Planula bi puška i tijelo bi se svalilo na prtinu. Neko bi viknuo: »Ne pucaj!« Kolona bi krenula prolaze i pored poginulog.

Bilo je to u stvari stravi no obra unavanje s borcima Komande podru ja, koji su, za razliku od pripadnika operativnih jedinica, nosili zelenu podlogu ispod petokrake. Kad je po ela ofanziva njih oko šezdeset je bilo raspore eno u brigadu.

Stradanja i patnje nastavili su se svu no .

Pored prtine je sve više onih koji su »malo prilegli« i zaspali utonuvši u najljepše snove. Oni se nikad više nisu probudili.

Poslije pono i se desilo nešto tragi no, nešto što je još više otežalo položaj brigade. U nastupu halucinacije kurir Prvog bataljona s nadimkom Švabo,

smatraju i da je vodi brigade izdajnik, ispalio je drugu Karakašu metak u potiljak. Stevo je pao smrtno pogođen. Poginuo je na prtini samo sat hoda od sela Tuk-Bobije, u kojem je rođen. Mada je selo kolone bilo skrenulo sa šumske pruge ka selu, po selu je lutanje kroz uvale. To je potrajalo sve do svanuća.

Dok je Prvi bataljon lutao bez vodiča a ostali dijelovi brigade i narod preživljavali su najstrašnije muke. Već a grupa boraca je zalutala i zaustavila se u jednoj jaruzi. Neko je predložio da se naloži vatra. Zapaljena je jedna trula klada. Ubrzo se podigao veliki plamen. Premoreni i izmučeni ljudi popadali su oko vatre i odmah utonuli u san. Plamen je gotovo pekao promrzla koljena i stopala. U toj grupi boraca je bio i borac sa zelenom podlogom ispod petokrake, koji je pripadao Komandi područja. Borac je spavao. S druge strane vatre sjedio je jedan borac iz Trećeg bataljona, Kozarac. Vjerovatno je da ga je opekla zapaljena klada; on se probudio s bolom na licu i pokušao da pomjeri ukočene noge. Otvorio je oči i pogledao drugove koji su spavali oko vatre. Njegov pogled se najednom ukočio. Netremice je gledao u borca sa zelenom podlogom na kapi. Lagano, kao da se sprema na prepad, dohvatio je pušku i nanišanio. Puška je planula i titovka je odletjela uvis. Blijedo lice mladićev obilila je krv. Borci su se trgli. Poneko je psovao, a poneko samo pogledao ubijenog. Grupa se uskomešala. O poginulome niko nije govorio. S teškom mukom pokrenuti su oni koji su još spavali. Grupa je napustila vatru i krenula uzbrdo.

Mitraljezac Čurguz i njegov pomoćnik Lazica se svi nisu razdvajali. Najprije su Lazicu uhvatila dva snažna Kozaraca koji su išli za njim, jer im se uginio sumnjiv. Jedan ga je snažno stegao za laktove.

»Veži ga, majku mu špijunsku, da mu pokažemo gdje je došao da špijunira«.

Čurguz, koji je išao naprijed, okrenuo se. Kad je vidio da Lazicu vežu, skočio je među njih. Snažnim rukama je odgurnuo Kozaraca i Lazicu išao upao iz njihovih ruku.

Štab Druge krajiške brigade u osloboenom Prnjavoru jula 1943 godine. Zdesna gore: Dragan Stani, Milosav Milosavljevi, Dragoslav Mutapovi. Dolje: Dušan Egi

Jedinice Sedamnaeste divizije ulaze u Tuzlu oktobra 1943.

*U oslobojenoj Tuzli
oktobra 1943: Komandant Druge krajiške brigade Dragan Stani u sredini. Desno zamjenik komandanta Dušan Egi, lijevo komandant Prvog bataljona Milan Zgonjanin*

*Članovi štaba četvrtog bataljona Druge krajiške brigade
Zdesna: Ilija Lu i, Miroslav-Miro Majki i Milan Obradovi (krajnji lijevo) sa zamjenikom komandanta brigade Dušanom Egi em (drugi s lijeva) i Radenkom Bro i em (u sredini)*

»Sta radite, bog vas šteta! To je moj pomoćnik Lazica«.

Gurnuo je Lazicu preda se i svi su krenuli dalje. Ali i Turguza su sva ali san i žene. Pošla mu se prvi put njegova baba i kuća u selu; kao baba stoji na pragu, a pozadi nje, u ošku, velika kaca puna žutih glavica kupusa; baba ga zove da svrati da se malo ogrije. Curguz se okreće, hvata Lazicu za ruku, i kaže:

»Uješ, Lazo, 'ajde s askom da svratimo do moje babe, eto tu dolje. Napišemo se rasola i opet sti i u etu«.

Lazica i sam već »vidi« babu i kupus. Skrenuli su s prstine i odmah zatim se survali u duboku provaliju. Tek tada su shvatili da je sve to san. Curguz je psovao pokušavajući i da se iskobelja iz sniježnog nanosa:

»Božiju ti majku i kupusu, mogao sam slomiti vrat. Penji se Lazo«.

Tih bijelih grme kih no i »ispisano« je na hiljadu udnih, slika njih priča, ali sve su one imale nešto zajedničko: kuća, ognjište, gradovi, hoteli.

Još više je stradalo civilno stanovništvo. Narod je poslije proboja krenuo s vojskom, ali su žene, s djecom u naručju, i starci, sa zavežljajima, ubrzo počeli gubiti korak i zaostajati. Sklanjali su se s prstine da vojska prođe i pokušavali da je stignu. Ali no se odužila. Djeca, žene i starci su sve više zaostajali i gubili vezu s vojskom. Nose i pospalu i prozeblu djecu, majke su skidale odjeću sa sebe i u nju ih umotavale. Smrzavale su se zajedno s djecom. Bijela smrt je nemilice kosila. Stotine žena i djece smrznulo se te posljednje noći. To je bila bezizgledna borba za život. Borba s tragičnim krajem. Izgubljena djeca su stravično ječala i plakala dozivajući i roditelje. Ali odgovora najčešće nije bilo. Mnoga djeca su pala u snijeg i ostala u Grmeču. I majke, koje nisu mogle da prebole izgubljenu djecu.

U brigadnu kolonu je zalutao jedan dječak od pet godina. Išao je izmeću boraca, spoticao se, ali se svim silama upinjao da ne zaostane. Ko zna koliko dugo je tako išao i gdje se uvukao u kolonu. Nosio je kape, koji mu je padao preko ušiju, i kaput, koji se

vukao po snijegu. Borci su ga obilazili i išli dalje, dje ak je sve više zaostajao. Tada je naišao obavještajac Drugog bataljona Dušan Uzelac. Iscrpljen i pospan, obavještajac se spotakao o malu ljudsku priliku. Pred njim je sjedio bespomoćan dje ak, gotovo zatrpan snijegom. Išgorinom u grlu, Uzelac je sjeo kraj mališana. Sjetio se svoje majke koja su s roditeljima tako negdje lutala. Unio se djeaku u oči. Mališan je bio crnpuřast, s krupnim oćima na okruglom licu. Netremice je gledao u svoga spasioca i jecao.

»Gdje ti je majka, mali?«

»Zaspala je kraj vatre.«

»A otac?«

»Moj tata je partizan.«

»A hoće li i ti biti partizan?«

»O u ... kad porastem.«

Dušan je bio ganut. Nije mogao da ga ostavi. Milovao ga je i tješio. Rućice su se obavile vojniku oko vrata. Ostali su tako nekoliko trenutaka. Ali trebalo je ići dalje. Dušan je smjestio djeaka u svoj ranac i uputio na leća. Djeak ga je vrsto uhvatio oko vrata i odmah zaspao. Tako zagrljeni, obavještajac i djeak su izašli iz Grmeća. Izjutra je predao djeaka jednoj ženi, a ova mu je obećala da će ga predati rodbini u selu Gorinji. Djeak je spasen. Da li je on živ i da li se sjeća te noći?

Svanulo je. Prvi zraci sunca probili su se kroz guste jeline. Štab brigade se okupio ispod jednog uvika. Poslije pogibije Steve Karakaša Prvi bataljon je cijelu noć lutao ukrug oko tog uvika. Tõk kad je svanulo vidjeli su da su blizu sela, ni pun sat hõda. Uspostavljena je veza i s jednim bataljonom Šeste brigade, koji je držao položaje iznad sela. Grupe boraca, izmorenih i iscrpljenih, stizale su niz planinu i okupljale se oko štaba brigade. Ćurin je pokušavao da obraduje drugove, da im kaže koju dobru rijeć :

»Hajte, drugovi, krećite polako. Sad ćemo u selo. Evo i drugova iz Šeste brigade. I Peta brigada se probila i razbila njemaćku kolonu u Jasenici. Ofanziva je prošla.«

Borci su živnuli. Poveo se razgovor. Zra ak radosti je po eo da rastjeruje utu enost s ispijenih lica. Borci su se grlili, pozdravljali i jedan drugoga pitali za zdravlje.

»Eh, brate kad samo ovo preživjesmo«.

»Jesi li uo da je poginuo Stevo Karakaš? Ubio ga je kurir Prvog bataljona, bog mu majku šašavu. Zato smo svu no lutali oko ove uke«.

Brigada je, napokon, ušla u selo Tulk-Bobiju, a za njom i nekoliko hiljada žena, djece i staraca.

Ku e su bile prazne i hladne, staje i ambari otvoreni, žito oplja kano, kukuruz prosut iz koševa pa ugažen. Okupator je plja kao ili uništavao sve što je moglo biti od koristi. Ostala je tek poneka kaca kupusa. Oko injih isu se ubrzo sjatili pregladnjeli borci.

Na ognjištima su zapaljene vatre. Prema razbuktalom plamenu pružale su se promrzle noge i ruke. Toplota je izazivala nepodnošljive bolove. Komandiri i bolni arke su ubje ivali borce da se odmaknu od vatre i da se ne izuvaju. Ali ništa nije pomoglo. Ljudi su bili željni vatre.

Mnogi su odmah zaspali. Drugi su po eli jaukati. Stopala su prosto rasla, a plave otekline su se širile i pele uz cjevanice. Te su borce bolni arke iznosile napolje i promrzle dijelove tijela im trljale snijegom. Umjesto spasa i toplog uto išta — patnje. Ko god je skinuo cipele više ih nije mogao obuti. Nekoliko boraca je umrlo tu, kraj vatre, u najtežim mukama.

Oko podne je došla i druga nevolja. Nijemci su saznali da se brigada spustila iz Grme a u selo, te su odmah krenuli u napad. Bataljon Šeste brigade koji je držao položaj prema Palanci popustio je pod pritiskom Nijemaca. Brigada je bila u dolini. Neprijatelj ju je zasuo vatrom. Na položaj je upu ena jedna eta Prvog bataljona, a ostalim jedinicama je nare eno da krenu.

Bilo je mu no razbuditi i pokrenuti promrzle borce. Pokret brigade, me utim, ubrzali su Nijemci, koji su opkoljavali selo. Bosonogi ili s obu om u ru-

kama, oslonjeni na svoje drugove, hramlju i i stenju-
i, borci su napuštali ognjišta.

Zaštitnica se pod borbom povla i i zadržavala
neprijatelja. Iz Pałanke je tukla artiljerija. Selo Tuk-
-Bobija se dimilo od eksplozija granata.

U no i izme u 12. i 13. februara Druga i Šesta
brigada su se prebacile dublje u Podgrme . S njima
je išao narod koji je izbjegao iz donjih podgrme kih
sela. Nijemci su upali u Tuk-Bobiju i Jelošinovce,
pohvatali oko 400 žena i djece i pobili ih na svirep
na in; svetili su se nedužnom narodu zbog svog neu-
spjeha.

U podgrme kom selu Hadrovci brigada se raz-
mjestila i dva-tri dana odmorila. Nijemci su i tu na-
pravili pravu pustoš. Hiljade ljudi, žena i djece odveli
su u logore ili pobili. Stoku su otjerali, a kukuruz i
sto nu hranu zapalili. Sre om, narod je dosta hrane
zakopao u baze.

Tako je završena bitka na Grme u, bitka u kojoj
je u estvovalo 15.000 neprijateljevih vojnika. Samo u
borbama na Benakovcu brigada je ubila i ranila više
od dvije stotine Nijemaca, a u Grme u sto pedeset.
U tim borbama ona je pretrpjela teške gubitke. Za
15 dana je poginulo 37, ranjeno 100 i promrzlo 200
boraca. Od ovih posljednjih je više od stotinu umrlo.
Od 1.200 boraca, koliko je imala po etkom februara,
brigada se svela na 800. Oko 150 njih je bilo nepo-
kretno. Nekada udarna pesnica divizije, brigada je
sada bila toliko oslabljena da se nije mogla upustiti
u ve e okršaje. Najvažniji zadatak je bio odmoriti i
oporaviti ljudstvo od strašnih posljedica smrzavanja
i gladi i zbrinuti ranjene i bolesne. Narod Podgrme-
a, mada i sam postradao, pružao je sve što je imao
za njegu bolesnih i ranjenih boraca. Idu ih desetak da-
na brigada je manevrisala u Podgrme u i oporavljala
se. Doktor Moric je imao pune ruke posla. Vršio je
operacije bez osnovnih hirurških instrumenata. Da
nesre a bude ve a, u brigadi se pojavio tifus, koji je
nemilice po eo da kosi borce i starješine.

Neprijatelj je svakodnevno uznemiravao Drugu
i Šestu brigadu. Zahvaljuju i Šestoj brigadi, koja je

glavni teret primala na sebe, Druga krajiška se za nekoliko dana oporavila i ojačala. U njene redove došlo je oko stotinu boraca iz raznih jedinica i bolnica, među kojima je bilo i proletera.

Na putu prema Kozari, gdje je trebalo da smjesti ranjene i promrzle, brigada je 18. februara, bez borbi, prešla rijeku Sanu i izbila u zaseoke Marine i Dragotinju. Narod tih sela je primio oko stotinu bolesnih i ranjenih boraca.

Poslije trodnevnog odmora brigada se vratila u Podgrme i smjestila se u selu Radomirovcu.

Saznavši za raspored brigade, dva bataljona Nijemaca i domobrana (oko 1500 vojnika grupe »Görtz« »Gerc«) potajno su krenula iz Bosanskog Novog i postavila zasjedu iznad sela. Međutim, bataljonske patrole su otkrile zasjedu. Nastalo je puškaranje. Videći da su otkriveni, Nijemci su pokušali da na juriš upadnu u zaseoke i unište bataljone. Borci se nisu zbnili. Iako su bili umorni, prihvatili su borbu oko sela.

Jedna grupa Nijemaca nadirala je ka selu i u kojoj je bio štab brigade. Borbu su prihvatili i kuriri i članovi štaba. Prateći i Drugi bataljon takođe su se sredili i prihvatili borbu. Uto je naišao Prvi bataljon, koji je iz pokreta stupio u borbu. Nijemci i partizani su se izmiješali. Neprijatelj je i dalje nava-ljivao. Članovi štaba Durin, Mutap i ostali uspjeli su da se u posljednjem trenutku izvuku iz sela. Neki su izbjegli bez cipela, nekima je ostao šinjel. U štalamama su ostali konji. Srećom, niko nije poginuo. Kad su se bataljoni sredili i organizovanije krenuli u borbu, Nijemci su brzo izbačeni iz sela. Povukli su se ondje odakle su i došli. U selu je ostalo pet mrtvih Nijemaca, među kojima je bio i jedan oficir.

Poslije nekoliko dana odmora i manjih borbi s ustaškim i njemačkim izviđačkim dijelovima, brigada je dobila naredenje da se prebaci na sektor Bosanske Krupe i da tamo sprečava pljačku i paljenje sela i ruši prugu Bosanska Krupa—Bosanski Novi.

Pošto je razbio jednu njemačku kolonu kod sela Gudavca, Drugi bataljon je smjelo izveo akciju na

petrova koj cesti kod sela Lipe. On je no u prevalio trideset kilometara preko Grme a i osvanuo u zasje-
di na cesti Biha —Petrovac. Tim putem su se kre-
tale snabdjeva ke kolone 7. SS divizije. Oko 8 aso-
va je naišlo devet teških kamiona natovarenih
buradima benzina i municijom. Dizel-mašine su brek-
tale uzbrdicom sporo vuku i teret. U pratnji je bilo
tridesetak esesovaca.

Bataljon se bio prikrio u kamenjaru. Sa ekao je
da kolona pri e na tridesetak metara, pa je tek onda,
sa tri strane osuo vatru. Nijemci su poskakali s ka-
miona, ali — nisu imali kud: dolje provalija, a odozgo
tuku mitraljezi i puške. Burad s benzinom su izbu-
šena i zapaljena. Odjekivale su eksplozije. Za tren
oka na cesti se stvorila gomila izgorjelog gvož a. De-
set Nijemaca je ubijeno, me u kojima je bio i jedan
oficir, a trojica su izgorjela. Sa zaplijenjenim puška-
ma i jednim mitraljezom bataljon se, bez gubitaka,
vratio natrag preko Grme a.

Borci su opet bili orni za borbu. I sljede ih dana
brigada je uspješno izvodila akcije protiv Nijemaca
i ustaša oko Bosanske Krupe. Prva eta Tre eg bata-
ljona do ekala je njema ku motorizovanu kolonu kod
Otoke i zapalila tri kamiona. Jedan od njih je bio pun
filmskog materijala. Vjerovatno je da je to bila neka
filmska ekipa, koja je trebalo da snima »pobjedu«
njema ke vojske na Neretvi. Pobijena je cijela ekipa
od 24 vojnika, dok su iz ete samo 3 borca poginula,
a 4 su ranjena. Dva dana kasnije Prvi bataljon je napao
kolonu domobrana »zdrugovaca« koja je iz Otoke pošla
u napad. Ve poslije prvog okršaja »zdrugovci« su se
vratili praznih šaka. Istoga dana, 14. marta, i etvrti
bataljon je, iznad same Otoke, do ekao ustašku kolo-
nu i u borbi izbliza razibio je.

Brigada se posljednjih martovskih dana bila sa-
svim oporavila od posljedica ofanzive. Svakodnevno
je nanosila gubitke njema kim i ustaško-domobran-
skim jedinicama na sektoru Bosanske Krupe. U
brigadi je sada bilo oko 650 boraca. Promrzli i ranjeni
borci su se oporavljali i vra ali u jedinicu.

Da bi snage Operativne gruoe i ranjenike oslo-

bodio neprijateljeva pritiska, Vrhovni štab je naredio štabu Prvog bosanskog korpusa da, s le a, vrši ja i pritisak na njema ke snage. S tim u vezi štab korpusa je naredio da Peta divizija zatvori Nijemcima prolaz iz Klju a i Mrkonji -Grada ka Jajcu i Gornjem Vakufu. Druga krajiška brigada je stavljena pod komandu Pete divizije, i krenula je ka Ribniku.

Da bi brigada stigla na sektor Ribnika, gdje je bila Prva krajiška brigada, trebalo je da prevali oko 80 kilometara. Poslije trodnevnog marša bespu em bataljoni su stigli na cilj. U me uvremenu se, me u tim, situacija bitno izmijenila. Umjesto Prve krajiške u Ribniku su bili Nijemci. Izvi anjem je utvr eno da su Prvu krajišku Nijemci potisnuli prema Mrkonji - -Gradu. Jake kolone Nijemaca nastupale su iz Banjaluke preko Klju a i Mrkonji -Grada prema istoku. Brigada je pokušala da prodre preko sela Vrbljana, ali su je njema ke jake snage u tome sprije ile. Brigada se povukla malo natrag i zauzela položaje kod sela Crkvenog. Tu su je napali Nijemci, ali se ona održala. Sutradan je njema ku pešadiju podržavala i avijacija. Razvila se žestoka borba. Jedan njema ki bataljon, pošto je izvršio obuhvat preko planine Siše, iznenada je napao brigadu s le a. Nastala je veoma teška situacija. Zahvaljuju i tome što se vrijeme naglo pogoršalo, brigada je uspjela da se i bez ve ih gubitaka izvu e i da se dohvati guste šume. Nare eno je da se vrati u Podgrme .

Prva dva dana marša su nekako prošla, jer su se borci nadali da e uskoro do i u Podgrme . Me u tim, kad je brigada izbila na cestu Klju — Bosanski Petrovac, na njoj je zatekla Nijemce. Pokušala je da pre e preko ceste, ali nije uspjela. Stoga se morala vratiti u Srneticu. Visoko u planini na ene su prazne i napuštene kolibe. Nigdje žive duše. Glad je morila sve ja e, te su borci po eli da jedu pupoljke bukova lista i smrdljivu srijemušu. Jedan šaljivdžija je govorio:

»Ne jedite, ljudi, ovu travu, jer e nas Nijemci po smradu prona i«.

Neko je otkrio trap s ikrompirom, ali njega je bi-

lo toliko da je svaki borac dobio po jedan krompir. Javili su se novi slu ajevi tifusa. Obolio je i brigadni ljekar Moric. On se, dok je operisao jednog boroa, srušio ne dovršivši posao.

Osmog aprila Prvi bataljon je upu en prema Bosanskom Petrovcu radi uspostavljanja veze sa etvrtom brigadom Pete divizije. Dva dana kasnije brigada je, ma Paunovcu prešla cestu i smjestila se u selu Gornjoj Sanici.

Prevoj Paunovac je vrlo pogodan za postavljanje zasjede. Tu se cesta ipenje uz strminu kroz stoljetnu bukovu šumu. S donje strane ceste je provalija, a onaj ko dospije pod udar zasjede nema izgleda da se izvuu e.

Baš tu je 11. aprila postavljena zamka Nijemcima. Komandant bataljona Stojanda Milnovi dao je znak da svi zauzmu zaklone. Dan je bio vedar i sun an. Uzbrdicom je najprije naišla njema ka patrola na motociklima. Jurili su, zastajkivali i izvi ali okolinu. Prošli su pored zasjede, ali ništa nisu zapazili. Odmah zatim naišla su tri Nijemca na biciklima, a poslije njih kamioni s vojnicima i teretom. Teške mašine su jedva gmizale uzbrdo.

Plotun je planuo upravo onda kada su kamioni bili tridesetak metara ispred puš anih cijevi. Grmnu le su i ru ne bombe. Bataljon je poletio na cestu tu ku i Nijemce koji su bili polijegali pod kamione. Nekoliko njih se sjurilo niz provaliju. Uspjeli su da pobjegnu. To je bila snabdjeva ka kolona 114. njema ke divizije. Iz nje je izba en 41 njema ki vojnik: 16 ih je poginulo, a 25 ranjeno.

Kamioni su bili puni namirnica: hljeba, sireva, salame, konzervi, pa i uskršnjih paketa koje su njema ke porodice slale svojim vojnicima. Bilo je cigareta, okolade, rublja, pisama, fotografija. U kamionima je bilo više od dva vagona namirnica. Izgladnjeli borci su na brzinu tolili glad koja ih je morila desetak dana.

Štab bataljona nije odmah ni shvatio kakav mu je plijen pao u ruke. Ali za otpremanje namirnica ni-

je bilo dovoljno ljudi. Stojanda je znao da je nedaleko odatle šumska pruga, koja se spušta u Gornju Sanicu. Odmah je naredio da se iz Sanice doguraju vagoneti. U me uvremenu je jedna grupa boraca iznosila iz kamiona velike kolutove sira, konzerve i pakete. Druga je prenosila plijen dolje na prugu. Ubrzo su stigli intendanti s konjima. Po ela je grozni ava trka s vremenom, jer su svakog asa mogli nai i tenkovi, a onda bi neprijatelj mogao oteti tako bogat ulov. Paketi i konzerve su tovareni na vagonete, ali je malo ko umio da upravlja vagonetima, to jest da ih spusti niz takvu strminu.

Stojanda se s dvojicom boraca popeo na vagonet da pokaže kako se drvenom palicom ko i. Kada se vagonet dobro zaletio Stojanda je podbacio poda nj sirovu palicu, ali se ona savila i iskliznula. Vagonet je sve brže jurio. Uplašeni borci su poskakali s njega. Stojanda je i dalje pokušavao da uko i zahuktali vagonet, ali bez uspjeha. Kada je uletio u oštru krivinu vagonet je isko io, a Stojanda je zaplivaio niz kameni nasip. Ugruvao se i iskrvavio. Iako je bio sav u zavojima, nastavio je posao oko evakuacije plijena. Za sat je odneto tek nešto više od pola tereta. A tada su od Klju a naišli tenkovi. Artiljerija je po ela gati po cesti. Naletjeli su i avioni. eta koja je bila na obezbje enju prema Klju u potisnuta je s položaja. Nije bilo druge nego spaliti kamione i ostatak namirnica. Borci su pucali u rezervoare i zapalili svih 7 kamiona. Plen je progutao i uskršnje pakete.

Bataljon je, s bogatim plijenom, krenuo preko Grme a ka Bosanskom Petrovcu, kamo su ve bili otišli ostali bataljoni. U selu Krnjoj Jeli brigada je dobila nare enje da krene u pravcu Drvara.

Rano ujutru 16. aprila brigada je stigla pred selo Medeno Polje. Svanjivalo je. U selu je vladala tišina. Me utim, oko ku a su se vrzmali vojnici. U brigadi se mislilo da su to borci neke naše jedinice, te je brigada produžila pored grupe ku a ka planini Osjenici. Niko nije ni slutio da bi u selu mogao biti neprijatelj. Nijemci su se bili razmjestili po ku ama. Ni oni nisu obra ali pažnju na kolonu, jer su bili

uvjereni da je to neka njihova jedinica. Prethodnica brigade se već bila dohvatila šume.

Međutim, Nijemci su primijetili da je to partizanska kolona. Polijegali su u zaklone i otvorili vatru. Četvrti bataljon se izbio zatekao na brisanom prostoru, te je bio obasut žestokom mitraljeskom vatrom. Poslije dvodnevne borbe i teških gubitaka on se probio preko polja u Osječnicu. Jedan njegov vod je odbačen natrag u Grme, i više nikad nije došao u sastav brigade. Komandant bataljona Slobodan Inić i teško je ranjen u grudi. Na njegovo mjesto postavljen je Perica Vukojević, komandir čete.

Istog dana su Nijemci napali od Vrtoča. Brigada je vodila borbu cijeli dan, trpela i žestoke napade artiljerije i avijacije. Uveče se ona odlijepila od neprijatelja i odstupila na nove položaje.

Sutradan, 17. aprila, obrazovan je karavan od 120 konja i u pratnji Drugog bataljona upućen u Podgrme da iz korpusnog magacina uzme žito i prebaci ga na sektor Drvara, gdje je vladala velika oskudica u hrani.

Pošto je prešao greben Grme a bataljon je taj dan predanio u šumi, a naveče je krenuo dalje. Pred zoru je izbio iznad Lušci-Palanke. Komandir Prve čete Maco Budimir spustio se s patrolom u prve kuće, i umalo nije pao neprijatelju u ruke. Naime, Nijemci su se tih dana bili ulogorili u Palanci, Benakovcu i susjednim selima. Bataljon se vraćao istim onim putem kojim se brigada prije dva mjeseca probijala iz obruba u Grme. Bio je divan proljetni dan. Suma je bila ispunjena mirisom jelovine i cvrkutom ptica. Borci su pokušali pjeviti. Najednom je čelo kolone stalo: na pruži je ležao poginuli partizan.

»Drugovi, ovo je Stevo Karakaš«, neko je rekao.

Raspoloženje je namah usahlo. Borce je obuzela tuga. Na mrtvacu su bili opasali pištolj, tamno odijelo i cipele. Borci su Stevu sahranili ispod jedne jeline a zatim su, utuženi, krenuli dalje.

Svećenici su nailazili na leševu ženu, djece i borača. Sjećali su se bijelih grmečkih noćnih u kojima su

život izgubili toliki ljudi. Išli su planinom pritisnuti sumornim raspoloženjem.

Nijemci su ponovo bili zaposjeli petrova ku cestu. Zbog toga što je karavan trebalo prevesti preko ceste, bataljon je morao izbjegavati borbu. Dva dana je uzalud izvi dao cestu pokušavajući da negdje nađe prolaz. Ali bio je primoran da u velikom luku zaobiđe njemačka uporišta Krnjeuš i Vrtoče. Kod sela Teočak je prešao cestu i priključio se brigadi. Sutradan, 24. aprila, brigada je krenula za Drvar, gdje je ostala na odmoru do 1. maja. S njom je bio štab Prvog bosanskog korpusa.

U CENTRALNOJ BOSNI

*Pogibija Sime Mr e O Baba ne da poga u O Olujna
no u kanjonu Bosne O Mina je prorijedila štab bri-
gade O Posljednja odluka partijskog rukovodioca O
Njema ka operacija »Duhovi« O U etni koj »metro-
poli« O Preko Motajice na Savu O U Tešnju i Novom
Šeheru O Napad na »naelektrisani« grad*

Nakon teških borbi i stradanja u Grme u, a i teških marševa i borbi poslije Grme a, brigada je stavljena pod neposrednu komandu štaba Prvog bosanskog korpusa — radi njegovog obezbje enja i radi obezbje enja nekih lanova Vrhovnog štaba koji su putovali u centralnu Bosnu.

Vrhovni štab je u to vrijeme naredio štabu korpusa da dio svojih snaga uputi u centralnu Bosnu da bi tamo djelovao na pruži Sarajevo—Brod i da bi ometao transportovanje njema kih trupa. U tom kraju je ve bila Prva krajiška brigada Pete divizije, a i ostale snage divizije su bile na putu ka centralnoj Bosni. Zato je štab korpusa riješio da i svoje sjedište premjesti bliže rijeci Vrbasu, kako bi lakše rukovodio operacijama u tim krajevima.

U Drvaru je brigada skromno proslavila 1. maj. U jedinicama je pro itano pismo komesara korpusa u ikome su bili svedeni rezultati dotadašnjih borbi protiv okupatora i u kojem se govorilo o daljnjoj borbi Narodnooslobodila ke vojske. Politi ki komesari su pro itali kra e referate o prazniku radnog naroda. To je bilo sve. Ina e, Drvar je bio porušen i spaljen. Tuzan prizor. Razumljivo, i hrana je bila veoma slaba.

U brigadnoj bolnici je bilo mnogo ranjenih i bolesnih boraca. Iako je bilo nare eno da se svi teški

ranjenici i bolesnici ostave u Drvaru, oni su, prema sopstvenoj želji, ipak poneseni. Me u njima su bili komandant urin, komesar Prvog bataljona Idriz ejvan, komandant Drugog bataljona Simo Mrda i još oko osamdeset rukovodilaca i boraca. Kad se 2. maja krenulo iz Drvara, polovina boraca brigade je bila angažovana da nosi borce i uva bolnicu.

Iscrpljeni i polugladni borci su nosili ranjene i bolesne vrljetnim stazama, znojili se na proljetnoj pripeci, ali se na umor nisu žalili. Znali su šta zna i ostati u bolnici, i razumjeli su želju bolesnih i ranjenih da idu sa brigadom. Lakše ranjeni su išli poštapaju i se ili jašu i. Tako je pred kraj dana brigada bila prevalila oko trideset kilometara i izbila u partizansko selo Stekerovce.

Tada se saznalo da je nastradao Simo Mrda, tezak tifusar. Me u onima koji su ga nosili bio je i Simin brat, šesnaestogodišnji mladi , borac Drugog bataljona. Kako je Simo bio krupan ovjek, oni koji su ga nosili zaostali su za kolonom kod sela Crnog Vrha i tu zatražili za bolesnika vode. etnici ki jataci su to odmah javili banditima. Desetak etnika je ubrzo navalilo na pratnju. Razvila se neravnopravna borba za bolesnoga komandanta. etnici su opkolili trojicu pratilaca i dovikivali im da se predaju.

Vide i da im nema spasa, Simo je naredio drugovima da bježe, da se spasavaju. Oni, me utim, nisu htjeli da ga ostave, ve su produžili borbu. Ali etnicima je došla pomo , te su se pratioci ipak morali povu i da ih neprijatelj ne bi pohvatao. Simo je ostao sam. Branio se pištoljem. Vidjevši na njemu oficirsku uniformu, etnici su navalili da ga živa uhvate. Simo je pucao sve dok je imao metaka. Kada ih je nestalo izvukao je bombu. »Kragujevka« je raznijela i njega i dvojicu etnika.

Simin brat je dotr ao u Stekerovce i, polumrtav od umora, saopštio šta se desilo. Odmah je u pomo upu en jedan vod Tre eg bataljona, ali je sve bilo kasno. Tako se ugasio život jednog junaka i vrsnog komandanta. Dužnost komandanta bataljona preuzeo je Stojanda Milnovi , Simin zamjenik.

Krajem aprila je pop Buji sakupio oko 2.000 etnika u Kninskoj krajini i preko Glamo kog polja krenuo ka Jajcu i Mrkonji -Gradu s namjerom da se spoji s bandama Laze Tešanovića i da zajedno udare snagama NOV u Srbiju.

Na padinama Vitoroga brigada je naišla na etnike pod Dujićima. U prvom sudaru razbila je manje etničke odrede, ali su oni dobili pojačanje i pokušali da opkoljavaju brigadu. Druga etnička grupa je preko Glamo kog polja napadala brigadu s boka i ugrožavala bolnicu. Bataljonima nije bilo ostalo ništa drugo nego da se pod borbom povlače ka Grahovu. Bez Prvog bataljona i opterećena velikom bolnicom, brigada nije mogla da razbije etničku grupaciju. Pored nekoliko ranjenih u borbi, je poginula i drugarica Savka Dopušćević, rodom iz Lušci-Palanke.

U brigadnoj komori nije bilo gotovo nimalo hrane. Malo mlijeka ili zobenog hljeba što se našlo u usputnim selima davalo se bolesnim i ranjenim drugovima.

U jednoj kući u selu Resanovcima neljubazna domaćica je pekla hljeb na ognjištu, ali nikako nije htjela da ga vadi. Gladni borci su piljili u šaku i ekali da hljeb bude gotov, pa da od domaćice zatraže parče. Međutim, baba je ugasila vatru ponavljajući da tu nema ništa i da ni njena djeca nisu vidjela hljeb mjesec dana. U jednom trenutku baba je izašla u dvorište. Jedan borac nije izdržao: skinuo je šaku i izvadio vruću pogu u ječmenicu. Pogađa je planula. Kad je nešto kasnije baba vidjela šta se desilo, nadala je dreku i odmah otrčala u štab brigade da tuži vojnike. Govorila je da su joj pojeli hljeb koji je ispekla svojoj djeci za slavu (bio je 6. maj — Durdevdan), da su partizani gori od etnika itd. Zamjenik komandanta Vukobrat Štrbac naredio je da se »bataljonske izjelice« odmah pronađu i postrijeljavu. Štab bataljona je jedva uspio da spase te drugove, koje je glad natjerala na težak prestup.

Sutradan je brigada ponovo prevalila put kojim je i došla, i navečer je izbila u selo Stekerovce. Etnici su u međuvremenu bili protjerani.

Brigada se kona no prikupila u selu Pribelji. U estvuju i u napadu na Glamo i okolna uporišta, Prvi bataljon je saikupio dosta žita i goveda, tako da su borci poslije dvadeset dana gladovanja dobili dobre obroke: neslanu govedinu i zobeni hljeb.

Nakon jednodnevnog odmora nastavljen je marš ka centralnoj Bosni. Težak put po vrletima planine Vitoroga, dug oko dvadeset kilometara, savladan je po podne. Sutradan, 10. maja, brigada se odmarala u Blagaju.

Toga dana je reorganlizovan Prvi bosanski korpus. Od njegovih snaga formirana su dva korpusa — Prvi i Drugi. Druga krajiška brigada je ostala u sastavu Pete divizije, koja je u to vrijeme oko Tesli a vodila ogor ene borbe s etnicima. Dotadašnji zamjenik komandanta uro Štrbac poslat je na novu dužnost, a na njegovo mjesto je postavljen Dušan Egi, komandant Prvog bataljona. On je zbog urinove bolesti odmah preuzeo komandu nad brigadom. Komandant Prvog bataljona postao je Milan Zgonjanin, dotadašnji zamjenik komandanta bataljona.

Sutradan je brigada stigla u Janj, ustani ki kraj Sime Šolaje, legendarnog partizanskog junaka. Tamo je ve bilo dosta partizanske vojske. Cio taj kraj je bio oplja kan i opustošen. Svuda se osje ala glad i oskudica. Jedino se moglo na i ponešto neslanog mesa. Nijemci su znali da preko te teritorije idu partizanske jedinice ka centralnoj Bosni, te su pokušavali da iz Travnika i Jajca prodru u Janj i presijeku taj pravac. Jedinice Devete i Dvanaeste brigade su vodile žestoke borbe s Nijemcima i etnicima.

Maršuju i preko planine Vranovine (vodi i su bili janjski partizani, koji su dobro poznavali uske staze kroz kanjon Vrbasa), spoti u i se i posr u i, brigada je oko pono i izbila na obalu brzog i bu nog Vrbasa u blizini sela Doganovaca. Na tom mjestu nema mosta, rijeka mora da se gazi. Pridržavaju i se za stijene i drže i se za ruke, borci su dugo prelazili preko pruge i rijeke. Najviše su se namu ili nosioci ranjenika, a i ranjenicima nije bilo mnogo lakše. Svuno su borci prelazili i peli se uz strmu obalu. Sre om, neprijatelj nije ometao prelaz, te je kolona u svanu e uspje-

la da pre e i cestu Travnik — Jajce i dohvati se šumskih predjela Okolu ke planine.

Nastavljen je marš preko planine. Tek pred no brigada je stigla u raštrkano selo Kori ane, koje više li i na planinsku ba iju nego na selo. Drvene ku ice 'su li ile na kolibe: kroz prozore ni glavu ne možeš promoliti.

»Krov do zemlje, prozora ni zere« — govorili su borci.

U cijeloj okolini carovala je pustoš: ini stoke, ni slame — ni ega što podsje a na život. Rijetki stanovnici, zaostali i nepovjerljivi, nisu bili nimalo gostoprимljivi.

Sljede ih dana je brigada — poslije pun mjesec dana marša — stigla u selo Šiprage iznad Kotor-Varoša, gdje je bila bolnica teških ranjenika i bolesnika Pete divizije. Tu je ostavljeno dvadeset najtežih bolesnika i ranjenika. Bilo je to olakšanje i za njih i one koji su ih nosili više od sto pedeset kilometara.

Brigadna kolona je produžila preko planina O a- uša i Bori je. Komandant Durin Predojevi bio se ve oporavio od tifusa i išao je sa brigadom. Jahao je ko- nja iscrpljen od bolesti, ali zadovoljan što ga više ne moraju nositi.

Prevalivši planinu Boriju, brigada je osvanula u selima dvadesetak kilometara zapadno od Tesli a. Bio je dvadeseti maj. Topao dan. Premoreni i gla u iscrp- ljeni borci su zadrijemali na proljetnom suncu. Neki borci su se popeli na trešnje i otkidali još zelene i tvrde plodove. Jeli su i bacali drugovima ispod drve- ta koji nisu imali snage da im se pridruže. Odjednom sa obližnjeg brežuljka zarezāše šarci. Zrna su skida- la liš e s drveta. Jedan borac pade: pogo en je na drvetu. Drugi poskakaše i zauzeše zaklone.

Bila je to njema ka izvidnica iz Kotor-Varoša. U kra oj borbi Nijemci su otjerani natrag. Duž ceste su ostavili 5 mrtvih. Ali i brigada je bila opomenuta da je neprijatelj blizu i da treba biti budan.

Dok je brigada pratila štab korpusa na putu ka centralnoj Bosni Vrhovni štab se s grupom divizija probijao preko Sutjeske i Zelengore ka isto noj Bo- sni. Štab Prvog bosanskog korpusa dobio je zadatak

da Petu diviziju uputi iz centralne Bosne ka Igmari-tplanini da bi prihvatila te jedinice i olakšala im da se probiju u isto nu Bosnu.

Dvadeset drugog maja štab korpusa je prenio nareenje druga Tita i odredio mjesto na kom e se prei preko Bosne, izme u Zavidovi a i Nemile. Put divizije preko planine O auša po eo je iste ve eri. Padala je gusta proljetna kiša. Pomr ina kao u tunelu. Neki borci su se pogubili u šumi. Divizija je osvanula u planinskim selima deset kilometara zapadno od rijeke Bosne i tu predanila. Svakoj brigadi je posebno bilo odreno mjesto za iprelaz.

Po podne se brigada još više primakla rijeci Bosni, blizu Top i -Polja, sela na samoj obali. Nareno je da niko ne napušta šumu. Vatra nije ložena, niti se hrana kuvala. Mokri i prozebli borci su drhtali, te su jedva ekali da se krene. Od civila su dobijeni podaci da dolinom Bosne krstare oklopni voz i patrole, ali da ja ih snaga tu nema. Vodostaj Bosne je bio veoma visok, jer su tih dana padale obilne kiše.

Prošao je taj sumorni i kišovit dan. Nad planinom se spustio mrak. Mokri i prozebli borci su se svrstali u kolone, na ijem za elju je bilo tridesetak laikših ranjenika i bolesnika na konjima. Me u njima je bio i borac Branko Labus. On je bio poznat po tome što je uvijek nosio ranac pun raznih otpadaka od hrane, suvih kora hljeba, klipova kukuruza, govih repova. Branko nije bio ni bolestan ni ranjen, ve su se kuvari sažalili na njega zbog toga što je jedno izgledao i dali su mu neko kljuse da jaše. Kad se kolona po ela spuštati niz strminu kanjona, došlo je do provale oblaka. Snažna bujica je zbrisala desetak konja sa komorom i bolesnim borcima, me u kojima je nastradao i jadni Labus. Iz provalije su se kroz oluju uli slabi krici nesretnih ljudi, ali su i oni ubrzo nestali u tutnjavi oluje.

Rijeka je bila toliko nadošla da je potopila Top i -Polje, valjaju i se i hu e i. O gaženju preko nje nije moglo biti ni govora. U selu je nareno nekoliko slabih amaca, kojima se ni najvještiji vesla ne bi upustio u no preko pobješnjele rijeke. Oklopni voz je reflektorima osvjetljavao dolinu i otvarao vatru

ha prakisle i prozeble borce u koloni. Ta strašna no je prošla u tumananju po obali rijeke i uzaludnom pokušavanju boraca da se domognu druge obale.

Neprijatelj je bio obaviješten o namjerama divizije, pa je poskidao daske sa svih drvenih mostova a komunikaciju su posjele njemačke trupe, tako da ni jedna brigada nije uspjela da pređe rijeku. Štab divizije je naredio da jedinice zauzmu položaje iznad Bosne.

Ujutro su pristigli tenkovi i motorizovana pješadija. Nijemci su osujetili prelazak divizije, štab divizije je navečer naredio pokret natrag ka Tesli u.

Na čelu divizije maršovala je Druga brigada. No je bila vlažna i prohladna. Bez vode a i zbog nepoznavanja terena išlo se dosta sporo. Brigada se dohvatila grebena planine Ravne visokog preko 1000 metara. Ispod planine izvire mnoštvo potoka, koji se ulijevaju jedan u drugi i u rijeku Blatnicu, Usorinu pritoku. No je prošla u savlaivanju planinskog grebena, a pred zoru su se bataljoni spustili u dolinu Blatnice.

Osvanuo je sunčan proljetni dan. Sunčevi zraci su se probijali kroz jutarnju izmaglicu. Ta prekrasna rječna dolina je podsjećala na Mlječicu na Kozari. Borci su bili raspoloženi, kolonom se razlivaćo veselje žagor. Intendant Srba, koji je iz neke proleterske jedinice zalutao u brigadu, prišao je masne šale i druge beogradske »štosove« iz predratnih dana.

Do Tesli a je bilo više od 30 kilometara, a kraj je šumovit i pust, pa se nikakvo iznenađenje nije predviđalo. Svi članovi štaba, sem zamjenika komandanta, bili su na okupu. Burin je jahao konja. Niko tko je, a za njima su išli Munib Maglajli, članovi politodjela, kuriri i štab Prvog bataljona.

Najednom je nešto snažno eksplodiralo, a odmah zatim još jednom, pa još jednom. Dolina je ječala, a gust crni dim oštra mirisa zaklonio je vidik. Čuli su se jauci i nastala je pometnja. Na mjestu na kom je bio štab brigade eksplodirala je mina teškog bacača a i napravila pustoš. Komandantu brigade Burinu je visila ruka sva iskidana, a Munibu Maglajli u su obe noge bile sasjecane. Drugarica Bina Vrbica, član politodjela,

i kurir Milan Vojinovi ležali su mrtvi. Milan Zgonjanin je bio ranjen u ruku, a Radenko Broić u petu. Mine su i dalje padale. Zaštekali su mitraljezi. Oko ranjenih su se okupili bolničari. Sklonili su ih s tog mjesta. Durin je sišao s konja, pridržavajući ruku koja je visila. Ali nije zaboravio na svoju, komandantsku dužnost: odmah je naredio Prvom bataljONU da se razvije i krene u napad.

Munib je pokušao da se pomjери, ali uzalud — obje noge su mu bile prebijene. Prenijeli su ga za jedan panj i pokušali da previju, ali je on to odbio. Nekoliko trenutaka je gledao svoje noge iz kojih je lila krv. Shvatio je da mu nema spasa. Otkopao je futrolu od pištolja i cijev naslonio na slijepoću nicu. Rezak pucanj prekratio mu je muke. Taj ovjek, koji je u svemu bio nepomirljiv, umro je kako je i živio — dosljedan sebi i liku pravog komunista.

Šta se u stvari dogodilo toga lijepog jutra 30. maja? Saznavši da divizija nije uspjela da pređe Bosnu i da se njene jedinice vraćaju natrag, Nijemci su organizovali okruženje i uništenje divizije baš tu, u dolini Blatnice. Brojnost ojačana, 8. pulkovnija iz Teslića je postavila zasjedu na brdu Kundoležu iznad same doline potoka i tu čekala partizane. Već je prva mina pala među članove štaba brigade. Ne slušajući: sa Kundoleža se dolina potoka vidi kao na dlanu, a i po konjima se moglo ocijeniti ko su članovi štaba. Dobrom nišandžiji nije bilo osobito teško da pogodi cilj.

Pošto je prošao prvi trenutak ipometnje brigada se sredila i prihvatila borbu. Domobranci su pokušali da napadom spriječe brigadu da izađe iz doline, ali su se bataljoni brzo razvili i potisli njihove prednje dijelove. Uskoro je pristigla i četvrta brigada, i odmah se razvila desnom stranom doline. Time je Drugoj brigadi omogućeno da se izvuče na lijevu stranu potoka i dohvati se brda. Tada se vidjelo odakle je neprijatelj gađao dolinu. Štab divizije je preduzeo napad na brdo Kundolež. Oko šest časova naveče neprijatelj je potisnut prema Teslicu, a divizija je produžila preko rijeke Usore iste i uz put manje posade ustaške milicije.

Sutradan je brigada prebo planine Borije izbila na isto ono mjesto s kog je krenula u pohod na rijeku Bosnu. Brigada je ostala bez svoga komandanta, koji je zbog amputacije ruke ostao u bolnici, i bez partijskog rukovodioca Muniba Maglajlića. Za novog komandanta postavljen je Dragutin Stanić, zamjenik komandanta Prve krajiške brigade. Za komesara je postavljen Dragoslav Mutapović, a za zamjenika komesara Milosav Milosavljević, do tada zamjenik komesara Prve krajiške brigade. Dotadašnji komesar brigade -Niko Jurin i otišao je na novu dužnost.

Zbog teških gubitaka u štabu i iscrpljenosti boraca, brigada nije mogla nastaviti marš u sastavu divizije u isto nu Bosnu. Stoga je štab korpusa donio odluku da brigada izađe iz sastava Pete divizije i ostane u centralnoj Bosni. Da bi divizija što brže stigla u isto nu Bosnu, 7. juna je ostavila sve svoje nepokretne bolesnike i ranjenike, kao i 3 topa, i krenula preko Borije i Vlašiće a na izvršenje zadatka.

Sljedećih tri mjeseca Druga krajiška brigada je provedena u sastavu novoformirane Dvanaeste divizije u centralnoj Bosni. To je razdoblje veoma značajno za ponovno jačanje brigade, kao i zbog njenog velikog doprinosa u konačnom razbijanju četnika na tom području.

U to vrijeme je u centralnoj Bosni bilo oko 2.000 četnika. Oni su kontrolisali područje Motajice i bogate Prnjavorske župe. Prisno su saradivali sa ustaško-domobranskim snagama i njima kim jedinicama, gdje je sjedište bilo u Banjaluci. Od izdajničkog pučara Rade Radića i Laze Tešanovića (aprila 1942. godine), četnici su u centralnoj Bosni zagospodarili velikom teritorijom. Prilikom kraćeg boravka Prve proleterske divizije krajem 1942. i Pete divizije u maju 1943. na terenu Prnjavora, četni kim snagama je vojnički zadat udarac, ali oni nisu razbijeni. Dvanaesta krajiška divizija, koju su sačinjavale Peta kozaračka i Dvanaesta krajiška brigada i Banjalucički odred, dobila je zadatak da vojnički i politički razbije četnike na tom terenu.

Druga krajiška brigada je operisala zapadno od Teslića. Progonila je manje grupe četnika i vodila

borbe sa ustašama i domobranima, koji su vršili is-pade iz Tesla. Za to vrijeme se ona prilično sredila. Štab brigade je radio na vojni kom i politički kom u vršenoj jedinici. Međutim, neprijatelj nije mirovao.

Njemačka 373. divizija »Tigar«, sa sjedištem u Banjaluci, preduzela je sredinom juna ofanzivnu operaciju nazvanu »Duhovi« u namjeri da na prostoru između Teslica, Kotor-Varoša i Prnjavora opkoli i uništi snage Dvanaeste divizije. U operaciji su učestvovala tri njemačka bataljona, pet bataljona ustaša i domobrana i oko 1500 etnika, ukupno oko 12.000 vojnika s tenkovima i avijacijom. Dvanaesta divizija je imala oko 2.000 boraca.

Neprijateljska ofanziva je počela 14. juna jednovremenim napadom iz svih garnizona. Cestu Tesli — Kotor-Varoš ispod planine Borije zaposjele su njemačke motorizovane jedinice, tako da se naše snage nisu mogle izvući preko Borije na jug.

Toga dana je razbijena domobranska bojna i naterana da se vrati u Tesli, ali su tenkovi odbacili brigadu s ceste. U isto vrijeme su još dvije kolone ustaša i jedna kolona etnika napale na rječavu, gdje je bila glavna brigada, koja se pod pritiskom nadmoćnog neprijatelja morala povlaćiti na zapad ka Šnjagotini i planini Uzlomcu. Poslije dvodnevnih teških borbi brigada se probila preko planine Uzlomca, prešla cestu kod Maslovara i izvukla se na jug, u planinski masiv planine Otaš. Odatle se ponovo spustila u rječavu i Kulaše, na pola puta između Tesla i Prnjavora. Neprijateljska ofanziva nije uspjela. Narod je to osjetio, te je sve više simpatizirao našu vojsku. Više omladina je stupilo u brigadu, koja je tada imala 631 borca, među njima 214 mlanovaca i 28 kandidata KP i 194 Skojevca, to jest 436 organizovanih boraca.

Štab korpusa je ocijenio da se narodnooslobodilački pokret u centralnoj Bosni povoljno razvija, pa je riješio da potpuno razbije etnike u srcu njihove teritorije — u Prnjavorskoj župi i na planini Motajici.

etnici nisu mogli da ugroze snage divizije, ali su njihovi komandanti Rade Radi, Forkapa i Ljubo Bundalo uporno pokušavali da propagandom i manjim

akcijama sa uvaju svoje pozicije. Njih je trebalo voj-
ni ki poraziti, a to se moglo posti i samo dobro orga-
nizovanom akcijom.

Najvažnije je bilo ostvariti iznena enje i akciju
izvesti brzo i smjelo. Štab divizije je odlu io da udar
na Prnjavor i okolna sela izvedu Druga i Peta briga-
da i novoformirani Prnjavorslki odred. Tri bataljona
koja su bila odre ena da izvrše napad prebacila su
se 8. jula na sjeverne padine planine Ljubica. Odatle
se kao na dlanu vidio Prnjavor. Da ih neprijatelj ne
bi otkrio, straže su zadržavale svakog civila koji bi
zašao u šumu. Tako je uhva en i crnomanjast šesnae-
stogodišnji dje ak koji je gonio desetak svinja u žir.
Bio je slabo obu en i prili no zakrčljao. Trgao se
kad mu je stražar Vilknuo »stoj«. Ali nije pokušao da
bježi; štaviše, veselo je prišao borcima. Na pitanje
šta ima u torbici dje ak je odgovorio da ima »teke
sira«. Svi su se nasmijali njegovoj uzre ici »teke« i
odmah su ga prozvali Teke. Niko ga nije pitao za
ime, niti mu ga je ko zapamtio. Njegove svlinje su ne-
stale u šumu, a dje ak je veselo avrljao s partiza-
nima. Ispri ao je da nema roditelje i da služi kod
etni kog komandira.

»Pa šta eš sad, Teke, kad si izgubio svinje, šta
e re i gazda?«, pitao ga je komesar ete Pero Kne-
ževi .

»Ne u se ni vra ati gazdi, idem s vama u parti-
zane«, odgovorio je Teke.

Primili su ga i poslali u bataljonsku komoru. On
je bio zadovoljan.

O ekivala se žestoka borba s etnicima. Borci su
željeli direktan sudar. Ali do njega nije došlo jer su
etnici poslije pola sata puškaranja uhvatili maglu.
Brigada je u naletu zauzela sela Vu jak i Glogovac.
Peta brigada je brzo zauzela Prnjavor i zarobila pola
ete domobrana. Ostali su u panici pobjegli. Tako su
dvije brigade za jednu no oslobodile cijelu Župu s
Prnjavorom, veoma plodan i bogat kraj. U nekoliko
sela su živjeli seljaci poljske narodnosti.

etnici su ipak izbjegli glavni udar. Pobjegli su
na Motajicu. Zatim su pokušali da sa ustašama i do-
mobranima zauzmu Prnjavor. Budu i da su njihovi

napadi odbijeni, obje brigade su, pošto su raspoređene u šest kolona, krenule u napad na Motajicu. Kod sela Kalenderovaca, zapadno od Dervente, žestoko su se sudarili Drugi i Treći bataljon sa domobranima i etnicima. Borba se vodila cijeli dan. Udružene neprijateljeve snage su razbijene. Ustaše i domobranci su se povukli u Derventu, a etnici su napustili svoje saveznike i pobjegli na Motajicu. Razmislili su da se tamo nađu i spas. I Peta brigada je odbila jednu kolonu Nijemaca i etnika od Banjaluke. Nakon toga su obje brigade prošle Motajicu i grupe etnika koje su pod borbom izmicale ka grebenu planine. Pošto su stjerani s grebena, etnici su bježali dalje rasturajući se na sve strane. Tako je Peta brigada izbila na Savu i zauzela varošicu Srbac, dok su dva bataljona Druge brigade izbila na Motajicu.

etnici i njihove niže starješine pokušali su se demoralisati. U manjim grupama su sami dolazili u naše jedinice i predavali se. Tabo je zamjenik komandanta etničkog bataljona Ljubo Radić, zvan Gedžo, poslao poruku štabu brigade da bi se predao sa osamdeset etnika ukoliko bi im se garantovao život. Odgovoreno mu je da slobodno mogu da dođu. Međutim, na mjestu određenom za predaju nije bilo nikoga. Gedžo je bio nepovjerljiv, a i njegovi ljudi. Sumnjao je i oklijevao. Tek predno je jedna žena koju je on poslao javila da etnici ipak dolaze. Doveo je samo 18 ljudi. Bili su to mladi i uhranjeni mladići nakon ureničenja i bombama. Uvijek bi rekao hrabri ratnici. Ali braće su za svaki slučaj bili obrijali. Ostali su dolazili sljedećih dana — kad su se uvjerali da se s njihovim drugovima dobro postupa. Gedžo je raspoređen u štab Drugog bataljona kod Stojandina Milnovića, a njegovi ljudi su rastureni po etama. Ostali su u bataljonu sve dok je brigada bila u centralnoj Bosni. Tako je počeo raspad etnika u tom kraju Bosne. Sve veći broj njih stupao je u Prnjavorski odred koji je već u julu imao više od tri stotine boraca.

Pošto su etnici i vojnici i politički razbijeni, sljedeći zadatak divizije bio je razbijanje ustaške milicije i ustaške vlasti u široj okolini Teslića i zauzima-

nje Tešnja i Novog Šehera. U tim mjestima su Muslimani bili naklonjeni partizanima, ali su ustaše iz Teslica svojim uticajem i držanjem tih mjesta sprevali razvoj oslobodilačkog pokreta. Zato je štab divizije i odlučio da Druga krajiška i dva bataljona Pete brigade razbiju ustašku vlast u tom kraju.

Brigada je 22. jula razbila domobransku četu koja je pošla u napad iz Teslica. Sutradan je nastavila da istisne sela jugozapadno od Teslića. U selu Komušini razbila je četvrtu miliciju, a zatim je, u tri kolone, izbila na rijeku Usoru, porušila željezne mostove i prugu u dužini od oko dvije stotine metara. Seoske ustaše i mladića su u panici pobjegli u Teslić. Pripadnici garnizona u Teslicu su se bili uplašili, pa su se zatvorili iza žice i tukli artiljerijom.

Dvadeset petog jula Prvi i Drugi bataljon su sa dva bataljona Pete brigade napali Tešanj. Posada Tešnja — jedna četa mjesne milicije — poslije kraćeg otpora se povukla u staru tursku tvrđavu i odatle produžila da pruža otpor. Milicija je pozivana da se preda, ali bez uspjeha. Nekoliko ustaša natjeralo ih je da se bore. Štab brigade nije želio da žrtvuje ljude radi kule. Jer grad je bio osvojen, a gradani su partizane lijepo primili. U brigadu je stupilo 14 omladinaca, među kojima su bile omladinke Šemsa Džonlaga, Bisma Hercegovac i još dvije drugarice.

Sutradan je Treći bataljon bez borbe ušao u Novi Šehir. I tu je lijepo primljen. Poslije dva dana boravka u Tešnju i Novom Šeheru brigada se vratila na svoje ranije položaje ostivši uz put mnoga sela od etničkih grupa. Poslije tih akcija ustaše i etnici su prešli u defanzivu i pošli se povlačiti. Narod je sve više uvjedio da je borba koju partizani vode pravedna i istinski poštena.

Tih dana je u centralnu Bosnu stigla i Prva proleterska brigada. Prolazila je u Bosansku krajinu. Ona je uz put izvela manevar preko Jošavke radi razbijanja etnika. U toj akciji je učestvovala i Peta kozarska brigada. Za to vrijeme su Druga krajiška brigada i Pobjavovski odred napadali etnike koji su bježali iz Jošavke i gonili ih sve do Save. »Prošetljali« su Carevu goru i Gradinu i preko Motajice izbili iz-

nad varošice Kobaša na Savi. Manje etničke snage koje nisu uspjele da se sklone bježale su pred brigadom ka Kobašu nadajući se da će kod Pavla i Vih saveznika naći utočište. Međutim, na Savi ih niko nije čekao. Domobranska satnija u Kobašu i Novoj Vasi osjetila je opasnost, te se povukla u Derventu. Ukliješteni između u bataljonskih kolona, etnici su satjerani na samu obalu Šave. Nastala je panika. Nekoliko etničkih vođa dohvatilo je kamice i pobjeglo preko Save. Neki su se bacili u rijeku i pokušali da je preplivaju. Ostalo je nekoliko etnika. To su bili oni koji nisu smjeli u vodu, a na drugu stranu nisu mogli. Stavili su bombe pod se i tu, na obali rijeke, izvršili samoubistvo. Samo osmorica su se predala.

Tako je Motajica još jednom pretresena. U povratku ka Prnjavoru bataljoni su rasturili Forkapine etnike. Ubijeno je 26 bandita. To je bio posljednji pokušaj etnika da se odupru na Motajici. Od tada počinje njihovo opšte rasulo i konačan slom.

etnički uticaj je gotovo sasvim iščezao. Župa je listom stala uz NOP. Sve više omladinaca je stupalo u partizanske redove. Partijsko rukovodstvo je najviše pažnje posvetilo poljskoj nacionalnoj manjini, koja je u tom kraju bila mnogoljudna. Poljaci su do tada bili neutralni, ali pošto su se jedinice NOV duže vreme zadržale u tom kraju, oni su osjećali sve više naklonosti prema NOB. Njihovi predstavnici su dolazili u štabove, razgovarali o političkoj situaciji i interesovali se za ciljeve NOB. Omladinci i omladinke su rado stupali u dodir s partizanima, pozivali ih u kuće i gostili. Omladina je, kao i uvijek, najlakše rušila prepreke i nepovjerenje. Poljaci su razmišljali o tome da bi bilo dobro prekinuti pasivnu neutralnost i pridružiti se partizanima. Oni su to i učinili u jesen te godine formiranjem poljskog bataljona u sastavu etničke srednjobosanske brigade.

Ljeto je divno u pitomoj Župi. Vođa i povratnici u izobilju, pečenje se dobar hljeb, mesa dosta. Borci se pravili i dotjerali. Na priredbama po selima hvatali su se u kolo sa domaćim omladincima i pjevali poskočice poput ove:

»Motajica i Careva gora,
Mala moja ratovat se mora«.

Nestalo je umora od dugih marševa. Brigada je odisala unutrašnjom snagom i poletom. Uskoro će se ta snaga sruiti na neprijatelja u Derventi.

Dvadeset drugog avgusta štab divizije je naredio da tri bataljona Druge i dva bataljona Pete brigade napadnu na neprijateljeva uporišta na desnoj obali Ukruine i prugu Dobož—Derventa. U to vrijeme neprijatelj je u Derventi imao tili bataljona domobrana i bataljon ustaša. Izme u domobrana bili su etnici Ljubi ke brigade i nešto etnika sa Trebave.

Pod komandom na elnika štaba Dvanaeste divizije Mirka Peki a bataljoni su sa 2 protivtenkovska topa izvršili marš dug 25 kilometara i nave e jednovremeno napali na etni ko-domobrankska uporišta. etnici su pobjegli bez borbe, a domobrani su poslije kra e borbe po eli da napuštaju rovove i da bježe. Tre i bataljon je iste no i napao posadu stanice Lupljanice na pruži Derventa—Dobož, zapalio stanicu, a potom prekinuo prugu.

Ostali bataljoni su potpuno razbili spoljnu odbranu Dervente i izbili na pet kilometara od grada. Neprijatelja je zahvatila panika. Hitno je tražio pomo iz Doboja i Bosanskog Broda. Stigao je i oklopni voz. Me utim, poslije peto asovne borbe ponovo su razbijena dva bataljona 6. pukovnije. Bataljoni Druge brigade zarobili su 95 domobrana. Me u njima su bila dva oficira i ljekar Sprem.

Kad je po eo da se spušta mrak batalj'on'i su ve bili u prvim ku ama Dervente. Neprijatelj je tada dobio poja anje, jurišni bataljon sa 3 tenka, troja oklopna kola i 6 topova i izveo protivnapad. Prate a eta je svojim protivkolcem pogodila dva tenka. Borba se nastavila do kasno u no . Neprijatelj je tada dobio novo poja anje, pa su bataljoni morali odstupiti iz grada. Sutradan je neprijatelj, podržan tenkovima i oklopnim vozom, napao bataljone Druge i Pete brigade. Oni su se povukli na obalu Ukruine, a neprijatelj je obustavio dalje nadiranje boje i se zasjeda i opkoljavanja.

U toj akciji su ubijena 3 neprijateljska oficira i 10 vojnika, a ranjeno je oko 30. Zarobljeno je 115 domobrana. Zaplijenjeno je 100 pušaka, 8 puškomitraljeza i dosta druge spreme. Dva tenka su oštećena. Iz naših bataljona su 4 borca poginula, a 3 su ranjena. Zarobljeni doktor Sprem i desetak domobrana dobrovoljno su ostali u brigadi.

Dok se vodila borba oko Dervente etnici su sakupili sve što su imali na Motajici i izvršili su napad na malobrojne partizanske snage koje su ostale kod Prnjavora. Tu su bili Drugi bataljon Druge i dva bataljona Pete brigade. U isto vrijeme su ustaško-domobranske snage, koje je pomogla avijacija, prešle u napad iz Dervente. Nekoliko stotina etnika potisnule je Drugi bataljon ka Prnjavoru. Iako su trpili gubitke, etnici su uporno navaljivali u želji da upadnu u Prnjavor, gdje je trebalo da se spoje sa domobranima i ustašama koji su nadirali od Dervente. Taško je poela oštra borba na dva fronta za odbranu Prnjavora. Tada je štab divizije naredio bataljonima Pete brigade da zaobiđu etnike i udare na njih sa strane, a Drugom bataljonu Druge brigade da isto tako upadne u etničku pozadinu. Trebalo je da se etnici odsijeku od Motajice i da budu uništeni. Međutim, oni su osjetili partizane za sobom i etnici su pobjegli kroz šumu u pravcu Jošavke i sklonili se pod skute okupatora. Napad domobrana je tako zaustavljen, pa je i ta neprijateljeva akcija propala.

Tih dana je za politkomesara Druge krajiške brigade postavljen Idriz Čekić. Raniji komesar, Dragoslav Mutapoćević, otišao je na novu dužnost.

Pošto je Kotor-Varoš bio oslobođen, trebalo je uništiti i garnizon u Tesliću. Štab korpusa je smatrao da taj garnizon, koji je bio uklinjen u slobodnu teritoriju, ometa uspješan razvoj pokreta u centralnoj Bosni, osobito u hrvatskim župama u dolini Usore. Stoga je naredio da se ispita kolike i kakve snage ga brane i da se preduzmu mjere da se on likvidira. Akcija je bila povezana sa premještanjem štaba korpusa u isto nu Bosnu. Naime, situacija se u tom kraju vrlo povoljno razvijala. Druga proleterska divizija je poslije razbijanja ozrenskih etnika operisala

u dolini Krivaje, a novoformirana Sedamnaesta divizija je razbila etnike na Trebavi i oslobodila mnoga mjesta u Posavini. Vojvodske jedinice su oslobodile Bijeljenu i držale veliku slobodnu teritoriju na Majevici i u Semberiji.

Vrhovni štab je 30. avgusta naredio štabu Prvog bosanskog korpusa da pod svoju komandu stavi i jedinice u istojnoj Bosni. Glavni zadatak korpusa je bio da uništi etnike u istojnoj Bosni, mobilise nove borce i dejstva usmjeri ka Sarajevu.

Pošto je Druga krajiška brigada bila pod neposrednom komandom štaba korpusa, drug Tito je pisao: »Ta brigada treba da posluži kao jezgro ostalih jedinica u istojnoj Bosni. Brojno ojačanje Druge brigade, čak i preko 1500 boraca, treba da vam bude stalna težnja«.

Štab korpusa je izvijestio Vrhovni štab da je prije prelaska u istojnu Bosnu napasti na Tesli, kojim bi zauzimanjem bila stvorena povoljna situacija za mobilizaciju novih boraca i uspostavljanje bolje veze sa snagama u istojnoj Bosni. Vrhovni štab je odobrio taj plan, tako da je odlazak u istojnu Bosnu odložen do završetka akcije.

U prikupljanju podataka o Tesli u njegovom utvrđenju istakao se jedan seoski sluga iz Ukrynice. Loše obučen i neupadljiv, on je nekoliko puta išao u Tesli, obilazio grad, razgledao položaje koje drži vojska, razgovarao s vojnicima i civilima i sve to pamtio i prenosio obavještajcima.

Tako se saznalo da u Tesli u ima oko 1.600 domobrana, 200 ustaša mještana i 70 Nijemaca i da oni imaju 5 topova i više bacača. Uži gradski pojas bio je veoma dobro utvrđen i ograničen bodljikavom žicom kroz koju je bila puštena električna struja visokog napona. Sve je to govorilo da neće biti lak posao zauzeti taj »naelektrisan« grad. Izvan žice bilo je više spoljnih uporišta. Prugom Tesli —Doboj krstario je oklopni voz od M vagona, a intervencija tenkova iz Doboja mogla je brzo uslijediti.

Određeno je da na Tesli napadnu Druga i Peta brigada. Svaka brigada je imala po jedan protivten-

kovski top, dve protivtenkovske puške i dva baca a. Napad je imao da se izvrši 8. septembra nave e.

Druga krajiška je dobila zadatak da zauzme željezni ku stanicu, a potom dio grada na toj strani rijeke u kome su bile najja e zgrade — pošta, op ina i radni ki dom. Spoljna uporišta je trebalo da likvidiraju manje snage, a glavne snage su imale da se provuiku izme u njih i da napadnu na glavnu liniju opasanu žacom.

Peta brigada je napadala s lijeve strane Usore. Pošto je sektore napada razdvajala rijeka, trebalo je da brigade napadaju samostalno i da se sastanu u gradu. Da bi se savladala žica pod visokim naponom nare eno je da se ponese ve i broj sjekira, e-badi i dasaka.

Planom je gotovo sve bilo predvi eno. Tako se bar mislilo. Ali kada se on po eo sprovoditi u život uvidjelo se da ima i nedostataka. Pošto su bataljoni razbili spoljne predstraže, nisu mogli odmah da se usmjere na glavnu odbranu jer nisu ta no znali kuda se ona proteže. Prili no su se iznenadili kada su naišli na žestoku vatru iz rovova i bunkera. Ipak su bataljoni uporno nastojali da izvrše zadatak. Drugi bataljon je uspio da se sasvim neprimjetno uvu e na željezni ku stanicu Dobru na periferiji grada. U stani nim prostorijama njegovi borci su zatekli domobrane i željezni are. Zarobljena su etvorica domobrana, a njihov komandir je uspio da pobjegne. Pošto je u stanici uporno zvonio telefon, obavještajac bataljona je digao slušalicu. S druge strane žice je pukovnik ljutito pitao zašto se gospodin satnik ne javlja. Kad mu je objašnjeno da gospodin satnik obilazi straže, pukovniku se glas u inio sumnjiv, te je pitao »ko je taj idiot koji ni hrvatski ne zna«.

»Ne ljutite se, gospodine pukovni e, ubrzo emo se vidjeti, pa emo izglediti nesporazum«, odgovorio je obavještajac.

»A ko ste vi, za ime »Isusa«.

»Gospodine, ovdje je komandant partizanske divizije Šoša«, šeretski je odgovorio partizanski obavještajac.

»Za ime Isusa ... «

Veza je prekinuta. Niko se više nije javljao.

U me uvremenu se borba razbuktala na sve strane. Minereri su isjekli telefonske žice i tako iskopali iz veze telegraf i druge aparate u stanici. Drugi su podmetali štapike eksploziva i kidali šine.

Prvi, Treći i četvrti bataljon su do ponoći uništili spoljna uporišta, a onda su grunuli na glavni pojas odbrane — na žicu. I Peta brigada je prodirala u grad. Obrubom se stegao oko samog grada. Ali najteže je tek predstojalo. Neprijatelj, koji je bio obaviješten o pripremama za napad, poslije prvog udara je povukao spoljna obezbjeđenja i zabarikadirao se iza žice. Neki borci nisu bili dovoljno oprezni, te su pokušali da puškama sruše žicu. Poginuli su od struje. Za to se brzo uložilo, te se dalje lišio mnogo opreznije. Napad je poeo da jenjava. Mada je žica bila posječena na više mjesta, neprijateljeva odbrana ipak nije probijena. Pred zoru su se brigade povukle na okolne brežuljke i tu predanile pripremanju i se za ponovni napad.

Slijedeće noći i neprijatelj iskoristio je obranu. Na svim važnim položajima sada su komandovali Nijemci. Borci su ponovo nasrtali na žicu. Ginuli su i ranjavani, ali prodrijeti nisu mogli. Ranjeno je osam boraca. Noć je protekla u bacanju bombi i žestokim ali bezuspješnim jurišima.

Napad je obustavljen. Druga brigada je u toku dana rušila prugu prema Doboju i uništila instalacije ličnu zgradu rudnika u selu Banja Vrućica.

I treći napad na Tesli poeo je Oko ponoći. Međutim, odmah je bilo jasno da neprijatelj ne popušta. Računalo se da će on, pošto je bio iscrpljen napadima i blokiran sa svih strana, pokušati da napusti grad. Ali pod uticajem njemačkih savjetnika garnizon se uporno branio. Zbog toga je štab divizije naredio da se napad obustavi i da se jedinice povuku dalje od grada.

Jedanaestog septembra predveče iz Doboja je krenula jedna bojina 6. pukovnije ka Tesli. Bojnu su pratili tri njemačka tenika i tri topa. Borbu je pri-

hvio jedan bataljon Pete brigade na lijevoj obali Usore. Druga brigada, koja je u me uvremenu bila zauzela Tešanj i okolna mjesta, odmah je uputila u pomo dva bataljona. Oni su sa ekali njema ke 'tenkove i otvorili na njih vatru iz protivtenkovskih pušaka. Pošto @u dva tenka pogo ena, Nijemai su odmah okrenuli natrag ka Doboju. Bataljoni su tada izvršili juriš na cestu i razbili domobrasku bojnu. Ubijena su dva Nijemca i jedan domobraski oficir, a pet ih je ranjeno. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 2 strojnice, 1 puška i pištolj. Iz Prvog bataljona je poginuo Robert Šole, delegat voda, a dva 'borca isu ranjena. Time su bile završene trodnevne borbe za Tesli .

TUZLA MORA PASTI

Preko rijeke Bosne O Sudbina Murata Cepi a O Sumnjivi zemljak O Kasarne u plamenu O Komesar i kuriri me u sedamdesetoricom Nijemaca O Narod i borci brane Tuzlu O Borbe za Sokolac O Pokajanje Muhameda Pandže O Na domaku Sarajeva

Doik se vodila borba za Tesli štab korpusa je donio odluku da odmah pre e u isto nu Bosnu sa Drugom krajiškom brigadom.

Pripremaju i se za pokret, brigada je predala štalbu Jedanaeste divizije svoju ratnu arhivu na uvanje. (Arhiva je obuhvatala razdoblje od januara do septembra 1943. godine. Na žalost, ona ije propala; od nje nije sa uvan ni jedan dokumenat, pa je za to razdoblje istonije brigade dokumentacija veoma o kudna.) Za referenta saniteta je postavljen dr Hajro Kulenovi , iz Pete kozara ke brigade. Bivši etai -ci komandant Ljubo Gedžo, ikoji je bio pri štabu Drugog bataljona, vra en je u Prnjavorskii odred. Kad eu to osjetili neki borai koje je on doveo 'iz etnika, iste no i je njlih pet-šest dezertiralo. Nije im se išlo u isto nu Bosnu.

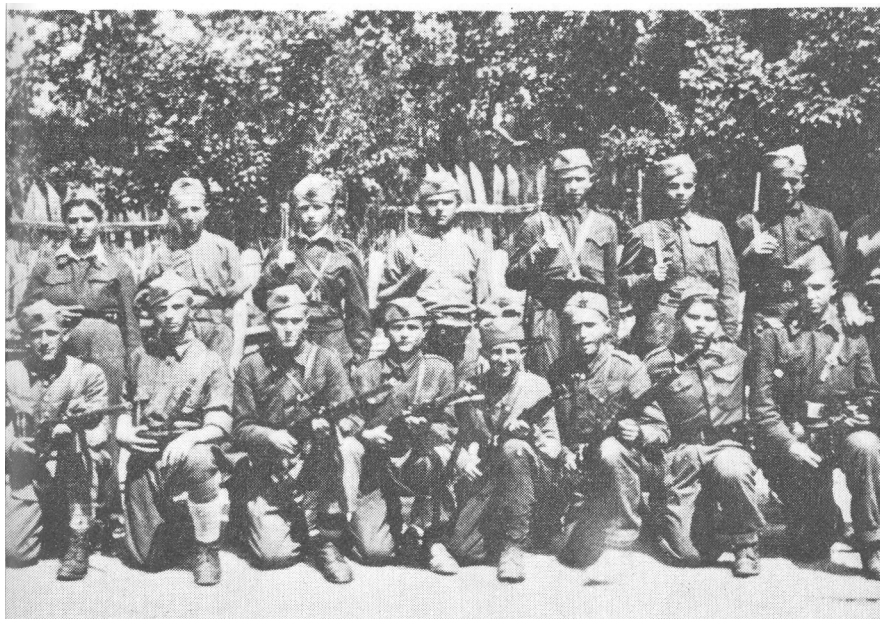
Ujutro se duga kolona uputila (ka rijeci Bosni. U sredini kolone bili su Košta Na i Vladimir Popovi , komandant i komesar korpusa, koji su jahali konje. Dva bataljona Pete brigade išla isu u pobo nici.

Poslije sukoba is manjom grupom etnika u Ljeskovim Vodama, kolona je bez zadržavanja grabila nevelikom planinom Krnjinom. Ubrzo su se u daljini ukazali široka dolina Bosne i sprudovi oko rijeke. Prethodnica je zagazila u vodu idu i preko širokog rukavca. Na drugoj obali su stajali borci Majevi ke

*Komandant Druge
krajiske brigade Dra-
gan Stani daje zada-
tak komandantu Tre-
eg bataljona Dušanu
Sovilju, u Fo i, jul
1944.*

Kuriri štaba Druge krajiske brigade, septembar 1944.

Komandant etvrtog bataljona Druge krajiške brigade Petar-Perica Vukojevi (lijevo) i obavještajni oficir bataljona Mirko Bundža, oktobar 1944.

Stab Druge krajiške brigade oktobra 1944. u Gornjem Milanovcu

Zamjenik komandanta Drugog bataljona Nikola Gulibrk (lijevo) i komesar Tre e ete Vašo Krbavac, septembar 1944 god., Aleksandrovac. Obobjica poginuli

Brigade i mahali puškama. Drugi bataljon je izbio na* rijeku dva kilometra južnije prema Doboju, i uz zaštitu dijelova Pete brigade prešao preko nje.

Voda je bila visoka do ramena, ali mnogi Krajišnici nikad nijesu zagazili ni preko koljena, a kamoli do guše. Zato je naređeno da se drže jedan drugom za opasa e kako se neko ne bi udavio. Mnogi su se plašili vode, i te su ih Is teškom mukom nagovorili da krenu jer voda nije duboka.

»A oklen ja znam kolika je... Ako se otisnem, odo' ja na dno k'o uskija«, odgovorio je jedan kraški Krajišnik.

Ipak se sve dobro završilo. Brigada je izbila na drugu obalu. Borci su se grlili i zdravili s Majevanima, koji su ve nekoliko dana o ekivali dolazak štaba korpusa i Druge krajiške brigade.

Brigada je izbila na Trebavu. Tu je stavljena pod komandu Sedamnaeste bosanske divMje. Dobila je zadatak da obezbijedi pozadinu divizije, koja je izvodila ofanzivne operacije u Posavini. Tako je brigada po elu boravak u (isto noj Bosni.

Tih septembarskih dana 1943. godine na Trebavi nije bilo mirno. Bataljoni su svakodnevno dolazili u sukob s grupama ozrenskih i trebavskih etnika ili ustaša, koje su Nijemci iz Doboja upuivali na slobodnu teritoriju. Po selima je bilo dosta etničkih i ustaških doušnika.

Pretresaju i teren, patrola je u selu Grapskoj uhvatila jednog civila koji se krio. Visok plav mladi je bez sustezanja ispričao da je bio u domobranima i da su ga partizani zarobili kod Zvornika i pustili ku i. Zvao se Murat epi , a bio je iz sela Puharske kod Prijedora.

Öim je rekao odakle je Kozarani su se nakostrijeaili. Neki su tvrdili da ga poznaju kao ustašu. Murat je dokazivao da nikad nije bio ustaša, a najbolji dokaz je to što su ga partizani pustili da ide ku i.

»E, to eš malo da priekaš, burazeru«, govorili su Kozarani, »znamo mi takve«. Muratu se loše pisalo. AM tu je bio vodnik Rade Komnenovi , zvani

Prznica. Šeretski je posmatrao Murata, i Murat je to primijetio. Obojica su se sjetili da se poznaju. Murata je ogrijala nada. Prznica je predložio da Murata rasporede u njegov vod i 'da e on odgovarati za njega. Štab bataljona se saglasio. Kad su ostali sami Prznica mu je rekao:

»Slušaj, burazeru, možeš pobje i pa da te ubijem kad do em u Prijedor, ili ostati sa mnom i tu i se protiv neprijatelja. U svakom slu aju, ako nešto pokušaš ja u te ubiti. Pa sad biraj!«

Murat je obe ao da e se pošteno boriti, i tako je Ostao u brigadi. Postao je vodnik u izvi a koj eti brigade li jedan od najboljih boraca. Prznica je postao obavještajni oficir brigade, pa su stalno bili zajedno. Na najteže zadatke uvijek je išao Muratov vod.

Dani su prolazili u neprekidnim borbama. Mnogi trebavski etnici su prilazili brigadi. Oni isu odmah raspore ivani u novoformirani Trebavski odred, koji je dejstvovao pod komandom brigade. Me utim, ozrenski etnici Cvijetina Todi a zaposjeli isu brdo Ciganište i branili Doboj. Nijemci su ih natjerali da se do guše ukapaju.

Dvadesetog septembra brigada je samoinicijativno napala Oiganište, ali zbog vrlo jake artiljerijske vatre iz Doboja, napad nije uspio. Krajišnici su bili ogor eni, jer nisu bili navikli da im etnici stanu na put. Mada su izveli više juriša, etnici i Nijemci su se održali. Bataljoni su izgubili 5 boraca, a 10 je ranjeno.

Pomjeraju i se ka Tuzli brigada je vodila borbe s etnicima na desnoj obali Spre e. Dvadeset etvrtog septembra Tre i bataljon je zauzeo Gra anicu i zarobio 11 domobrana. Me u njima je bio i jedan poru - nik. On se predstavio kao intendantski oficir koji za vojsku otkupljuje sijeno. Izvadio je iz torbe pola miliona kuna i predao ih da bi dokazao ko je i šta je. Uz to ise ponašao kao ovjek koji trguje i obavlja svoj posao a ni za šta drugo ga se ništa ne ti e. Neko se sjetio da ga upita odakle je. Kao da je jedva ekao to pitanje, brže-bolje je odgovorio da se zove Miloš Novakovi , da je Srbin, ;pa još da je rodnom iz sela Hašana, iz srca Podgrme a. Partizani su se za udili:

»Kako, ovje e, ti Srbin, Novakovi ... ,pa služiš okupatoru. Znaš li ti da u brigadi imaš ro aka i da su svi tvoji partizani. A ti služiš Paveli a«.

Novakovi se pravdao da je morao da bira ili u logor ili u domobrane, ali ga drugovi u štabu bataljona nisu htjeli više slušati. Rekli su mu da je slobodan i da može da ide kud ho e.

Novakovi Ise tome udio. O ekivao je da e mu partizani ponuditi da ostane s njima budu i da je on oficir — stru njak za artiljeriju i intendantske poslove, školovan ovjek. Me utim, odbacili su ga. On nije znao šta da radi, kuda da krene. Lunjao je dan-dva po Gra anici, a onda se uputio u Tuzlu svojoj pretpostavljenoj komandi.

Brigada je uskoro krenula ka Tuzli. O akciji na Tuzlu još se ništa nije znalo. Borci su spontano osjeali da se sprema akcija, ali nisu znali gdje e biti. Kada je brigada napuštala Gra anicu održan je veliki zbor naroda i omladine, na kome su govorili drugovi iz štaba Prvog bataljona. Poslije zbora se nekoliko omladinka javilo u partizane: An elka, Kova, Ruža i Slovenka Asta.

Seljaci iz Srebrenika su do ekali brigadu vrlo prisno. Pred Drugi bataljon je izišao odbornik — hodža. Smjestio je štab u svoju ku u, a ete rasporedio po selu. Lijepa, ista soba, zastrta ilimima d se ija ma, spremljena je za lanove štaba. Ženska eljad se nije krila od stranih ljudi kao što je obi aj u Krajini. Naprotiv, žena i k eiika doma ina donijele su ve eru: puru prelivenu pekmezom i toplo mlijeko. Po svemu se osje alo da je to partizansko selo.

Akcija na Tuzlu je pripremljena u Srebreniku. Drugovi iz tuzlanske partijske organizacije donijeli su planove odbrane i predali Kostu Na u. Neki domobranski oficiri su bili u kartu ucrtali raspored cijele odbrane grada.

Drugoj krajiškoj brigadi je odre en zadatak da napada na brdo Gradinu i vojne kasarne. Desno od brigade je napadala Šesta bosanska, a lijevo Šesnaesta muslimanska brigada. Trebalo je da napadaju i vojvo anske brigade, ali su zbog borbi oko Bijeljine zakasnile. Pod komandom štaba brigade napadao je

i Trebavski partizanski odred, koji su borci dobro poznavali okolinu Tuzle. Narod je s radošću ispratio brigadu, ali se osjeća i težnja pri pomisli hoće li akcija uspjeti.

Kolona je išla kroz sela koja je neprijatelj još kontrolisao. Grupice žandarmerije ili milicije pripucale su i bježale. Kad je kolona izašla na otvoreno u livadu, iz Tuzle se začula potmula grmljavina. Ubrzo se začuo oštar fijuk, a zatim eksplozije granata. Jedna je pala sasvim blizu brigadnog saniteta. Dvojica drugova padoše. Ranjeni su. Nebom su pale granate. Naokolo su dizale guste crne oblake. Neprijatelj je, zna li, osjetio da se približava opasnost.

Borcima je rečeno da u Tuzli ima dosta domobrana koji ne žele da se bore, ali da ima i Nijemaca i ustaša. Uostalom, noć je pred nama, pa će se vidjeti šta će biti. S tim mislima borci su podigli Gradini. Bilo se već smrklo. Gore, na golom brdu, mogli su se nazreti bunker, rovovi i bodljikava žica.

Napad je počeo 29. septembra oko 22 sata. Bataljoni su oprezno prišli do ispred žice i krenuli na jurinu. Neke čete su naletjele na žicu. Borci su je kundacima srušili. Neprijatelj je osuo artiljerijom. Granate su gusto padale ispred žice, i streljaci ki stroj se našao pod udarom ubita ne artiljerijske vatre. Mitraljezi iz bunkera su tukli gustom vatrom. Vidjelo se da posao neće biti lak. Rečeno je da se jedinice povuku nešto unazad. Nekoliko ranjenih boraca je otpremljeno u pozadinu.

Dan je prošao u izmjenju i puškanju. Borci su ga ali domobrane i ustaše koji su pokušavali da poruše žicu. Neprijateljeva artiljerija je pokušavala da »pronađe« položaje čete, ali bez uspjeha.

Sljedeće noći se nije išlo naslijepo. Osmotreni su rovovi, bunker i žica. Košta Načnik je naredio da se prodire između bunkera i upada u grad. Drugi i četvrti bataljon grupisani su u jednu kolonu. Glavnina tih bataljona prodire između dva bunkera. Čete su se sjurile niz padinu punu slanog bunara i napuštenih jama i dohvatile se ulica i sokaka. U gradu nije nikog spavao. Narod je dovikivao borce a pozdravljao ih s prozora. Jedna mlada Muslimanka izletjela je na ulicu

cu s punom tepsijom gurahija vi u i: »Uzmite, -dru- gov, dragi naši oslobodioci!«

Dok su borci u trku praznili tepsiju s prozora su se uli poklici i pozdravi.

Iz centra grada šarci tuku gusto i precizno. Borci polegaše i odgovoriše. Oštra borba je trajala desetak minuta. Jurišaju i na elu svoga voda, Milan Gonin je upao me u Nijemce, i tu poginuo s nekoliko boraca. Iz štaba brigade stiže kurir s nare enjem da se ete vrate. Svanjivalo je.

»Tuzla mora pasti«, glasila je naredba. Domobrani bi se predali, ali im Nijemci ne daju. Šesta brigada je ušla u Tuzlu i drži dio grada. Ve eras stižu Vojvoani. Tuzla mora pasti. Opet juriš. Ovoga puta je sve bolje išlo. Dva bunkera su pala u prvom naletu. Domobrani su se predali poslije isnažnog juriša. Ostao je jedan veliki bunker navrh Gradine. Iz injea su tukli gustom vatrom.

I kasarne su se još držale. Na njih Prvi bataljon ve tre u no juriša i topovima tu e tvrde zgrade. U pomo mu je upu en Tre i bataljon. Za uli su se uraganska paljba i poklici Kozar ana. Digao se visok plamen. To je bio znak da su naši upali u kasarne, ali borba je još trajala. Neprijatelj je pokušao da izvo enjem protivnapada iz grada povrati kasarne, ali mu ie Prvi bataljon zadao žestok protivudarac. Nijemci i ustaše su razbijeni i natjerani na bježanje. Sve ve e grupe domobrana su se predavale. Krili su se po rovovima i ku ama i predavali se kad bi naišli partizani.

Broi zarobljenika se pove avao. Ulaze i u kratkotrajne okršaje s grupama Nijemaca i ustaša, partizani su se približavali samom centru grada. Drugi bataljon na juriš osvaja veliku zgradu na trgu. Na trg izlazi narod, kao da sprema miting. Radnici dolaze i traže puške. Nefci ih ve nose i odmah stupaju me u borce. Kakva solidarnoist naroda!

Svanjivao je tre i dan. Okolo grada paljba je jenjavala. Iz kasarni se više nije ula pucnjava. Odjednom je odozgo, od kasarni, doletjela topovska granata. Snažna eksplozija potrese grad. Šta li je sad to? Zar kasarne još nisu pale? Ubrzo se i to razjasnilo.

Prvi bataljon je zauzeo kasarne i zaplijenio sve topove. Obavještajac bataljona, uro Poljak, ina e artiljerac, do epao se haubice pa okrenuo jednu u dio grada iz kog je još pucalo. Granata je pala nasred trga. Grad se zatresao od detonacije. Kad je uro sišao u grad pitao je:

»Je li vam bilo zort od one granate?«

»A ko je to ga ao?« — pitali su borci.

»Ja« — veselo je odgovorio uro.

»Pa mogao si nas pobiti, lu a e!«

»A ne, htio sam samo da znate da je brat zaplijenio haubicu. Vi mi se tu šepurite po gradu, pa rekoh — ekaj da malo nagarim Drugi bataljon«.

Ulicama grada prolaze kolone zarobljenih domobrana. Izgledaju kao osloboeni robijaši. Veselo pozdravljaju graane — vesele se slobodi kao i mještani.

U jednoj jaruzi ispod Gradine ostalo je 70 Nijemaca, me u njima šef Gestapoa i jedan pukovnik artiljerac. Tuzla je pala, a oni se sabili u mišju rupu. Nekud su ipak morali krenuti, probiti se. I krenuli su, oprezno, pored živice cestom ka Gornjoj Tuzli. Išli su u koloni, osmatraju i unaokolo. Šef Gestapoa je imao zavoj oko vrata, a pukovnik se poštapao letvom i hramao je. Njih dvojica su bili ina elu kolone. Ali ubrzo su zastali. Iz suprotnog pravca, ka Tuzli, išli su komesar brigade Idriz ejvan, rukovodilac politodjela brigade uro Medenica, omladinski rukovodilac brigade Nedo Ljubi i i dva-tri brigadna kurira. Ugledavši na dvadesetak metara od sebe grupu Nijemaca, smatrali su da su to zarobljenici koje naši sprovode. Odjednom su se skamenili: pred njima je bila kolona naoružanih Švaba. Obje grupe su stale kao ukopane. Razdvajalo ih je nekoliko metara. Gledali su se napregnuto, o i u o i. Ruke se same pomjeraju ka oružju. Ispod zavoja pjegavog oficira izibija krv. U grupi je još nekoliko oficira, me u njima i jedan stariji. Ali je o evidno da taj mladi, sa zavijeriim vratom, vodi grupu.

Nervi su bili napeti. Naši su znali da su u o ajnom položaju. Bježati nisu imali kud, a pucati na sedamdeset do zuba naoružanih Nijemaca bilo je isto

što i izvršiti samoubistvo. Nijemci su o ekivali komandu svog kapetana, a ovaj je stajao neodlučan, zbunjen. Njemačan je iskoristio tu nedoumicu njemačkog kapetana. Obratujući se na njemačkom jeziku, ponudio je ranjenom kapetanu da mu naš ljekar pruži pomoć pokazujući na jednu usamljenu kuću u nedaleko odatle. Hitio je da komandanta odvoji od kolone. Ali Nijemac se nije dao prevariti. Nadmeno bez riječi, on je odgurnuo Njemačana i cijela njegova kolona je krenula cestom. Naša grupa je krenula za Nijemcima. Njemačan i Medenica su stalno išli uz njemačkog komandanta zahtijevajući i da kolona preda oružje. Nijemac je, međutim, pokretima ruku požurivao svoju kolonu. Nijemci su se osjele ali sve sigurnijim jer su vjerovali da su se probili. Tada se zbilo nešto što je za komesarovu grupu moglo biti kobno. Jedan njemački oficir se odvojio od kolone i pokušao da bježi. Omladinski rukovodilac brigade Nedo Ljubinić, hrabar i plahovit borac, podiže strojnicu i naočigled Nijemaca sasu rafal u oficira. Oni iz kolone se nakostriješile. Njemački komandant poskočio i Švabe za asopkoliše Njemačana i Medenicu. Brigadni kuriri tako e podigoše strojnice. Njemačan i Medenica po eše glasno psovati Ljubinića. Njemačan objasni kapetanu da je Ljubinić »jedan nedisciplinovanai vojnik i da e za ovaj ispad odgovarati«. Trik je ovoga puta uspio. Nijemci zbunjeno zastadoše. Propustiše pravi trenutak za obratun. Naši osjetiše da su dobili i »drugu rundu* u borbi nerava. Ali samo za trenutak. Ri i kapetan je komandovao i kolona je opet krenula naprijed ostavljajući i mrtvog majora pored ceste.

Po eo je »posljednji in« te udne ratne predstave. Nijemci su brzo grabili cestom. Tuzla je već bila iza njih za oko dva kilometra. Nije se smjelo oklijevati ni za trenutak. Njemačan i Medenica su se odlučili ili na novo ratno lukavstvo. Stali su pred njemačkog komandanta, rukom mu pokazali na obližnje brežuljke iznad ceste i rekli:

»Na onim brežuljcima je naša zasjeda. Mi ne idemo dalje!«

Nijemac je stao i prvi put od susreta sa Njemačanom progovorio:

»Mi imamo da postavimo uslove predaje.«

»Da ujem« prihvatiše ejvan i Medenica.

Kapetan je tražio da se oficirima ostave pištolji, da partizanska štampa ne objavljuje vijesti o torn dogaja i da pod zaštitom partizanske pratnje budu sprovedeni u garnizon Brko.

»Vaši uslovi su prihvatljivi« odgovorio je ejvan.

Oficir je glasno komandovao. Vojnici su se brzo svrstali u dvojne redove. Na drugu komanduru oko kapetana vojnici su složili oružje u kupe. Oficiri su zadržali pištolje. U tom trenutku iz Tuzle je jedna eta upuena u pomoć Idrizu i kuririma. Komandire i njegovi borci su se iznenadili kad su vidjeli 70 razoružanih njemačkih oficira i vojnika. Pred njima su stajali ejvan, Ljubić i brigadni kuriri, pobjednici u jednom nesvakidašnjem i neravnopravnom sukobu.

Njemačka motorizovana kolona iz Doboja probila se kroz zasjedu Petnaeste majske brigade i izbila u Bukinje, predgrađe Tuzle. Trebalo je odbraniti tek Oslobođeni grad. Uz pomoć radnika i drugih građana, Sedamnaesta divizija je organizovala odbranu i zaustavila neprijatelja. Tri dana se vodila borba za odbranu Tuzle. Uz pomoć su stigli Vojvođani. Vidjevši da su im svi pokušaji da povrate Tuzlu uzaludni, Nijemci odustaju od napada i povlače se ka Doboju. Tuzla je odbranjena zahvaljujući upornosti branilaca i bezgraničnoj podršci naroda i rudara Tuzlanskog bazena.

Narod Tuzle je zavolio Drugu krajišku brigadu. Ljudi su rado stupali u njene redove. Za desetak dana u brigadu je stupilo oko 500 novih boraca iz Tuzle i njene okoline. Tuzla je ostala slobodna. Za njenu slobodu Druga krajiška je dala 30 svojih najboljih boraca.

Poslije nekoliko dana odmora u okolini Tuzle, brigada je dobila novi zadatak. Naime, saznajući da u dolini Drine nema partizanskih snaga, etnički kapetan Račić je sa svojim »korpusom« prešao Drinu, zauzeo Višegrad, Rogaticu i Goražde i izvršio pokolj muslimanskog stanovništva. Dio snaga tog »korpusa«

izbio je na Romaniju i povezao se s romanijskim etnicima. Oni su sprovodili teror u partizanskim selima.

Tre i bosanski korpus NOV dobio je zadatak od Vrhovnog štaba da poslije zauzimanja Tuzle uputi svoje snage ka Sarajevu i da razbije etničke bande, a zatim da se preko Drine poveže s našim snagama u Srbiji i Crnoj Gori. Druga krajiška brigada je upućena kao prethodnica novoformirane Dvadeset sedme divizije na Romaniju.

Brigada je krenula iz Zivinice u Kladanj. Istog dana po podne bez borbe je zauzela to mjesto. Demoralisane ustaške bande Avdoga Hasi a pobjegle su bez otpora, a 25 milicionara je prišlo brigadi i predalo oružje. Na zboru malobrojnih mještana govorio je komesar brigade Idriz Dževan. Brigada je produžila put ka Vlasenici, gdje je već bio stigao komandant korpusa sa svojim štabom.

Izvršena je prva smotra brigade od njenog formiranja. Mnogih boraca nije više bilo u stroju. Ali tu su sada novi borci — rudari, radnici, djevojke iz Tuzle. Brigada je podmlađena i osvježena, borci su dobro obučeni i do zuba naoružani. Više od 1500 ih je u stroju. Jedinica se mogla suprotstaviti svakom neprijatelju.

Romanijski partizanski odred je upućen u izviđanje etničkih položaja. Dobijen je podatak da se Rađevičev štab nalazi u Rogatici, a takozvana Azbukovska etnička brigada na Kopitu. Njen komandant, kapetan Pavlović, smjestio je svoj štab u selo Sijerke. Mještani su prišli ali da etnici hvataju djevojke po selima i dovode svome komandantu. Partizanska sela Glasinac i Sokolovi i u crno su zavijeni. Bataljoni su izvršili pripreme za jednovremeni napad na etničke bande na Glasincu i u Rogatici. Određeno je da Azbukovska etnička brigadu likvidira Drugi bataljon.

Koriste i se romanijskim borcima kao vodi ima, bataljon se naveo neprimjetno privukao etnički logor i osmotrio ga. etnici su pjevali raskomom oko vatri. Ništa nisu slutili.

Prva i Treća eta su opkolile selo. Druga, s komandantom Dušanom Soviljom, napada logor. Koman-

dir je s grupam boraca prišao sasvim blizu vatri, uhvatio etni kog stražara i ustremio se na ku u u kojoj je bio štab kapetana PavloVi a. Ali na drugom kraju sela odjeknuo je rafal. etnici su se uskomešali. Tada je Soviij naredio da se otvori vatra. eta se ustremila na logor. Za nekoliko minuta borci su pokosili više od stotinu etnika. Pavlovi i još dva oficira u ga ama su isko ili kroz uzani prozor, ali su ih rafali stigli i pokosili. Samo nekolicina, oni najbrži su uspjeli da se spasu: pobjegli su niz padinu. U logoru je na eno 70 pušaka, 2 minobaca a, 1 puškamitraljez i dosta municije i hrane.

Brigada je širokim frontom produžila da nastupa ka Rogatici. etnici su pani no bježali bacaju i oružje i spremu. Ujutro su prona eni jedan brdski top i teški mitraljez, koje su etnici ostavili. Poslije kra-eg Okršaja zauzeta je i Rogatica, gdje je zarobljen 41 etnik. Zaplijenjeni su brdski top, mitraljez, kamion, jedan magacin topovskih granata, 2.000 hljebova i drugo. Iz etni kog zatvora je oslobo eno 25 domobrana, koje su etnici zarobili u Rogatici i držali kao taoce.

Vrhovni štab je ocijenio da je došao povoljan trenutak za oslobo enje Sarajeva. Naredio je štabu Tre eg korpusa da najprije o isti ustaško- etni ka uporišta oko grada, a ukoliko situacija bude povoljna — da napadne na Sarajevo i oslobodi ga. Sedamnaesta divizija je ubrzo zauzela Vareš i izbila na Romaniju. Tako je odsjekla garnizon Sokolac od Sarajeva. Time su stvoreni uslovi da se i to uporište uništi.

Garnizon Sokolac je branio ustaški staja i zdrug (crna legija), Oko 1.000 ustaša sa 2 tenka i nekoliko baca a. Najja e uporište je bilo brdo Pohovac iznad Sokolca. Na niemu je bilo Više tvrdih bunkera opasnih žicom. Ustaše su oplja kale i potpuno uništile srpski živali u Sokolcu i okolini i to mjesto pretvorile u jako utvr enje na isto nim prilazima Sarajevu.

Za napad su odre ene Druga krajiška, Drugi bataljon Sedamnaeste majeVi ke brigade i Romanijski partizanski odred. Napad je po eo 27. oktobra nave e.

Borba je zapo čela pošto je divizijska baterija ispalila nekoliko granata na Pohovac i brdo Maljaou, kao i na samo mjesto. Ve u prvom naletu brigade njoj je pružen veoma snažan otpor iz rovova i bunkera, koji su bili duboko ukopani u zemlju. Nigdje nije bilo zaklana.

Zbog magle, koja je u oktobru tu gusta, i zbog nepoznavanja terena, štabovi bataljona i eta nisu znali gdje je ta no linija neprijateljevih rovova, pa ih je iznenadila ubita na vatra.

Borci su u žestokim jurišima upadali u rovove, kidali bodljikavu žicu i Midisali na bunkere. Ranjenih je bilo sve više. Znaju i da im je presje ena odstupnica, ustaše su pružali žestok otpor; zasipali su strelja ki stroj ubita nom mitraljeskom vatrom i bombama. Juriši i protivnapadi s obje strane trajali su sve do etiri asa ujutro. Da ne bi dan zatekao bataljone na brisanom terenu, štab brigade je naredio da se povuku. Izbrojano je 28 ranjenih boraca, a 1 je poginuo.

Uz sadejstvo dijelova Sedamnaeste divizije, napad je ponovljen 29. i 30. oktobra. I drugu no Sokolac se održao. Ali tre i napad ustaše inisu itu ni do ekale. Napustile su rovove i dale se u bjekstvo kroz šumu, tako da je 1. novembra Oko 2 asa po pono i brigada ušla u Sokolac. U tim teškim borbama poginulo je 5 boraca, a 38 je ranjeno. Ustaše su imale 19 mrtvih i 22 ranjena. iSem toga, oni su izgubili teško naoružanje, sem tenkova, koji su se dva dana ranije izvukli i otišli u Sarajevo.

Toga dana su stigla 54 nova borca s podru ja Tuzle. Oni su popunili mjesta izginulih i ranjenih drugova. Tako je likvidiran ustaški garnizon i otvoren put preko Romanije za Sarajevo.

Oslobo enjem Tuzle, razbijanjem etnika na Romaniji i ustaša na Sokolcu zadat je ozbiljan politiki i vojni ki udarac okupatoru i doma oj reakciji u istonjoj Bosni. Te je uspjehe osobito povoljno primio muslimanski živalj koji je, budu i da je bio izigran od ustaških vlasti i zlostavljan od etnika, sve više shvatao da se jedino neposrednim uklju ivanjem u narodnooslobodila ku borbu može spasti. Nijemci su

pokušavali da to osujete vrbovanjem muslimanskih političara i time što su im obećavali autonomiju Bosne pod njemačkim protektoratom, ali su u isto vrijeme tražili mobilizaciju Muslimana u tzv. »zeleni kadar« i SS jedinice. Međutim, Nijemci su na slici nisu igrali i kod etnika Draže Mihailovića, isti u isto vrijeme mogli su pripajanje istočne Bosne Srbiji, s tim da se etnici više angažuju u borbi protiv NOVJ. Vodeći i takvu politiku okupator je uspio da stvori jaz između srpskog i muslimanskog življa. Bez toga, to je dovelo do strašnog terora i ustaša i etnika. Zato je prilikom vojničkog razbijanja tih Okupatorovih slugu osnovni zadatak Trećeg korpusa bio da osujeti podzemnu igru okupatora i da narodu objasni cilj i perspektivu NOB-a.

U tom smislu je Dvadeset sedma divizija i dobila zadatak: da oslobodi teritoriju između rijeka Prae i Drine na kojoj žive srpski i muslimanski življaci — pod terorom etnika i ustaša.

Druga krajiška brigada je 2. novembra izbila na prugu Sarajevo—Višegrad u dužini od oko 40 kilometara (od Podgraba do Mesinog) i pokušala da ruši mostove, propuste, željezničke stanice i prugu. Neprijatelj se nije usudio da interveniše. U isto vrijeme su bataljoni slali potjema odjeljenja i hvatali etnike i pripadnike milicije. Za tri dana pruga je toliko porušena da je više mjeseci bila potpuno neupotrebljiva. Tih dana su se zbili događaji koji su veoma obradovali Krajišnike. Naime, iz Bosanske krajine je stigla pošta koju su kuriri prenijeli preko slobodne teritorije. Pisali su roditelji, prijatelji, djevojke i pozdravljali svoje najdraže. Bilo je i tužnih vijesti, ali radost ništa nije moglo pomutiti. Štab divizije je u svom izvještaju štabu korpusa pisao: »Ne možete shvatiti s kakvim oduševljenjem su borci Druge krajiške brigade primili poštu koja je stigla iz Bosanske krajine«.

Sedmog novembra je svečano proslavljena godišnjica oktobarske revolucije. Svaki bataljon je u mjestu u kojem je boravio priredio miting s kulturnim programom. Održani su govori, a potom date priredbe s recitacijama i borbenim pjesmama. Narod je masovno dolazio na priredbe. Pročitani su telegra-

mi s estitkama iz Šeste i Petnaeste brigade, a upu-
eni su telegrami i Vrhovnom štabu i Centralnom
komitetu KPJ.

štab brigade je izdao li ne legitimacije svim
borcima, a mnogi rukovodioci su predloženi da dobiju
oficirske inove. Sve je to oduševljavalo borce i narod
tog kraja.

Sljede ih dana je brigada krenula ka Goraždu.
Razbivši manje etni ke grupe zapadno od Goražda,
brigada je zauzela taj bosanski gradi . etvrti bata-
ljon je produžio put uz Drinu, razoružavaju i milici-
ju i etnike. Uz put je saznao da se ispod brda La-
guma kriju milicija i neki njihovi vo i. Dvije ete
tog bataljona su nakon brzog marša opkolile selo
Rautovi e i uhvatile jednog hodžu s grupom milicio-
nera. Zarobljeni hodža se predstavio kao Muhamed
Pandža, vjerski funkoiomer i politi ar. Odmah je za-
tražio da bude sproveden u viši štab, jer je, navodno,
on vo a milicije i spreman je da muslimanski živalj
povede u borbu protiv Nijemaca. Omalen, gojazan
ovjek s nao ariima izgledao je dobrodušan i prija-
teljski raspoložen. Smiješak mu nije silazio sa usana.
Me utim, drugi »vo a« je bio uznemiren i nepovjer-
ljiv. Njegov pogled je stalno lutao unaokolo.
Predstavio se kao Munib abo, komandir pratnje ha-
fis-efendi Pandže. U stvari, bio je to poznati u'staški
kolja .

Borci nisu ni slutili kakve su im zvjerke pale
u šake. Naime, Muhamed Pandža je bio poznati agent
Gestapoa, kojii je po nalogu svojih gospodara nacista
upu en u ovaj kraj sa 800 pušaka da vrbuje Musli-
mane za »zeleni kadar«, koji bi se pod njema kom
komandom tukao protiv NOV.

Svoju saradnju s Nijemcima Pandža je odmah
priznao. To je pravdao spasavanjem Muslimana od
etnika. Izjavio je da je spreman da u ini sve kako
bi Muslimane vezao za NOV i da želi da iskreno sa-
ra uje. Prihvatio je prijedlog da izda proglas i njime
pozove Muslimane da pri u NOP^u, gdje im je jedino
mjesto. Stekao se utisak da iskreno govori. Štab kor-
pusa je izdao njegov proglas, a Pandžu uputio Obla-
snom odboru u Tuzlu. (Januara 1944. godine, za

vrijeme njemačke ofanzive, Pandža je iskoristio tešku situaciju i pobjegao Nijemcima).

Na oslobođenoj teritoriji je odmah uspostavljena narodna vlast. Komesari su držali zborove, objašnjavali i ubjeđivali. Narod tog kraja je bio zavađen i uplašen. Trebalo mu je objasniti ko je za sve to kriv i ko od toga ima koristi. Omladina je brzo sve to shvatila i prilazila je partizanima.

Dobijena su obavještenja da se u Ustikolini nalaze etnici i Italijani, a u Foča i bataljon italijanskih alpinaca koji bi se rado predali, ali im etnici ne daju.

17. novembra rano ujutro bataljoni su krenuli ka Ustikolini i Foča. Četvrti bataljon je nastupao s obje strane rijeke Drine. Četa koja je nastupala desnom obalom Drine zarobila je u selu Jošandci 13 etnika, a nedaleko odatle 50 italijanskih vojnika, koji su se povlađili ka Foča. Pošto su Italijani izjavili da bi se njihov bataljon u Foča predao, komandant bataljona Perica Vukojević je sa dvije čete produžio ka Foča. BrZim i smjelim upadom u Foča etnici su izbađeni iz grada. Italijanski bataljon s pukovnikom Anfosom Madjorinom na čelu predao se i prišao NOVJ. Bilo je ukupno 178 Italijana, od kojih 24 oficira. Pukovnik Madjorino, odmjereno i autoritativan oficir, bio je komandant 3. alpskog puka divizije Taurinense. Poslije kapitulacije fašističke Italije našao se u bataljonu u Foča, odsjeđen od svojih jedinica, pa su ih etnici stavili pod svoju komandu. Težio je tome da bez sukoba i krvi dođe u dodir sa NOVJ i stavi se pod njenu komandu, štab divizije je odlučio da taj bataljon zadrži u potpunom sastavu, što je pukovniku Madjorinu činilo ast, te se kao savjestan vojnik potčinio partizanskoj komandi.

Dok je četvrti bataljon nastupao ka Foča ostala tri bataljona su prešla greben Jahorine i oslobodila Kalinovik i Trnovo. Uz put su razoružali velik broj pripadnika milicije i etnika i uspostavili narodnu vlast u mnogim selima. Dvadesetog novembra Treći bataljon je izbio 20 kilometara južno od Sarajeva i postavio zasjedu u ućkom klancu rijeke Željeznice.

Sutradan su **Nijemci** pokušali da tenkovima prodru iz Sarajeva u Trnovo. Zahvaljujući tome što su mine bile dobro postavljene, kolona je zaustavljena, jer su oštećeni dva tenka. Zaseda je otvorila vatru i natjerala motorizovanu pješadiju da hvata zaklon. Poslije dvodnevne borbe Nijemci su se povukli u Sarajevo.

Brigada je i u ovom kraju vrlo toplo primljena. Ustani kod Trnova je oživjelo. Mali Jahorinski odred je naglo porastao. O napadu na Sarajevo se sve više govorilo. Na zborovima u Trnovu, Toši ima i drugim selima pjevalo se:

»Sarajevo čeka partizane,
sve junake momke odabrane«.

Svojim prisustvom i uspjesima brigada je unijela raspoloženje u narod tog kraja. S druge strane, etnici i milicija su se potpuno demoralisali. Sve veće grupe etnika su se predavale. Iako su u Sarajevu bile veoma jakе njemačke i ustaške snage, partizani su sve više stezali obrubom oko Sarajeva. Sem iz nekoliko ispada, neprijatelj nije preduzimao veće napade. Bilo je očigledno da Nijemci nastoje da prikriju svoje prave namjere.

Položaje prema Sarajevu držali su Drugi i Treći bataljon i Prateći detašman. Svakog dana se očekivao napad Nijemaca. I zaista, 25. novembra su izbili tri tenka i oko 150 vojnika u kamionima. Kolonu je sačekaо Treći bataljon i poslije kraće borbe natjerao je da se povlači ka Sarajevu. Tu je neprijatelj pretrpio veće gubitke.

Iste noć je izvršen napad na ustačku posadu u selu Kijevu 12 km od Sarajeva. Zarobljeno je 16 miliona. Srušen je most i na rijeci Željeznici.

Radi daljeg vršenja pritiska prema Sarajevu, štab divizije je naredio da brigada uništi njemačku posadu — 150 vojnika — u sanatorijumu Kasindolu, 8 km južno od Sarajeva.

Poslije teškog marša preko vrelitnog terena Drugi i četvrti bataljon su stigli pred Kasindolu tek oko 2 sata po ponoći. Na minobacačku i mitraljesku vatru bataljona neprijatelj nije odgovorio, štabovi su bili u nedoumici. Nalazili su se pred žanim preprekama

i rovovima, a neprijatelja, kako je izgledalo' — nema. Tek kad su od mještana saznali da su Nijemci te noć napustili garnizon, ocijenili su da je posrijedi vješto postavljena klopka. Vrijeme je bilo poodmaklo, i bataljoni su se morali povući. Dok su se čete prikupile i po čelu povlaću, u pozadini se čula borba. Naime, 29. novembra rano ujutro krenulo je Oko 800 njemačkih vojnika i 3 tenka iz Sarajeva ka Trnovu. Kod sela Kijeva napali su četu Trećeg bataljona i ubrzo je potisli. Odmah su produžili ka Trnovu u namjeri da Drugom i četvrtom bataljonu odsijeku odstupnicu. Ta dva bataljona su napali Nijemce, doživjela se žestoka borba sa mnogo nadmoćnim neprijateljem.. Nijemci su odbili s jednog brda iznad ceste, ali je njemačka kolona produžila u selo Grab, koje su odmah zapalili. Bataljoni su ponovo sustigli kolonu, izvršili juriš na nju i u žestokom okršaju ubili 50 Nijemaca.

Motoitizovana kolona je bila prisiljena da se povuče u Sarajevo.

Tako su završene borbe brigade na domaku Sarajeva, na terenu između Drine i Braće. U vrijeme tih borbi zarobljeno je i razoružano 100 četnika i 147 milicionera, od četnika je oslobođen Italijanski bataljon, zaplijenjene su 282 puške, 7 mitraljeza i 3 automata, oštećena su dva tenka i ubijeno više od 60 Nijemaca, u brigadi je poginulo 7 boraca, a 10 je ranjeno.

*Jedinice Sedamnaeste divizije na maršu preko Ravne gore.
septembar 1944.*

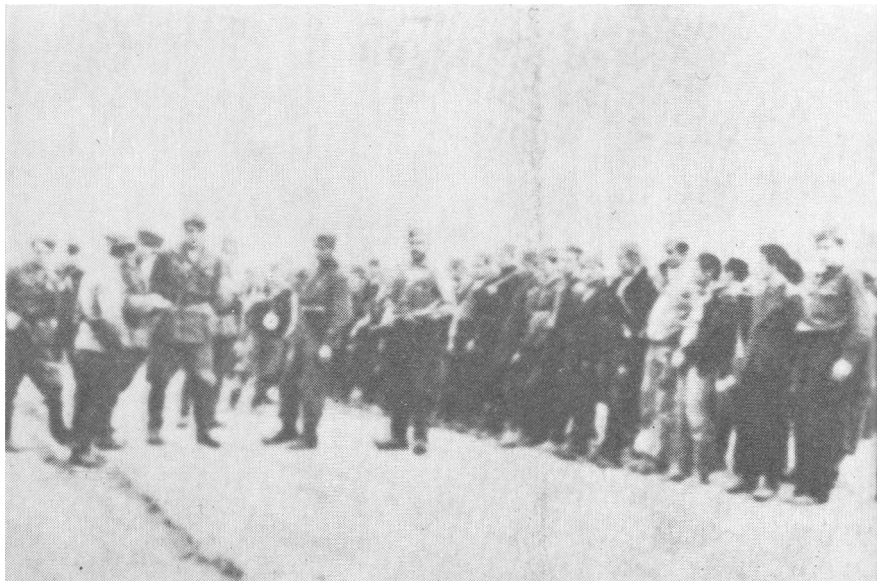
*Štab Druge krajiške brigade na mitingu u oslobojnoj
Topoli, oktobar 1944.*

Druga krajiška brigada sprovodi kroz oslobo enu Topolu nema ke vojnike zarobljene u Topoli i Kragujevcu, oktobar 1944.

*Omladina Šumadije stupa u redove Druge krajiške brigade.
Na slici: regrutovanje u Topoli oktobra 1944.*

IZ OBRU A U OBRU

Gojko Manojlovi sa ekuje tenkove O Tri brigadne kolone O Napad na rudarsko mjesto Brezu O Nad sekcijom njema kog štaba O Propale operacije »Vatrena lopta« i »Vejavica« O Komandantova smjela odluka O Proboj na Romanovcu O Poslije boži ne no i O Borka Pihler saslušava njema kog oficira O Priznanje štaba korpusa

Njema ka ofanziva je po ela jednovremeno iz više pravaca: iz Tuzle, Br kog, Doboja i Sarajeva. S tim u vezi Dvadeset sedma divizija je dobila nare enje da se prebaci na sektor Romanije i zatvori cestu od Sarajeva ka Vlasenici.

Brigada je 2. decembra predve e stigla pod sam greben Jahorine i tu zano ila. Sutradan je krenula preko grebena. Snijeg je padao, a hladan sjeverac nije dao oka otvoriti. Na prevoju Mljecniku, na visini od 1.632 metra, trebalo je pre i golet od dvije stotine metara. Ali uslijed siline vjetra i me ave bila su potrebna puna dva sata da se savlada taj brisani prostor. Smježna vejavica je zaustavljala dah, obarala ljude i gušila ih. Konji su upadali u snijeg i crkavali. Najmla u bolni arku brigade, Ružu Bundžu, borci su morali prenijeti preko sniježnog nanosa, jer se po ela gušiti u vejavici. Za grebenom u gustoj šumi borci su se osje ali kao u sobi.

Sedmog decembra brigada je, usiljenim maršem, izbila na Kopito i zauzela položaj prema Sokolcu.

Nijemci su istog dana nastavili da prodiru sa Crvenih stijena i nave e su zauzeli Sokolac. Bio je to 92. motorizovani puk — oko 2.000 Nijemaca sa 25 tenkova. Po velikom broju vatri i neprestanom bru-

janju tenkova vidjelo se da Nijemaca ima dosta i da će sutrašnji dan biti veoma »vru«.

Tre i bataljon je zaposjeo samu cestu, Drugi selo Margete, a četvrto selo Sjerke. Oni prate ih oružanim jednim protivtenkovskim i jednim brdskim topom pridata je Tre em bataljonu, kao i dvije protivtenkovske puške.

No je prošla u išekivanju. Prozebli borci su jedva dočekali svanuće. AM rano ujutro pojavili su se izviška avioni. Borci su pažljivo osmatrali stranu ravan prema Sokolcu.

Oko 10 asova su se pomolili tenkovi — najprije tri, a za njima još nekoliko. Iz tenkovskih kupola su virile glave tenkista. Kada su tenkovi prišli na oko 500 metara, protivkolac je opalio. Zrno je udarilo pod gusjenice. Tenkovi su zastali. Otvorena je vatra iz njihovih topova. Protivkolac je još jednom opalio. Tenk se popriječio i stao. Ostali tenkovi su se povukli i zamakli za uzvišicu.

Desetak minuta je vladala tišina. To je iskoristio komandir čete iz Tre eg bataljona Gojiko Manojlovi : nose i protivtenkovsku pušku, spustio se na samu cestu pod brdom i legao za ovekamen. Pred njim se cesta vidjela kao na dlanu.

Tišinu je prolomila potmula grmljavina iz Sokolca. Kamenje i zemlja su zasipali borce. Tuklo je najmanje 10 topova. Borci su se pritajili iza zaklona, i niko se ne pomiče. Tenkovi opet po ošev. Nijemci su pucali iz tenkovskih topova. Artiljerija je tukla bez prestanka. Cijelo brdo je obavio dim. Protivkolac se opet oglašio. Njegovo zrno se žarilo blizu elnog tenka, koji skrenu u stranu i stade. Ostali tenkovi su sa ceste skrenuli u polje. Ispod brda se oglašio i Manojlovi eva protivtenkovska puška. Metak njegove puške udari u kupolu tenka i, usijan, fuknu uvis. Ipak je prvih pet tenkova podišlo Kopitu. Našli su se u mrtvom uglu. Za tenkovima su išli kamioni puni Nijemaca. Avioni su i dalje mitraljirali i bombardovali. Tenkovi i kamioni su tutnjali cestom prema Žljebovima i dalje ka Han-Pijegku.

Nijemci su preko Žljebova lako mogli za i borcima za le a. Zato se brigada morala povući s Kopta na greben iznad Sokolova i zauzeti nove položaje. Bio je jedan čas po podne. Puna tri sata brigada je odoljevala uraganskoj vatri tenkova, artiljerije i avijacije. Par ad granata su ranila nekoliko boraca, među kojima i bolni arku Tre eg bataljona Milenu Prokopi . Najgore je prošao Gojfo Majnolovi . Kada se spremao da ponovo ga a tenk, kraj njega je eksplozirala granata. Dok se on pribrao od eksplozije tenk mu je prišao na dvadesetak metara. Ostalo mu je jedino to da se sru i u jarugu na drugoj strani ceste i dohvati se guste šume. Tako je i u inio. Sa ekao je duboku no , a onda se izme u njema kih straža provukao i u brigadu stigao negdje poslije pono i.

Pošto su se probili cestom ka Han-Pijesku Nijemci sutradan nisu napadali. **Zurili** su se da što prije izbiju u Vlasenicu i da tako zatvore obru duž drum. Istog dana su zauzeli Rogaticu i po eli nadirati ka Sokolcu. Obru se sve **više** stezao.

Italijanski alpinski bataljon je stavljen pod komandu štaba brigade. Bataljon je bio na obezbje enju divizijske bolnice, ali su italijanski vojnici i starješine izraziili želju da se neposrednije bore protiv Nijemaca. Tako je brigada dobila peti bataljon.

Situacija je bila sve teža. Nijemci su nadirali u namjeri da partizane nabace na Drinu i tu lih unište. Stoga je štab divizije donio odluku da ise obru probije preko ceste Han-Pijesak—Sokolac u pravcu planine Zvijezde. Trebalo je da se brigada probije u tri kolone. S njom su išli štab divizije i divizijska bolnica sa oko 60 ranjenika i bolesnika.

U prvi suton kolone su krenule fca cesti. Po mraku i bespu u išlo se sporo. Oko pono i isu bataljoni izbili pred drum. Prva kolona (Drugi i Italijanski bataljon) prebacila se preko ceste bez borbe. I druga kolona, s kojom su išli i divizijska bolnica i štab divizije, prešla je put ibez borbe. Ali ibaš tada su naišli dva kamiona i jedan blindirani auto is nekoliko vojnika. Na obezbje enju je bila jedna eta Tre eg bataljona. Njeni borci su otvorili vatru. Nišandžija protivtankovske puške je sa dva metka uništio blin-

dirani auto. Iz kamiona je izvučeno dosta konzervi, obadi drugog, a zatim su zapaljeni.

četvrti bataljon, koji se probijao kao samostalna kolona, naišao je na Nijemce. Ni poslije više juriša, nije uspio da se prebaci. Tu su 3 borca poginula, 5 je ranjeno, a 7 nestalo. Bataljon se pripojio jedinicama Pete divizije s kojima se probio i preko druma.

Tako se brigada probila iz obrub. Štab Dvadeset sedme divizije je pohvalio Drugu krajišku brigadu i njen štab zato što je uspješno izvršila proboj i što je pružila pomoć drugim jedinicama divizije. Dva dana kasnije iz obrub se probila i Peta krajiška divizija. Njemački plan nazvan »Kugelblitz« (Vatrena lopta), kojim se predviđalo uništenje naših snaga u laktu Drine propao je. Ali ofanzivu je neprijatelj nastavio.

Pošto je probijen obrub, štab divizije je odlučio da napadne rudarska mjesta Vareš i Brezu.

Računalo se na mobilizaciju većeg broja rudara u okolini ovih mjesta i sprečavanje eksploatacije gvozdene rude, koja je Nijemcima bila veoma potrebna. Napad je trebalo da izvrši Druga krajiška brigada sa Romanijskim odredom. U Brezi je bilo oko 800 vojnika — jedan bataljon Nijemaca, nešto ustaša i milicije.

Zbog velikog snijega i nepoznavanja terena jedinice su napad počinile sat kasnije nego što je bilo predviđeno. Bataljoni su u naletu likvidirali spoljnu odbranu Breze i upali u prve kuće. Nijemci su se bili utvrdili u željezničkim stanicama i nekoliko tvrdih kuća oko nje. Pružali su žilav otpor. Bili su to legionari broj 369. njemačke divizije. Imali su 2 topa i 5 minobacača. Uprkos žestokom otporu neprijatelja, jedinice su ušle u mjesto i uništile rudnička postrojenja i električnu centralu. Ubijeno je 20, a zarobljeno 8 Nijemaca. Zaplijenjena su 2 laka mitraljeza, više pušaka i dosta municije. Iz brigade je poginulo 8 boraca, a 15 je ranjeno i 2 nisu nestala. Dva Italijana su poginula, a 7 je ranjeno. Prvi bataljon je porušio prugu prema Podlugovcima i na tom terenu zarobio 16 etnika.

Pred zoru je Nijemcima stiglo pojačanje iz Sarajeva, i bataljoni su se morali ipovu i na položaje sjeverno od Breze.

Dok se Druga krajiška tukla na Brezi Sedamnaesta mjevi ka brigada je zauzela Vareš. Sutradan su ja e njema ke snage po ele nadirati dz Breze ka Varešu. U isto vrijeme su znatnije snage 7. SS i 1. brdske njema ke divizije nadirale iz doline Krivaje ka Varešu. Ponovo je prijetila opasnost da Nijemci okruže diviziju i nabace je na rijeku Bosnu.

Prvi bataljon je bio isturen — na obezbje enju prema Sarajevu. On je odbio jak napad Nijemaca, a zatim se povukao. Njema ka avijacija je snopovima sitnih bombi zasipala kolonu u tjesnacu kod Kralupa. Bombardovanje je trajalo sve do mraka. Istog dana su Nijemci zauzeli Vareš.

Na sastanku štabova Pete i Dvadeset sedme divizije donijeta je odluka da se obje divizije probiju preko Ravne planine i rijeke Krivaje na istok i da za u Nijemcima za le a.

Druga krajiška brigada, koja je stalno bila na elu divizije, dobila je zadatak da onemogu i Nijemcima nadiranje iz Vareša ka Ravnoj planini, kuda je trebalo da se divizije probiju.

Pošto su Nijemci ve nadirali iz Vareša u tom pravcu, Drugi i etvrti bataljon su sa Dušanom Egim hitno upu eni ka selu Borovi kim Njivama da presijeku njihovo nastupanje. Poslije napornog nog marša bataljoni su se sukobili s Nijemcima u jelovoj šumi iznad Borovih Njiva. U prvi mah Nijemci su potisli Drugi bataljon nastoje i da se do epaju jednog uzvišenja koje dominira okolinom. A to se nije smjelo dozvoliti. Vidjevši da su se borci zbunili i pokolebali, komandir ete Marko Budimir Maco Viknuo je:

»Natrag, sunce vam krvavo!«

» eta je odmah stala. Ma o je dohvatio šarac i legao za jeliku. Esesovci su zastali i popadali u zaklane. Pristigao je i etvrti bataljon. Sad su se Nijemci po eli povla iti.

Borba je trajala sve do mraka. Nijemci nisu uspeli da odbace bataljone. Pošto nisu uspeli da pre-

sijeku put preko Ravne planine, Nijemci nisu se povukli da ih ne bi nožem zatekli u šumi. Bataljoni su tada izvršili juniš i protjerali ih iz Borovičkih Njiva prema Varešu. U toj borbi je poginulo 9, a ranjeno 12 boraca.

Njemački plan »Schnesturm« (Vejavica), koji je predviđao opkoljavanje partizana u irejonu Vareša i njihovo nabacivanje na rijeku Bosnu, ponovo je propao zahvaljujući i požrtvovanju i upornosti boraca i starješina Drugog i četvrtog bataljona.

Dok su se dva bataljona tukla na Borovi kim Njivama ostala tri su se, gaze i snijeg do pojasa, na elu divizije probijala prema Ravnoj planini. Tek u ponoć kolona je zastala u dolini potoka Dužnice. Borci su naložili vatre, a ranjenici smješteni u 2—3 obanske kolibe da se ogreju i malo povrate od zime.

Osvanuo je Božić, 25. decembar. Kolona je krenula dalje. Padao je gust i vlažan snijeg. Magla pritisnula. Nije bilo osobito hladno, ali je umor bio savladao borce. Vlaga je prodirala do kostiju. Oko podne je intendant podijelio nešto sirovog mesa. Borci su naložili vatre da na plamenu ga ispekli. Magla se malo razišla, i pomolilo se sunce. Ulkazalo se visoko brdo, Romanovac, kamenito, s rijetkim jelikama. Njegova nadmorska visina je 1.239 metara. Dominiralo je platoom Ravne planine. Sunce je obasjalo njegovu južnu stranu pokrivenu snijegom. U planini je vladala grobna tišina.

Tek što je prethodnica bataljona prešla dvije stotine metara, sudarila se s Nijemcima, koji su tako e bili na zastanku. Prvi bataljon je odmah prešao u napad. Dva Nijemca su ubijena, a jedan je zarobljen. Bio je to kiulturbundovac iz Banata, koji je te no govorio srpski. Nijemci su ustuknuli, ali pošto su bili bliži Romanovcu odmah su ga zaposjeli. Planina je je ala od mitraljeske paljbe, a ubrzo su progovorili i bacači. Na mjestu gdje su Nijemci bili na zastanku na en je šator da u njemu štapski sto sa sekcijama i papirima. U karti su bili ucrtani pravci njihova kretanja iz doline Krivaje ka Ravnoj planini. Ali za razgledanje papira nije bilo vremena. Tek sutradan je me u hartijama našla zapovijest štaba 7. SS dđvi-

zije, kojom se 14. SS puku naredilo da na Ravnoj planini saeka »27. šarenu diviziju« i tu je uništi, pa da zatim bitno krene ka Banjaluci, pošto je nju ugrozila »Titova banda«.

Zarobljeni Švaba je ispričao da pripada 2. bataljonu 14. SS puka. Objašnjavao je kako je naša divizija opkoljena i kako se iz obrubani pticaneprobiti. Bilo je ovidno da je ubijen u ono što govori.

Situacija je zaista bila teška. Paljba seula i lijevo i desno, a iza pozadine su nastupali Nijemci. Borba se razvijala punom žestinom. Prvi bataljon je bio zbacio Nijemce s Romanovca, ali su ga oni kontrajurišom povratili. Drže se Romanovca i ogoreno se brane. Streljaki stroj bataljona je samo trideset metara ispred neprijatelja. Komandir ete Božo Mlinari podigao se iza kamena da osmotri odakle tu ešarac. Švaboga je primijetio i uzeo na nišan. Hrabri komandir bi poginuo da nije bilo Murata, epia, vodnika izvika ete: on je sasuo rafal u Švabu i spasao život drugu.

Pristigli su Drugi i četvrti bataljon, koji su bili angažovani u borbi u Borovikim Njivama.

Nedaleko iza položaja štab divizije je viječao šta da se radi. Tu su Pero Kosori, Rudi Petovar, Pavle Goraniin i Dragan Stani. Od silne pucnjave jedva je dan drugom uju glas. Grupica boraca i kurira pažljivo prati razgovor svojih rukovodilaca i eka odluku. A odhika se morala donijeti neodložno i brzo. Jer u dugoj koloni je velika divizijska bolnica, iza nje Sedamnaesta majevi ka brigada, iscrpljena i oslabljena, i na kraju Romanijski odred, koji se sveo na sto boraca. Sve je to trebalo izvući i iz klopke u pusto planini.

Kuda krenuti? Bar da snijeg nije tako dubok, šuma je velika. Nijemci ne mogu zatvoriti sve ove gudure i svaku stazu. Ali si i s ovog grebena u neku jarugu bilo ibi pogibeljno i za one iz bolnice i za one iz komore. Nijedan ranjenik se ne bi izvukao. Ako se pak krene na juriš na Romanovac, ishod je neizvjestan. Ho e li se Nijemci moći zbaciti s uke? Nisu li iza nje ja e njema ke snage? Zarobljeni Šva-

ba kaže da je tu i štab 14. SS (puka s pukovnikom Šmithuberom).

Pero Kosori je bio za to da se ne ide na Romanovac, već da se krene ulijevo, prema Dedovom brdu i da se pokuša izmanevraisati Romanovac. Ali i s te strane se uju rafali, i to ne mnogo daleko. Švabe su, valjda, davale znake Šmithuberu obavještavaju i ga dokle su stigli.

Dragan Stani je bio za proboj preko Romanovca. Svoj predlog je mirno saopštio, i sada, kao disciplinovan vojničar, čekao odluku. Bio je siguran da će Krajišnici probiti obrub. Jer, to njima nije bio ni prvi obrub ni prvi proboj. Znao je i to da duboki snijeg može biti veća opasnost nego vatra iz njemačkih šaraca. Zato je bio vrlo uvjeren u ispravnost svoga prijedloga. Zašto probijati novi put po bespuću kad su Nijemci već napravili prtinu! Treba se probiti njihovom prtinom i ostaviti ih da Božić slave na Ravnoj planini. Kad mu se uinilo da se odluka nekako sporo donosi, odlučio je saopštio šta misli.

»Ja, Pero, ne bih skretao nikud«.

Digavši svoju, kao veslo duga ku ruku, nastavi:

»S brigadom ću se probiti ovuda i obezbijediti prolaz bolnim. Predlažem da se krene odmah«.

Druge nije ni bilo. Još jedan pogled na kartu — i odluka je pala:

»Dobro, Dragane, krećemo«, rekao je komandant divizije.

Komandanti bataljona su na okupu. Jednostavno i smireno Stani je izdao naređenje. Zamjenik komandanta brigade će s Prvim i Trećim bataljonom izvesti napad na Romanovac; ako ga ne zauzme, držati Nijemce prikovane za kotu. Komandantima Drugog i Četvrtog bataljona, Stojandi i Perici Vukojeviću, izdao je naređenje da prikupe sav komandni kadar i sve članove Partije i Skoja pa da uzmu sve puškomitraljesce i probiju se padinom Romanovca. Nije tu imalo više šta da se kaže. U takvim trenucima nema diskusije.

Mrak se bio spustio. Prvi i Treći bataljon su pošli na juriš. Šuma se »zapalila« od svijetle ih metaka i bombi. Nijemci su ustuknuli na sam vrh. Trideset

puškomitraljeza je zapjevalo u jedan glas. Bombe su grunule. Prolomio se juriš. Za as je napravljen prolaz kroz guste jelike. Drugi bataljon se odmah ubacio, a za njim Italijanski bataljon i bolnica. Sa Romanovca žestoko tuku mitraljezi. Sre om, smrtonosni rafali se gube u gustim jelikama. Ponekoga zrno ipak zaka i, ali se trpi i grabi naprijed. Kolona je ubrzo izbila na utabanu stazu. Javio se mjesec. Mraz je Stezao. Romanovac je ostao pozadi.

Obru je probijen. Umjesto da opkoli i uništi »šarenu diviziju«, gospodin Smithuber se našao u položaju da se sam brani.

Drugi bataljon je grabio prtinom, koja se naglo spuštala u dolinu nekog potoka. Staza je bila tako strma da su se borci i konji više klizali nego što su išli. Na dnu jaruge elna patrola Drugog bataljona se sudarila s Nijemoima. Nastala je pucnjava i graja. Nekoliko Švaba pobježe u no . Prtina je bila zakr e-na kolonom konja natovarenih oružjem, topovima, ran evima. Bila je to komora koja je došla do uspona, i tu se zaglavila. Nije mogla naprijed.

Nare eno je da se topovi unište i da se bez zadržavanja ide dalje. Intendanti su u prolazu uhvatili nekoliko konja. Uhva eni vodi je saopštio da je drugi dio komore u selu Stoj i ima.

Iznenada su iz pomr ine ošinula dva-tri rafala. Na prtini su pali smrtno ranjeni zamjenik komandira ete ura Polovina i vodnik Rade Deki , prvoborci iz Podgrme a. Ogor eni smo. Kakva nesre a!

ekala se nova odluka: kuda dalje? Jedan bataljon Majeve ke brigade nije uspio da se probije na Romanovcu. Teško je ranjen i komandant Majeve ke Veljfo Luksi Kurjak. Zbog toga što se nije znalo kolikim snagama Nijemci raspolažu u dolini Krivaje, štab divizije je odluo da se napusti staza kojom su Nijemci došli i da se skrene ulijevo, prema selu Jelaškama.

Ni puta ni Staze. Uz pomo karte i busole, trebalo je pre i greben i dva duboka klanca. Ubrzo je izgubljeno nekoliko konja. I protivtenkovski top. Brdski top je zakopan, jer konji nisu mogli da ga nose.

Upravo je svanjivalo kad je čelo brigade izbilo pred prve kuće u selu Jelaškama, u zaselak na brdu ispod šume. Dolje se pružala široka dolina. Borcima je naredeno da duvaju i makre u zatvarene kako bi osposobili oružje za dejstvo. Komandir čete Nikica Mrda je s grupom boraca krenuo ka jednoj kući i da ispita ima li u selu Nijemaca. Dočeka ih je uplašen i zbunjen «seljak. Na pitanje ima li koga u kući i odgovorio je da nema nikoga, ali se vidjelo da je sumnjiv, da nešto krije.

U sobi je ispavalo sedam Nijemaca. Bunovni i preplašeni nisu imali kud: iznad njih su stajali partizani sa uperenim cijevima. Zarobljeni Nijemci su pripadali prištapskim dijelovima 14. SS puka. Među njima je bio i jedan oficir. Bio je vrlo drzak, i protivio se što su mu oduzeti opasa i pištolj. Malo kasnije, došli su bataljoni zauzimali zaseoke i hvatali Nijemce koji su ovdje proslavljali Božić, stigao je i štab divizije. Šef saniteta divizije Borka Pihler pitala je oficira ima li njihovih snaga na Krivaji. Nijemac je s nipoštašavanjem gledao malu promrzlu ženu izgovaraju i riječ »banditen«. Uvrije ena, Borka ga je svojom snagom ošamarila i nazvala ga švapskom svinjom. Švaba je zatreptao. Bio je zbunjen. Ubrzo je ispričao sve što je znao o njihovom planu »Schnesturm« (Vejavica), kojim se predviđalo potpuno uništenje Dvadeset sedme divizije na Ravnoj planini. Umjesto da Božić proslavi u znaku pobjede, gospodin Šmhuber se smrzavao na Romanovcu.

Navečer je brigada krenula ka Olovu. Uz put je naišla na komoru i dijelove štaba čete 14. puka i razbila ih. U selu Očevlju, naišla je na komoru 7. SS divizije. U trobojnoj borbi ubijeno je 11 Nijemaca i zaplijenjeno 70 konja, 2 puškomitraljeza, 10 pušalka i dosta druge opreme i hrane. Iz Prvog bataljona su dva borca poginula, a jedan je ranjen. Nijemci su pobjegli u pravcu Olova. Međutim, naletjeli su na Drugi bataljon i ponovo pretrpjeli osjetne gubitke. Time je bila završena šesta neprijateljska ofanziva.

Sastavljaju i izvještaj o tim borbama štab brigade je zabilježio značajne rezultate: ubijena su 132 Ni-

jemca i 2 etnika; zarobljen 21 Nijemac i 36 etnika; zaplijenjeno je 8 puškomitraljeza, 3 mašinke, 40 pušaka i 70 konja; uništeno: jedna borna kola, 2 kamiona i 4 mosta.

Ali i brigada je pretrpjela osjetne gubitke. Poginula su 42 druga. Ranjeno je 80, a nestalo 14 boraca, me u kojima bolni arka Ruža ermanovi, šifrant brigade i intendant Prvog bataljona Srba.

Brigada je asno izvršila svoj zadatak. Za mjesec dana je prešla oko 300 kilometara, vodila 10 ve iih i više manjih borbi i dva puta probila neprijateljev obru. Izvještavaju i štab korpusa o rezultatima njema ke ofanzive, štab divizije je, 31. decembra, izme u ostalog napisao:

»Za sve vrijeme neprijateljske ofanzive naša Druga krajiška brigada bila je kako u vojni kom, tako i politi kom pogledu na visini«.

štab korpusa je 10. januara 1944. godine izvjestio Vrhovni štab:

»U toku njema ke ofanzive borci i starješine Druge krajiške brigade pokazali su puno herojstva i zadali neprijatelju osjetne gubitke. Mišljenja smo da Drugu krajišku brigadu na elu sa komandantom majorom Stani em treba pohvaliti za hrabro držanje pred brojnim neprijateljem«.

ROMANIJA — JAHORINA — TRESKAVICA

Zima, glad, marševi i borbe O Oslobo enje Vareša O Podvizi omladinca Hode i bolni arke Joke O Dramati na borba u magli O Posljednja borba Branka Kujundži a O Neuspjeli napad na Rogaticu O Na obalama Pra e O Bolni arka je ostala s ranjenim komesarom O Esesovac u brigadnoj koloni O Na prilazima Sarajevu O Ameri ki vazduhoplovci medu partizanima

Pošto je prešla planinu Zvijezdu brigada je zauzela položaje prema Varešu i Brezi. Zahvaljuju i radu veoma razvijene obavještajne službe neprijateljeva avijacija je brzo otkrivala partizanske štabove i bolnice i zasipala ih bombama. Tako je 2. januara od bombardovanja poginuo i komesar divizije Pavle Goranin Ilija.

Devetog januara brigada je napala Vareš, koji je branilo oko 200 Nijemaca i ustaša. Pošto je pružio manji otpor, neprijatelj je napustio varošicu i povukao se u Brezu. Tako su bataljoni bez žrtava zauzeli Vareš. U gradu je na eno oko vagon brašna, 118 parizama, nešto lekova, tekstila i odje e. Ustaše su tako pani no pobjegle da njihov bojniki nije imao vremena da ponese ni svoju li nu spremu. Tih dana su ete primile vojnike rasformiranog Italijanskog bataljona, borci koji su se pošteno tukli, osobito kao nišandžije na mitraljezima d baca ima.

Obezbje uju i osloboeni Vareš, etvrti bataljon je na Budoželjskom brdu svakodnevno vodio borbe s Nijemcima i ustašama. U tim sukobima mnogi borci su se juna ki držali. Desetar Mustafa Mujbaši je, recimo, upao u vrtlog najžeš e vatre i izvukao ranjenu bolni arku Joku Matijaš.

Zadivila je prisebnost i najmlađeg borca u bataljonu Hoda Hurema, petnaestogodišnjeg omladinca. On je teško ranjen kada se četa povlačila. Bluza mu je bila krvava. Mislili su da je mrtav, Nijemci su mu skinuli izmice i opasali. Iako ga je rana strašno boljela, Hurem nije ni jauknuo. Kada su se neprijateljevi vojnici udaljili, povukao se u šumarak uvjeren da će mu drugovi pomoći. On je čuo njihove glasove i rafale. Nijemci su ponovo pokušali uzmicati, ali ipruzi. Ubrzo je pucnjava prestala. Neprijatelj je odbijen. Ponovo su se udalžili drugovi. Vratili su se na stare položaje. Našli su ga nedaleko od mjesta na kom je poginuo. Ležao je blijed i iznemogao.

Toga dana su tri borca poginula, a 5 je ranjeno. Štab brigade je naredbom posmrtno pohvalio drugove Dragoja Jankovića, Vojina Jakovljevića i Marka Kovačevića, kao i bolničarke Milevu Matijaš, Džemilu Musić i Milju Mrakić.

Dvadesetog januara brigada se prebacila na sektor Rogatice. Zima je bila veoma jaka, tako da dovećih okršaja nije dolazilo. Aktivnost brigade se svela na obezbjeđivanje slobodne teritorije, hvatanje četnika i postavljanje zasjeda u okolini Rogatice.

Obavještajci su saznali da se jedna četnička grupa nalazi u Kosturici, planinskom selu više Rogatice. Komandant Trećeg bataljona Božo Mlinarić uzeo je četetu i oko 800 asova naveće krenuo preko šume s namjerom da pohvataju tu grupu izdajnika. Meću tim, i neprijatelj je htio da iskoristi tu maglovitu noć za ostvarivanje svojih planova. Ustaška 24. bojna i vod gestapovaca iz Rogatice su gotovo u isto vrijeme krenuli zaobilaznim putem preko sela Kovanja i izbili u sela Bereg i Ušnjake. U Beregu su zašli Trećeti za leća i jednovremeno je napali s dvije strane, tako da su je potpuno iznenadili. Bunovni borci su poskakali iz toplih soba i dohvatili oružje. Poćeo je dvoboju ruku nim bombama i kundacima. Pomoćnik komesara bataljona Branko Kujundžić, invalid bez desne ruke, s pištoljem u lijevoj ruci je junaćki odbijao napad grupe ustaša, koje su htjele da ga živog uhvate. Svoj posljednji metak Branko je ispalio sebi u ćelo.

Na drugom kraju sela drugarice Sava Bosiljoi , Mara ubrilo i Boja NoVKovi naletjele su na ustaše. Naoružane pištoljima, pokušavale su da se probiju, ali — juna ki su poginule. Borac Druge ete Atif Ati , koji je te no i zarobljen, bacio se na prvog stražara ustašu i nožem ga ubio, a zatim mu uzeo pušku i klinuo u maglu.

Svakodnevne manje borbe, ljuta zima i slaba hrana (jer je taj kraj bio pasivan) uticali su na borbenost boraca, pogotovu onih koji su u brigadu stupili poslije oslobo enja Tuzle. Kada je brigada krenula iz Tuzle imala je 1500 boraca, a sada ima samo 862. Poginulo je više od dvilije stotine boraca. Oko stotinu ih je bilo u bolnicama, dok je jedan broj mladih boraca dezertirao.

Iz brigade je otišao ve i broj rukovodilaca: Idriz ejvan je postavljen, privremeno, za komesara divizije, Dušan Egi za komandanta Sedamnaeste brigade, Milan Vukovi za komesara i Toma Trndni za komandanta bataljona, Vaso Polovina za komesara bataljona. Nešto kasnije Stojanda Milnovi je postavljen za komandanta Devetnaeste br anske brigade.

Iako se smanjila, brigada je bila dobro naoružana. Imala je 630 pušaka, 69 mlitraljeza, 35 automata i 132 pištolja.

Nijemci su tih dana intenzivno popravljali prugu Sarajevo—Višegrad—Užice. U taj posao su upregli oko 2.000 Italijana zarobljenika i nekoliko stotina divtila. Dvadeset sedma divizija je dobila zadatak da prije i gradnju i prugu poruši. Ali prije toga je trebalo likvidirati ustaški garnizon u Rogatici — 24. ustašku bojnu, jednu njema ku etu i Oko 100 milicionera, kao i mjesne etnike Radivoja Kosori a i Neškovfi a.

Napad na Rogaticu je izveden 13. februara u 23.30 asova. Me ultim, prije po etka napada, etnici su otkrili pokret brigade i Romanijskog odreda i o tome izvijestili neprijatelja, tako da je ovaj blagovremeno bacio sve snage na položaje. Vedra no d žestoka zima išli su mu na ruku. Po sniježnoj bjelini neprijateljevi vojnici su vidjeli napada a kao na dlanu. Kad su bataljoni krenuli u napad do ekani su preoiz-

nom vatrom. Mitraljezi nisu dali oka otvoriti. Pokušaji da se ubace me u bunke nisu uspjeli, jer je neprijatelj tukao svaki prilaz. Napad je bio onemogućen. Na prilazima bunkerima borba se vodila sve do 5. sata ujutro, kada je štab brigade naredio da se borci povlače. U borbi je poginulo 9, a ranjeno 6 boraca. Među poginulima je bila i bolnička arka Miradeta, zatim borci Edhem Durković, Todor Karanović, Derviš Karabašić, Andrija Rožić i Hasan Šogarović.

Bez obzira na neuspjeh na Rogatici, štab divizije je ipak odlučio da se izvede napad na prugu za Višegrad. Treći i četvrti bataljon su napali uporišta Banju Stijenu i Sošice, iz kojih je štićena pruga. Uporišta su zauzeta bez borbe. Neprijatelj je pobjegao. Alive i idući dana Nijemci, četnici i ustaše prisiljavaju brigadu da se povuče sjeverno od Rogatice.

Poslije toga brigada odlazi na sektor Srebrenice radi nabavke hrane i razbijanja ustaša. Poslije kraćeg otpora ustaša, brigada je, 23. februara, ušla u Srebrenicu. Sljedećih dana je razbila grupe ustaške milicije u laiku Drine.

Po etkom marta brigada se pripremala za prelazak rijeke Prače i dejstvo između Prače i Drine. Na toj prostoriji su bile i dvije italijanske partizanske brigade divizije »Garibaldi« koje je trebalo prebaciti u istočnu Bosnu.

Petog marta u ponoć brigada se spustila na željeznički most kod Mešića, južno od Rogatice. Prilaz mostu je bio veoma strm i besputan, pa se teško silazilo. Bolnica i komora su pregazili rijeku oko pola kilometra uzvodno.

Kolone su se u najvećoj tišini spustile niz strmi i zalećni kanjon Prače. Prebacivanje je pošlo. Pošto je stegao mraz, ranjenici su morali sići s konja. Nosiči su ili jednostavno vućeni niz zalećnu strminu. Nadošla Prača je stravično hladna i mračna. Hladni talasi su zanosili konje jer su im dostizali do sapa. Ranjenici su se grčevito držali za grive i repove konja. Čuli su se slabi krici ranjenika i tifusara — gubili su se u hladnu nabujalu reku. Upravnik bolnice Milka Šimik i doktor Hajro Kulenović

tr ali su okolo, sakupljali ranjenike, pomagali da se bolnica prebaai na drugu stranu dok ne nai e neprijatelj. Svakog asa je mogao nai i oklopni voz. Šreom, bolnica je prešla rijeku bez borbe.

U me uvremenu su Prvi i Tre i bataljon sa štabom brigade i divizije bez smetnji prešli most. Meutim, baš kada je etvrti bataljon prelazio most, iz tunela je izronio oklopni voz tuku i iz mitraljeza. Oklopni vagoni su jurili pravo na most. Borci su se brzo povukli na obe strane mosta. Na lijevoj obali Pra e ostale su dvije ete sa komesarom bataljona Mirom Majki em. Da bi izbjegao klopku u uskom kanjonu, Miro je naredio da se borci brzo povla e.

Izlaze i iz kanjona ete su se sukobile s ustašama iz Rogatice. Napad su odbile i produžile su ka cesti Rogatica—Sokolac. Tu su se ponovo sukobile sa ustašama. Bilo je svanulo. Razvila se žestoka borba u jutarnjoj magli. Miro je komandovao juriš. ete su se svom silinom bacile na ustaše. Uz tresak bombi i zaglušnu paljbu šaraca boroi su kroz ustaški stroj prešli cestu i dohvatili se obližnjih uvika. Ali komesara bataljona više nije bilo. On je pao tu, kraj ceste, smrtno pogo en u grudi. Bolni arka Mileva Matijaš je pokušala da mu pomogne, ali je shvatila da je to uzaludno. Osvrnula se oko sebe, ali u jutarnjoj izmaglici nije vidjela nikoga od drugova. Svi su prešli cestu i borba se udaljavala. ula je ustaše kako se približavaju i psuju. Brzo je ranjenog komesara odvukla u dubok smet i zatrpala snijegom. Zatim se i sama zavukla kraj njega. Miro je bio još živ, ali ni glasa nije puštao. Prolazili su dugi, beskona ni trenuci. Htjela je da mu pomogne, ali kako. Ustaša više nije bilo. Ni naših. Pokušala je da mu zaustavi krv. Dozivala ga je, plakala.

Suze su je gušile, bol kidao. Miro je teško disao, krv ga je gušila i prekidala mu dah. U jednom trenutku pokrenuo je glavu i otvorio o i. Ali glava je klonula, a njegove dobre plave o i ostale su uko ene. Ugasio se život mladog u itelja iz Podgrme a, ovjeka divnih ljudskih osobina, vaspita a i revolucionara.

Odjednom je shvatila stvarnost. Mrtvog komesara je pokrila snijegom, a zatim se uputila preko ceste

za svojima. Nije se plašila za svoj život. Osjeala je samo neizmjernu prazninu i tugu.

Mileva Matijaš je zadivila brigadu svojim požrtvovanjem u spasavanju komesara Mire Majkića. U naredbi štaba brigade je pisalo:

»Njeno junaštvo i požrtvovanje nelka posluže kao primjer svima našim drugaricama i drugovima kako se treba žrtvovati za spas ranjenih drugova. Ovu naredbu pročitati pred strojem svim borcima ove brigade«.

Brigada se našla između u Goražda i Foče. Jake njemačke snage su držale prugu Sarajevo—Višegrad i mnoga manja uporišta između u Rogatici i Goražda. Ustaše su zaposjele Goražde i dolinu Drine, a po selima se ponovo organizovala milicija. Štab brigade je preduzeo akcije radi hvatanja neprijateljskih agenata i razbijanja milicije i etnika.

Zanimljiv slučaj se desio u jednom selu kod Goražda. Dva bataljona su obezbjeđivala jednu italijansku brigadu koja je iz Crne Gore bila upućena Trećem korpusu. Bila je noć. Ovdje-ondje opalila bi poneka puška, ali je milicija uglavnom bježala. Međutim, jedan oficir u njemačkoj uniformi, bježeći ispred patrole, naleteo je na brigadnu kolonu. Neprimjetno je ušao u kolonu i umiješao se među kurire štaba brigade. Išao je tako jedno vrijeme dok ga kuriri nisu zapazili. Zgrabili su ga i doveli pred Idriza i Zgonjanina.

Kada ga je Idriz odmah upitao šta tu radi, mirno je odgovorio da je došao da izvrši političke pripreme na terenu za predstojeću njemačku ofanzivu i da prikupe obavještenja o partizanima. Rekao je da pripada visokom njemačkom štabu u Zemunu, da će uskoro iz Srema u Bosnu preći jedna nova njemačka divizija i da će partizani u Bosni biti potpuno uništeni. Držao se nadmeno, iako je bio vezan i dobro opremljen. Tek kada mu je saopšteno da će ga odvesti u štab divizije on se uplašio. Mislio je da će ga sigurno strijeljati. Skovao je veoma lukav plan i pokušao da ga ostvari. Prišao je Idrizu i u povjerenju mu saopštio da je veoma bogat i uticajan. »Vi ste Musliman

i mogu vas spasiti sigurne smrti. Recite samo gdje želite, avion će doći i po nas».

Kuriri su ga povelili. Nisu prešli ni stotinak metara, a gestapovac se stušio u jarak pokušajući da pobjegne. Međo su ga stigli: prostro se mrtav. Po svemu sudeći, njega je na ovaj teren poslao Gestapo sa istim zadatkom kao i Pandžu prije nekoliko mjeseci.

Krajem marta bataljoni nastupaju drumom Kalinovik—Sarajevo. Zauzeli su Trnovo, Umčane i Jablanicu nadiru i ka Sarajevu. četvrti bataljon je ostao u selu Boriji kod Kalinovika da obezbjeđuje divizionsku bolnicu.

Pošto je bila oštra zima nije se očekivalo da će biti intervencija iz Sarajeva. Bataljoni su proveli na položajima nekoliko dana odbijajući i manje ispadove Nijemaca i milicije. Ja i pritisak neprijateljevih snaga uslijedio je tek 1. aprila. Po najvećoj vijesti napadnuti su Prvi i Treći bataljon. Slijede ih dana se pritisak pojačavao, pogotovu artiljerijska vatra. Bataljoni su odoljevali i preduzimajući protivnapade nanoseći neprijatelju prilične gubitke. Ubrzo se saznalo da neprijatelj nadire od Nevesinja i Goražda. S Nijemcima su nastupali četnici i milicija. Te bande su, pod komandom Nijemaca, vrlo agresivno nadirale. Iz četvrtog bataljona su javljali da vode borbe s Nijemcima i etnicima koji nadiru iz Nevesinja, a Šesnaesta muslimanska brigada je jedva odoljevala pritisku iz Goražda. Prijetila je opasnost da izmeću u Praču i Drinu divizion bude okružena.

Usred tih borbi, tmurnog i srijječnog 3. aprila, preko Jahorine su se pojavila dva američka aviona »leteći tvrđave«. Jedan je bio obavijen dimom i nadlijetao je Kalinovik padajući i sve niže. Odjednom se iz trupa grdosije osuo čitav grozd padobrana. Snježna bura ih je nosila na jug. Komandir čete Nikola Obradović, koji je toga dana vodio borbe s Nijemcima i etnicima, vidio je da padobranci padaju sve dalje od njegovih položaja. Odmah je naredio četi da krene na spasavanje avijata. Ali i neprijatelj je krenuo s istim ciljem. Razvila se dramatična trka, a zatim borba za padobrance. Obradović je uspio da

sakupi sedam pilota i da ih izvu e. Dvojicu je vjetar odnio dalje i oni su pali etnicima u ruke. Svi piloti su bili zdravi.

Drugi avion je napravio širok luk iznad Trnova i zaokrenuo prema Sarajevu. Bilo je o evidno da želi da izbjegne udar u Treskavicu. Avion je bio na sasvim maloj visini kada su avijati ari po eli da iska u. Tre- i bataljon, koji je upravo vodio borbu s etnicima, uspio je da spase samo jednog avijati ara. Drugi su pali duboko u neprijateljevu pozadinu. Kada je padao pilot je slomio ruku. Gr io se od bolova. Bio se uplašio, jer nije znao ko ga je zarobio. Tek kada je neko pomenuo ime vrhovnog komandanta druga Tita, pilot se razvedrio. »Tito, o jes, veri gud«.

Tako su poru nici Frenk Tiler, Robert Daniels, Rasel Hamilton, Kenet Antoni i narednici Frensis Bejli, Hauard Dejvis, ester Tors i Vilijam Džonston dospjeli me u partizane u surovim bosanskim planinama, u jeku neprijateljske ofanzive.

O požrtvovanju Nikole Obradovi a i njegove ete odmah je obaviješten štab korpusa. Ubrzo je Vrhovni štab pohvalio Obradovi evu etu.

Neprijatelj je pritisak je bio vrlo jak, tako da je divizija prisiljena da se povu e s komunikacije Sarajevo—Kalinovik. Divizijska bolnica se morala povu i iz Borija ka Fo i. S njom je otišao etvrti bataljon. Druga krajiška i Devetnaesta br anska brigada povukle su se ka Trnovu. Neprijatelj je snažnom artiljerijskom vatrom neprekidno zasipao položaje bataljona. Bataljoni su odbijali napade i postepno se povla ili. Drugi bataljon se poslije duže borbe s etnicima povukao bliže Trnovu. etnici su, vjerovatno, znali gdje se smjestio štab bataljona, jer je ubrzo artiljerija po ela da tu e zaselak Desetke. Jedna granata je udarila posred ku e u kojoj su bili lanovi štaba. Cio štab je zatrpan u ruševine. Sre om, svi su dobro prošli, sem komandanta bataljona Marka Budimira Ma e. Njega je geler pogodio u vrat i zaustavio se izme u vratnih pršljenova. U prvi mah svi su pomislili da je gotov. Ali žilavi Ma o se nije dao. Ljutito je psovao i pokušavao da ustane. Iz velike rane šikljala je krv. Odmah je prenesen u brigadnu

bolnicu, gdje ga je doktor Hajro previo i dao mu injekciju za ublažavanje bolova, a potom ga uputio u divizijsku bolnicu u Fo u. Komandu nad bataljonom preuzeo je njegov zamjenik Dušan Sovilj.

Iscrpljena dugotrajnim borbama, i bez municije, divizija nije bila kadra da se kompletna probije s tog terena. Zato je štab odlučio da svoje snage podijeli u dvije grupe: odlučeno je da se Šesnaesta muslimanska brigada, divizijska bolnica i četvrti bataljon Druge brigade preko Fo u prebace na desnu obalu Drine, a da se glavnina divizije povuče na Jahorinu.

Ali ni tu se nije moglo opstati. Divizija se preko Trnova probija na Treskavicu. Brigada napada Trnovo, ali ne uspijeva da ga zauzme već ga zaobilazi i probija se preko ceste. U selu Toši ima Drugi bataljon je uhvatio oficira Draže Mihailovića koji je upravo toga dana stigao iz Srbije sa desetak mladih i 3 Poljaka pobjegla iz njemačke vojske. Bila je to u stvari grupa koju je Draža slao u Englesku na školovanje za mornare. Oficir je pokušao da bježi, ali su ga meci sustigli. Mladih i su pušteni kućama, a Poljaci su ostali u brigadi.

Idućeno i su jedinice krenule na marš preko grebena Treskavice ka izvoru rijeke Rakitnice. Po strmim i besputnim padinama zavejane planine brigada je maršovala punih 12 sati. Negdje oko ponoći dat je odmor jedinicama. Kuvari su ubacili u kazane posljednje ostatke brašna da bi borcima skuvali toplu kašu. Umorni i promrzli borci su živnuli oko vatre nestrpljivo čekajući da se snijeg otopi u kazanima i da se skuva kaša. Američki piloti su tako i dijelili te trenutke radosti s partizanima. I oni su bili obučeni u partizanske opanke od sirove kože. Pokazuju i jedan drugome skorjele opanke, smijali su se kao djeca. Međutim, kada je večera bila gotova smjeha je nestalo. Vidjevši kašu od zobena brašna, avijantici su uz tužan osmijeh vraćali porcije. »No, tenk ju«. Mada su bili gladni, miris zobene kaše ih je podsjetio na pomije i bio im je odvratniji. Uostalom, tek desetak dana je bilo prošlo otkako su s partizanima.

a to je ipak kratko vrijeme da bi se navikli na zobenu kašu.

Neprijatelj nije dao ni dana odmora. Tre i bataljon su napali etnici koji su pratili brigadu preko Treskavice. On je zadržavao bandu do nave e, a onda se povukao u sastav brigade.

Brigada je bila ostala bez municije, te nije mogla primiti ozbiljniju borbu. Odje a boraca je bila veoma slaba, a hrane u tom planinskom kraju gotovo nije ni bilo. Štab divizije je svakodnevno radio-depešama tražio od štaba korpusa da posreduje da saveznici bace municiju. Obe anja su stizala, ali avioni — nisu. Iscrpljene, polubose i gladne borce, koji uz to, nisu imali municije, obuzimalo je nespokoјstvo. Brigada se svela na 500 boraca, jer je etvrti bataljon bio odsje en.

Divizija se pomjera u gornji tok Neretve, gdje ve sutradan Tre i bataljon vodi borbu s etnicima. U toj borbi je ubijen etni ki komandant Vaso Kuja i , a njegova banda je razbijena. Brigada je prešla Neretvu kod Glarati eva i u selu Gornjem Zimlju uspostavila vezu s Mostarskim odredom. Ameri ki piloti su predati odredu da ih sprovede u Vrhovni štab.

Izložena napadima etnika i avijacije, brigada se ponovo vra a na desnu obalu Neretve. Štab korpusa je 20. aprila depešom naredio da se divizija vrati na Romaniju. Ali istog dana neprijatelj, uz podršku avijacije, napada od Konjica i Treskavice nastoje i da diviziju nabaci u kanjon Neretve i da je tu uništi. U takvoj situaciji divizija se upu uje ka Kalinoviku s namjerom da se tim pravcem izvu e na Jahorinu. Me utim, neprijatelj je to osjetio, te ie odmah zaposjeo prelaz na rijeci Ljutoj. Jedini prelaz preko divlje i nabujale rijeke bio je zatvoren. Nije bilo druge nego ponovo se peti na Treskavicu lijevom obalom rijeke do sela Gornje Ljute, gdje je bio neki mosti . Oko pono i brigada je izbila na taj most, ali je i on bio srušen. Brza rijeka se morala pregaziti. Pri prelasku je propalo i ono malo komore što je bilo ostalo. Propala je sva arhiva i pogubljeni su svi tovarni konji. Ali tek sad je došlo ono najmu nije. Od tog posljednjeg naselja na zapadnoi strani planine nije bilo nikakvog puta. Šibani hladnim vjetrom i mlazevima

proljetne kliše, borili su se popeli na visinu od gotovo 2.000 metara. Savladali su greben Treskavice i izbili u selo Krbljine. Taj užasni marš trajao je puna 24 sata. Poslije dva osnovnog odmora put je nastavljen. Brigada je bez borbe prešla cestu, pregazila nabujalu Bisticu, po četvrti put prevalila greben Jahorine, zatim rijeku Praču i 25. aprila izbila pred Sokolovci, svoju staru bazu na Romaniji. Međutim, u Sokolovci imali su bili Nijemci i etnici. Moralo se pod borbu preći i preko ceste Sokolac—Han-Pijesak. Tako je konačno završen marš dug preko stotinu kilometara.

Pretrpane su preko glave teške borbe i probijeno je nekoliko obrona. Izginuli su ili izranjavani mnogi borci i starješine. Četvrti bataljon je bio odsječen od brigade i odbijen u Crnu Goru. Na putu po Sandžaku, Crnoj Gori i Hercegovini četvrti bataljon je sasvim izvršio svoj zadatak. On je sa sobom uvozio divizijsku bolnicu i pomogao Šesnaestoj brigadi da se oporavi od teških gubitaka koje je pretrpjela u dolini Drine i da ponovo postane snažna udarna jedinica.

OD DRINE DO PROKLETIJA

*Marš dug sto kilometara O »Druga krajiška, naprijed!«
O Tragom pete ofanzive O Borba na Kosani kom
polju O Dvadeset dana u Fo i O Odbrana Berana
O Zasluženno priznanje*

Prvli maj 1944. godine brigada je do ekala na širokoj visoravni izme u planina Zvijezde i Romani- je. Praznik je skromno proslavljen: komesari su održali prigodne govore i ula se poneka recitacija. Za spremanje ve eg programa nije bilo mogu nosti. Brigadu je o ekivao novi zadatak, možda najteži od svih do tada. Štab korpusa je naredio da brigada u e u sastav Sedamnaeste bosanske divizije, koja ima zadatak da prodre u Srbiju. Zna i: zbogom, Bosno.

Depešu štaba korpusa o izdvajanju Druge kra- jiške brigade iz sastava Dvadeset sedme divizije sa žaljenjem su primili svi njeni pripadnici.

»Svaki borac naše divizije«, stoji u divizijskom listu, »osje a neku naro itu ljubav prema drugovima sa Kozare i Grme a, jer je kostur naše divizije bila krajiška brigada Dragana Stani a, jer su hrabri Kra- jišnici bili stub naše divizije sve dok ona nije oja ala l dok nije stala na svoje noge. Najslavniji dani naše divizije vezani su uz Drugu krajišku brigadu, brigadu u kojoj se u teškom boju iskovalo bratstvo Srba iz ponosne Krajiine i Muslimana i Hrvata iz Tuzle i do- line Spre e. Najljepše naše pobjede odnijeli smo sna- gom naših Krajišnika ... «

Po nare enju Vrhovnog štaba Sedamnaesta divi- zija je trebalo da se južno od Srebrenice prebaci preko Drine. Ali taj plan je neprijatelj osujetio. Nijemci su intervenisali iz Sarajeva i Zvornika. a jake snage su

posjele desnu obalu Drine. Da bi izbjegla okruženje u laktu Drine, divizija se probija ka Han-Pijesku. Na tom sektoru brigada 5. maja ulazi u njen sastav. Stari ratnici iz Šeste bosanske i Petnaeste majevi ke brigade ponovo su se našli s Krajišnicima. Tri stare i prekaljene brigade ponovo su bile zajedno.

Sedma neprijateljska ofanziva bila je u punom jeku. Tri njema ke divizije, zatim mnogobrojne etni ke i ustaške snage vršile su pritisak na snage Treceg korpusa. Sem toga, strahovito su zlostavljale narod isto ne Bosne. Gorjela su sela, stradali pozadina, ranjenici i simpatizeri pokreta. Neprijatelj je nastojao da snage NOV-a odbaci od Drine i sprije i ih da prodru u Srbiju. Me utim, Titova naredba se morala izvršiti. Trebalo je, prije svega, razbiti etni ki pokret u Srbiji i oja ati partizanske snage, formirati nove odrede i brigade.

Sedamnaesta divizija ponovo pokušava da u Požeplju, pre e Drinu. Ali njema ke i etni ke snage, koje su podržavale artiljerija i avijacija, s le a napadaju diviziju i ponovo je odbacuju od Drine. Pošto nije imala dovoljno municije i budu i da su je bile pritisnule jake neprijateljeve snage, divizija se morala probiti na prostori ju s koje je i došla. Štab korpusa je tada odlu io da divizija promijeni pravac i uputi se na jug s tim da zaobi e Drinu.

Poslije šestodnevnih iscrpljuju ih borbi oko Drine i kra eg odmora, brigada je, 14. maja u sastavu divizije pošla na svoju najdužu marš-rutu u ratu. Predstojao joj je put u Crnu Goru. Tamo je Pekov (Drugi) korpus držao veliku slobodnu teritoriju. Odatle e se krenuti u Srbiju.

Kiša rominja. Brigada gazi preko Romanije. Kao desna kolona divizije, treba da obezbijedi prelaz ceste od Sarajeva. Drugi bataljon se izdvaja i postavlja zasjedu na ivicu šume uz samu cestu. Borci se pritajili. ekaju. Druge jedinice prelaze cestu tiho i brzo. Primi e se pono . Za u se zujanje kamiona. Ukazaše se farovi. Sest kamiona. Natovareni, pa brek u. Sve su bliže. Prolaze ispred cijevi mitraljeza. Nema tenkova — to je dobro. Pucanj iz pištolja se stapa s jednovremenom grmljavinom svih oružja. Prasak bombi, ja-

uci. Kratka borba. Bordi su ve na kamionima. Do avola! U kamionima konji i mazge. Istovar. Intendant bataljona Rade Njegovan-Švabo brže bolje prihvata konje i mazge, samare, kazane. Ima još materijala, ali nema vremena za istovaranje.

Plamen buknu i kamioni se pretvoriše u buktinje. Bataljon krenu za brigadom. Zamdrisa duvanski dim, svetlucaju cigarete u mra noj šumi.

Bataljoni su na južnim padinama Romanije. Neprijatelj ujutro interveniše iz Rogatice, Sokolca i doline Pra e. Šesta i Petnaesta brigada vode borbe. Štuke bombarduju selo Bogovi e. Dan prolazi u borbama. U prvi sumrak polazi se na marš. Druga krajiška brigada dobro poznaje Jahorinu. Ona je u prethodnici divizije. To joj je peti put za pola godine da prelazi preko ovog terena. Kolona bez borbe prelazi cestu i hvata se Jahorine. Ali tek što je izbila u izvorni dio Pra e, neprijateljeva vatra ošinu po bataljonima i štabovima.

Nijemci i etnoidi su zasipali rafalima. Poginuli su vodnik Ke an Vojislav i 3 borca. Kolona i dalje grabi ka grebenu Jahorine. Ujutru su se izvi a ki dijelovi sukobili s Nijemcima i etnicima koji su pratili diviziju. Oko 10 asova su se pojavili avioni — najprije izvi a i, a zatim sedam štuka. Okomili se na Modro Polje, na štab brigade. Od bombardovanja je poginulo pet drugova, me u kojima Jovan Stojan i , rukovodilac Skoja brigade, i Trivo Ratkovi , vodnik kurira. U 2 asa po podne avijacija je ponovo bombardovala štab brigade. Poginula su još dva borca. Prvi bataljon se morao povu i izgubivši etiri borca.

Neprijatelj nastoji da diviziju opkoli na Jahorini. Zato je donijeta odluka da se još iste no i jedinice prebace preko ceste Fo a—Kalinovik. Na elu divizije, brigada maršuje oko 40 kilometara. Ujutru prelazi cestu i izbija u selo Zakmur kod Fo e. Desno od nje, u dolinu Drine, izbija Šesta bosanska, a lijevo Petnaesta majevika brigada.

Njema ka 7. SS divizija i etnici stalno napadaju divizijske kolone. Marš je produžen preko Zelengore

na jug. Druga brigada vodi borbu kao zaštitnica divizije.

Na Zelengoru se spustila proljetna prohladna noć. Planina vlažna, strme neprohodne padine pokrивene gustom jelovinom. Boroj premoreni, gladni, obosili i ogoljeli. Maršuju i prisječu se kolona iz pete ofanzive koje su se probijale istim ovim stazama samo u suprotnom pravcu. Bilo je to ta noć prije godinu dana. Koliko je za to vrijeme porasla naša vojska, koliko je njemačkih, ustaških, etničkih i drugih kontrarevolucionarnih regimenti uništeno, koliko su Rusi bliži nama. A ipak je neprijatelj još žilav, uporan.

Umor od tolikih marševa, zbog oskudice u hrani i svakodnevnih borbi pritiska — ubija volju, lomi snagu, iscrpljuje. Kolona ide sporo, tumara po mraku, bespućem penje se na planinu. Slabiji i iscrpljeni zaostaju. Neki nikad nisu ni stigli. Svitanje je zateklo brigadu na Ljubinom grobu, golom katuništu na nadmorskoj visini od 1627 metara. To je onaj uveni Ljubin grob preko kojeg se probijala četvrta proleterska u petoj ofanzivi. Marš se, bez zastoja, produžio cio dan. Po podne je pritisla kiša i još više otežala ionako težak put. Brigada je prešla Sutjesku kod Sastavaka, mjesta na kom se rječica Jabušnica i Klobučica ulivaju jedna u drugu i u Sutjesku, i prednoć stigla u Izgore pod Volujakom.

Sutradan oko podne čelo kolone je naišlo na partizansku patrolu u selu Ravnom kod Avtovca. Bila je to patrola četvrtog bataljona Druge krajiške brigade. Ratni drugovi nisu se stali grliti i ljubiti, jer se dva mjeseca nisu vidjeli. Štab četvrtog bataljona je istog dana referisao štabu brigade o tome koje je zadatke bataljon izvršavao pod komandom Šesnaeste muslimanske brigade i kako ih je izvršio.

Dvadeset petog maja 1944. godine izvršena je smotra brigade. U stroju su bila sva četiri bataljona, u svakom po 150 boraca. U brigadi je bilo ukupno 539 boraca, a od toga 54 drugarice. To je najmanje brojno stanje od formiranja jedinice. Ali i tako smanjeni bataljoni su vrsti. U Istroju je 257 članova KP, 24 kandidata i 108 skojevaca. U sedmoj ofanzivi, to jest u aprilu i maju, 37 boraca je poginulo, 107 ranjeno

i 46 nestalo. Među poginulima je 59 članova Partije i Skoja — većiinom starješina. Na njihova mjesta dolaze mladi i drugovi.

Brigada kreće preko Pive ka iplatau ispod Durmitora, gdje ispuše saveznički avioni u dva navrata bacili divizionu automatsko oružje, municiju i protivtenkovska oružja. Dobijeno je sanitetskog materijala i nešto odjeće. Formiran je protivtenkovski vod. Oružje i imunitet su izgubili sigurnost u borbu, ali je hrana i dalje bila veoma slaba. Sela na durmitorskom kršu odavno su bila iscrpljena. Narod ni sam nije imao šta da jede, a kamoli da drugom da. Tu se nije moglo dugo ostati.

Druga krajiška brigada je upućena prema Ajniju u lišću. Nastupaju i razbila je manje etničke grupe i prešla rijeku Rhotinu. U međuvremenu druge snage divizionu na Tari vode borbu s Nijemcima. Dva bataljona Druge brigade hitno kreću ka surveji a-Tari, a druga dva bataljona izvode demonstrativan napad na Pljevlja. Nakon razbijanja etnika u usputnim selima bataljoni prodiru do samog predgrađa Pljevalja, a zatim usiljenim maršom kreću ka surveji a-Tari, koju su Nijemci bili posjeli. Osmog juna navečer brigada napada Nijemce kod sela Glibača. Ne poznaju ni teren ni raspored neprijatelja, četvrti bataljon upada u njemački logor usred Kosaničkog polja. Razvija se oštra borba, koja traje do poslije ponoći. Pritisnut našim snagama, neprijatelj se počinje povlaćiti ka Pljevljima. Njihova motorizovana kolona upada u zasjedu, koja im, poslije žestoke borbe, uništava borna kola i nekoliko kamiona. Pod pritiskom snaga divizionu Nijemci se uzveće gubitke Uspijevaju probiti u Pljevlja. Brigada je izgubila 3 borca, a 9 je ranjeno. Tom prilikom je poginuo i komandir ete Mićo Delić, prvoborac iz Podgrmeča.

Uspjeh u borbi s Nijemcima uvrstio je borbeni moral boraca. Narod je toplo pozdravio uspješnu divizionu. Sutra dan je kulturna ekipa divizionu u selu Glibača dala predstavu »Jazavac pred sudom«, kojoj je prisustvovao i narod. Priredba se pretvorila u pravo narodno veselje.

Divizija je potom upućena u gornji tok rijeke Drine (između Foča i Goražda) sa zadatkom da na tom odsjeku napravi mostobran i prihvati Prvu proletersku i Šestulučku diviziju, koje su takođe bile na maršu ka Srbiji. Godi uz put manje grupe etnika, Drugi bataljon je upao u Foču i poslije kraće borbe zauzeo most, a potom se prebacio na lijevu obalu Drine.

Sutradan je bataljon napao ustaše u Ustikolini i ubrzo ušao u varošicu. Tom prilikom je ubijeno 20 ustaša i zaplijenjen 1 mitraljez, 30 pušaka i dosta mina za bacanje.

Povodom godišnjice formiranja Sedamnaeste divizije (2. 7. 1943), na prijedlog štaba Šeste bosanske brigade, u cijeloj diviziji je prihvaćeno petnaestodnevno takmičenje na vojnom, političkom i kulturno-prosvjetnom sektoru. Osobito je živa aktivnost bila u izvršavanju borbenih zadataka. Bataljoni i čete su samoinicijativno djelovali u praci Miljevine i Goražda radi hvatanja etnika i pripadnika milicije.

Saveznici su ovdje bacali sve u kolima gdje su i municije. Sive i zelene uniforme su zamijenjene žutim, savezničkim. Stari borci su nerado oblačili ili kratke bluže. Radije su uzimali samo pantalone. Uske američke cipele nikako nisu odgovarale krupnim gorštacima, i njihovim širokim stopalima. Uzimali su i za dva broja veće cipele samo da bi ih nekako navukli na noge. Počelo je i prekrajanje engleskih uniformi u partizanske.

U otkrivanju Prve proleterske divizije bataljoni su i dalje izvodili akcije na lijevoj obali Drine. Petog jula je preko Miljevine izbila Treća krajiška brigada, a za njom ostale jedinice Prve proleterske divizije.

Nijemci su pratili prodor ove divizije u dolinu Drine, pa su istog dana iz Goražda preduzeli napad desnom obalom Drine ka Foču.

Pošto je odbila napad Nijemaca, brigada je upućena na sektor Pljevalja, gdje je ostala do 15. jula vodeći i manje borbe s etnicima.

S dolaskom Prve proleterske divizije u Crnu Goru, počeli su pokreti naših snaga u Srbiju. Brigada je već bila na putu sjeverno od Pljevalja. Međutim,

oko 20. jula Nijemci i balisti su izvršili snažan napad preko akora na Andrijevicu i Berane. Poslije oštarih borbi uspjeli su da potisnu snage Druge proleterske divizije i zauzmu Andrijevicu. Sedamnaesta divizija je morala skrenuti na jug i stupiti u borbu s neprijateljem. Druga krajiška brigada je izbila isto no od Berana. Ona je dobila zadatak da na brdu Kacuberu zadrži neprijateljski prodor ka Beranima i ostalim snagama omogući da preu protivnapad ka Andrijevicu i akoru. U tim borbama brigada je zarobila 49 balista i zaplijenila 5 mitraljeza, 1 baca i 48 pušaka, a iz njenih redova je 5 boraca poginulo i 26 ranjeno. Za to vrijeme su snage Drugog korpusa razbile neprijateljsku ofanzivu i natjerale Nijemce da se povuku preko akora ka Pei i albanskoj granici. To je bio velik uspjeh srpskih, bosanskih i crnogorskih partizana. Oni su tom pobjedom potvrdili da su spremni za okršaje koji su ih o ekivali.

Narod sela Goražda kod Berana lijepo je primio borce iz Krajine, kao i sve druge jedinice. Zajedno s borcima radovao se pobjedi nad neprijateljem. U brigadu su stupila 32 nova borca iz tog kraja. Pored Srba, Hrvata, Muslimana i Italijana, sada je u njenim redovima bilo i Crnogoraca.

Tih dana su bila dva značajna jubileja: trogodišnjica ustanka naroda Bosne i Hercegovine i dvogodišnjica formiranja brigade. Ali najviše je radosti bilo onog dana kada je iz Štaba divizije stigao Ukaz Prezidijuma Avnoja o odlikovanju brigade. Postrojenim borcima je komesar brigade Idriz Ejvan pročitao tekst Ukaza:

»Na predlog vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita od 20. jula 1944. godine Prezidijum Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije doneo je Odluku o odlikovanju ORDENOM NARODNOG OSLOBOĐENJA Druge krajiške narodnooslobodilačke udarne brigade«.

Zatim je pročitana estitka štaba Sedamnaeste divizije. Nastalo je neopisivo oduševljenje boraca i starješina. Oživjele su pomalo zaboravljene uspomene na težak dvogodišnji borbeni put. Oživjela su sjeća-

nja na Grme , Tuzlu, na Romanovac li Treskavicu. Oživjele su uspomene na mnoge drugove koji su dali svoje živote na surovim ratnim stazama, na fašističkim bunkerima širom zemlje, od Grme a do albanske granice. Zaorila se pjesma d uzvitlalo kolo kozara ko. Narod se spontano priklju io borcima da s njima podijeli radost. Smjenjivali su se kozara kolo d crnogorsko oro. Veselje je (trajalo do kasno u no . Tim visokim priznanjem i narodnim veseljem brigada završava svoj boravak u Crnoj Gori. Sutra kre e na novi zadatak.

PET MJESECI BORBI U SRBIJI

Izme u tenkova u dolini Ibra O Rasulo etnika na Kopaoniku O Još jedan poraz etnika O U srcu Sumadije O Susret sa Crvenom armijom O Drama na Vidovoj kosi O Borbe na Moravi O Osveta Kadinja e

Posto je razbio 21. SS diviziju »Skenderbeg« baliste d miliciju na Murinama i Cakoru, Drugi korpus je bio u mogućnosti da hitno pristupi izvršenju zadataka koje je postavio vrhovni komandant: da što prije prodre u južnu Srbiju i spoji se sa srpskim jedinicama u Toplici.

Formirana je Operativna grupa (od Druge, Pete i Sedamnaeste divizije) i naredjeno joj je da krene ka dolini Ibra. Druga krajiška brigada je bila na krajnjem lijevom krilu grupe divizije. Pokret iz gostoljubivog sela Goražda poeo je u 7 časova naveče. Pravač: Pešter. Taj kraj je naseljen muslimanskim življem. Pešterom su partizanske jedinice rijetko prolazile. Pred zoru je došlo do sukoba s muslimanskom milicijom u selu Orahovu i do njenog rasturanja. Zastrašen neprijateljskom propagandom, narod je bježao iz sela tjeraju i stoku. Bataljoni su zaustavljali ljude i vraćali ih kućama objašnjavajući im ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Došlo je do susreta komesara Idriza Pejvana sa lokalnim šiptarskim vođama. Ovi su obećali da neće pružati oružani otpor. Trećeg dana marša brigada je izbila pred selo Gornju Jošanicu, desetak kilometara južno od Novog Pazara, u kojem je bilo 80 Nijemaca i milicionera. Koristeći se gustom maglom Drugi bataljon se neprimjetno privukao, opkolio zgradu stražarice i prešao u napad. Neprijatelj je iznenađen, tako da je straža savladana za

desetak minuta. Poginulo je 28 vojnika, među kojima 4 njemačka podoficira, a 42 milicionera su zarobljena zajedno s poružnikom. Polovina milicionera dobrovoljno stupa u brigadu. Ostali su pušteni kućama. To je bio rezultat razgovora političkih vođa Šiptara sa članovima štaba brigade. Zaplijenjena su 4 mitraljeza, 52 puške, 10 konja i dosta municije.

Marš je nastavljen preko planine Rogozne ka dolini Ibra. Uz put je skromno proslavljen 2. avgust, godišnjica formiranja brigade. Proslavi su prisustvovali i članovi štaba divizije. Zanimljivo je da u svečanosti, o čemu je bilo vrijeme. Brigada je bila pred Ibricom.

Došao je trenutak kada se od svakog borca zahtijevalo da učini sve što može. Partijska organizacija je borcima objasnila značaj prodora u Srbiju. Ibar je trebalo preći prije nego što neprijatelj dovede svoje snage i zaposjedne njegovu dolinu. Na drugoj strani rijeke, na Kopaoniku, čekali su etnički »korpusi«. Borcima je saopšteno da Nijemci preduzimaju ofanzivu na srpske jedinice u Toplici i da tim jedinicama treba što prije pomoći.

Ibar se, dakle, morao preći.

Iako su hili obaviješteni o približavanju NOVJ, Nijemci nisu mogli otkriti pravce približavanja pojedinih divizija. To je omogućilo jedinicama da gotovo bez borbe, širokim frontom, izbiju na Ibar.

4. avgust. Već poslije prvog snažnog naleta, dva bataljona Druge krajiške brigade su se dokopala druge obale Ibra. Prvi bataljon je porušio prugu kod Popovog polja i odbio Nijemce koji su napadali iz Raške. Drugi bataljon je zauzeo selo Rudnicu. Treći bataljon, koji je napadao mostove južno od Rudnice, poslije neuspjelih napada na betonske bunkere, povukao se desno, prema Kosovskoj Mitrovici i postavio zasjedu. Kad je naišla njemačka motorizovana kolona, bataljon je izvršio juriš, oslobodio 11 zarobljenika Italijana i zarobio njemačkog podoficira i tri vojnika. Kamioni su spaljeni. Zatim se i on prebacio preko Ibra. Sutradan je s jednim bataljonom Druge proleterske brigade vodio tešku borbu s Nijemcima. U tom sukobu je poginuo komesar bataljona Miloš Obradović, rodom iz Kostajnice.

Jedinice Sedamnaeste divizije forsiraju Drinu, decembar 1944.

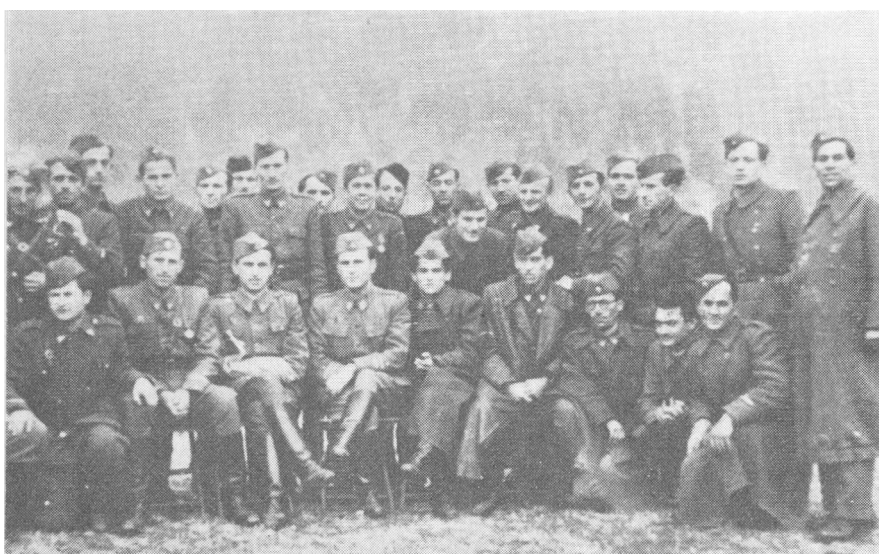
U kratkom predahu izme u borbi: baca ki vod na položaju kod Bijeljine, januar 1945.

*Na granici oslobođene zemlje: Druga eta Tre eg bataljona
Druge krajiške brigade*

*Oni su prošli cio borbeni put Druge krajiške: komandant
brigade Milan Zgonjanin i komesar Vlado Baji sa grupom
starih boraca (rukovodilaca) brigade, juna 1945. g. u Kranj-
skoj Gori*

četvrti bataljon nije uspio da se prebaci. On je u sutrašnji dan, sa brda ukaraca tukao cestu sadejstvujuci i Prvom bataljonu koji je bio na desnoj obali. Onesposobio je 2 tenka i ubio 'desetak Nijemaca. Petog avgusta uvece krenuo je s komorom i bolnicom prema Ibru. Kada je kolona bataljona prišla cesti, iz Raške je naišlo 7 tenkova i nekoliko kamiona. Borci su brzo polijegali oko ceste raunajuuci i da je motorizacija proci. Meutim, njemacka kolona je stala. Jedan Nijemac je stao kraj ceste i poceo da mokri. Među borcima su bili članovi štaba brigade i komandant bataljona Perica Vukojević. Neko od njih nije izdržao. Mašinka je zaštekala i Nijemac se strmoglavio. Članova štaba i grupa boraca jurnuli su kroz tenkove preko ceste.

Nijemci su otvorili vatru. Ostali dijelovi bataljona li komora morali su ise ponovo vratiti preko Ibra. Pred zoru je (ta kolona (ponovo pregazila Ibar i probila se na desnu stranu. Nijemci su je primijetili i tukli iz tenkova. Pobili su više konja, uništili radio-stanicu, 1 bacač i 2 mitraljeza. Bataljon se poslije tri gaženja Ibra probio između u tenkova i došao u sastav brigade.

trinaesti njemacki SS puk, koji je bio desetkovan na Romanovcu, ni ovoga puta nije uspio da zadrži brigadu na Ibru. Više od 80 Nijemaca je pobijeno na cesti, dok je iz brigade poginulo samo šest boraca.

Našavši se u podnožju Kopaonika li na krajnjem lijevom krilu grupe divizija, brigada je dobila zadatak da u estvuje u izvoenju opšteg napada na greben Kopaonika, gdje je etnički komandant Keserović prikupio deset hiljada etnika.

Sedmog avgusta u tri asajutro došlo je do sudara s etnicima kod sela Livade. U prvom sukobu je zarobljeno 7 etnika, a ubijeno je oko 50. Poslije peto asovne borbe bataljoni su se morali povući i zastati.

Ponovo se napada greben Kopaonika. etnici ipak odoljevaju napadima brigade. Zbog toga štab grupe divizija upuće Petu krajišku diviziju da s boka napadne glavno etničko uporište Suvo Rudište.

Osmog avgusta naveže brigada ponovo kreće u napad. U nezadrživom jurišu bataljoni upadaju u etničke položaje i logore i potpuno ih razbijaju. Među etnicima je zavladao rasulo. Naglo su se povlaći s Kopaonika. Brigadi se predalo 156 etnika, uglavnom mobilisanih seljaka. Njih 30 ponovo je uzeo pušku: željeli su da se bore protiv okupatora.

Nakon razbijanja etnika sve tri divizije su prodrle u Župu Aleksandrova kući i bez većeg otpora oslobodile Brus i Aleksandrovac i uspostavile vezu sa srpskim jedinicama. etnički »korpusi« su se povukli ka Trsteniku i Kruševcu.

Tih dana su u srpskim selima borci neumorno objašnjavali ciljeve narodnooslobodilačke borbe, izdajničku politiku etničkog rukovodstva i nemoć okupatora da se suprotstavi NOVJ.

eticima je zadat težak udarac, ali još nisu bili unišćeni. Oni se ponovo prikupljaju i vrše izvišćanja. Iskoristići razvijenost naših snaga, tri etnički »korpusa« su prešla u napad na Aleksandrovac. Oko 4500 etnika je pokušavalo da, zaobilazeći Aleksandrovac, brigadu opkole i unište. Meću tim, bataljoni su uspješli da ih zadrže i da se, 29. avgusta, povuku prema Kopaoniku napuštivši Aleksandrovac. Tada je štab Operativne grupe divizija pregrupisao snage i izvršio protivnapad, u kom je učestvovala cijela Sedamnaesta divizija. Brigada je sa sjeverozapada napadala Aleksandrovac. Bataljoni su imali etničke znake raspoznavanja, tako da su uspješli da iznenade etnike i da meću njim unesu pometnju. etnici su u panici napuštali Aleksandrovac. Povukli su se ka Kruševcu. Mnogi su se bez otpora predavali. U jednom selu kod Aleksandrovca uhvaćena su tri popa koji su nosili proglas u kome se klevetala Narodnooslobodilačka vojska i »poziva srpski narod na borbu protiv boljševizma«.

Župa je, napokon, osloboćena. Na putevima kojima su uzimali ostalo je 160 poginulih etnika. Brigada je izgubila 3 borca. Tako je propao Keserovićev pokušaj da zaustavi NOV.

Na isto neće granice Jugoslavije izbila je Crvena armija. Rumunija je kapitulirala. Kapitulacija Bu-

garske o ekivala se svakog dana. U Srbiju je stiglo nekoliko najboljih divizija NOVJ. Operativna grupa divizija pod komandom Peke Dap evi a spojila se sa srpskim jedinicama. S prilivom novih boraca brigade su se poja ale. U Drugu brigadu je došlo više od 200 dobrovoljaca iz niškog kraja i Toplice, tako da je ona sada imala oko 1000 ljudi. U vezi s predstoje im operacijama za oslobodjenje Srbije i Beograda, Operativna grupa je dobila zadatak da se prebaci u dolinu Zapadne Morave i da uostvuje u oslobodjenju Užica i Raška, a zatim da se spoji sa snagama Prvog proletarskog korpusa.

Sedmog septembra brigada je prešla planinu Stolove i izbila u kanjon Ibra. Kada je komora prelazila Ibar na zasjedu Prvog bataljona su naišla dva kamiona s Nijemcima i jedan motokiklist. Ubijeno je 6 Nijemaca, među kojima je bio jedan potpukovnik. U isto vrijeme je s juga, iz Raške, naišla kolona od nekoliko tenkova i kamiona. Zasjeda je otvorila snažnu vatru iz mitraljeza i protivtenkovskih pušaka i natjerala kolonu da se zaustavi u uskom kanjonu. Četiri kamiona su spaljena, i ubijeno je desetak Nijemaca. U tom metežu na cesti jedan zarobljeni crvenoarmejac je pobjegao partizanima. Dok su se na cesti pušile olupine njemačkih kamiona, brigada je maršovala prema selu Bresniku u podnožju planine Čemerna.

Trinaestog septembra bataljoni su izbili pred Ovarska-kablarsku klisuru; trebalo je likvidirati njemačku posadu u Ovar-Banji (oko 200 vojnika) i posadu od 80 vojnika koja je na samom brdu Ovaru obezbjeđivala vojnu emisionu stanicu. U prvom naletu Trećeg bataljona nije uspio da zbaci Nijemce sa Ovara, ali su već sutradan Nijemci bili prisiljeni da se povuku niz strmi kanjon. Zaplijenjena je radio-stanica. Poginulo je šest Nijemaca. Tek što se ova borba završila, iz Raška je naišla njemačka motorizovana kolona. U žestokom jednostranom sudaru kod sela Pakovra, borci Drugog bataljona su ubili oko 50 Nijemaca, dok je 15 vozila spaljeno. U toj borbi su poginula četiri druga: komandir čete Lazo Ivanović,

komesar ete Marko Labus, politiki delegat Dušan Zelenika i borac Jusuf Salihovi .

Borci iz južne Srbije su na djelu vidjeli kako iskusni ratnici usred bijela dana tuku Nijemce ne plaše i se njihove tehnike i oružja. Poslije tog poraza Nijemci više nisu intervenisali iz otkaza.

Sutradan se cijela divizija prebacila preko Ovar-Banje na Mjevu obalu Morave. Njemačka posada u Ovar-Banji nije sačekala, već se odmah poslije pada brda Ovara povukla ka Požegi. Jedinice su bez borbe prešle preko Morave. Borci brigade su digli u vazduh tri mosta i pokidali 400 metara pruge.

Pripremao se napad na Gornji Milanovac. Prema podacima dobijenim od zarobljenih etnika, u gradu je bilo oko 500 etnika i 100 nedjevacu.

Drugi bataljon, koji je prvi ušao u grad, naišao je na etničku stražu na podvožnjaku i bez borbe je razoružao. Odatle se uputio ka barakama u kojima su bili etnici. Štab bataljona je htio da etnike razoruža bez borbe. Mitraljesci su pustili duge rafale preko krovova. I zaista, etnici su se na prvi poziv predali. Njih 490 postrojeno je ispred baraka. Među njima su bila dva oficira i nekoliko podoficira. Cijela ta grupa etnika ostala je u brigadi. U drugom dijelu grada, međutim, nedjevo i nekoliko viših oficira u internatu gimnazije su uspjeli da se srede i pruže otpor. Uzalud ih je štab Prvog bataljona pozivao da se predaju. Okorjeli reacionari tukli su se i nadali pomoći svojih gospodara. Kad pozivi nisu pomogli, dobio je protivkolac. On je ubrzo prisilio nedjevu na predaju. Zarobljena su 4 oficira, 11 podoficira, i 42 vojnika. Petnaest nedjevacu je poginulo. U likvidaciji tog uporišta učestvovala je i Majevička brigada. Zaplijenjeno je 350 pušaka i 10 mitraljeza. Prvi bataljon je izgubio 5 boraca.

Oslobođenje Gornjeg Milanovca, poraz nedjevacu i etnika narod je s oduševljenjem dočekao. Roditelji su slali svoju djecu u brigade, u borbu. Šumadija je oduševljena do ekvivalenta svoju oslobodilačku vojsku. etnici, koji su godinama širili prljave laži o NOVJ, izgubili su podršku naroda. Bježali su ispred Crvene armije i partizana i krili se od naroda. Niko

im nije vjerovao, niko ih nije prihvatio. Bježali su k Nijemcima i povla ili se zajedno s njima.

U vezi s pripremama Crvene armije i snaga Prvog proleterskog korpusa za oslobodjenje Beograda, Sedamnaesta divizija je dobila zadatak da, napadaju i Nijemce u dolini Zapadne Morave, zatvori pravac od Uzica i ka Beogradu.

Dok su kolone brigade pretresale Maljen i Ravnu Goru, izvišao je vod Murata koji je na cesti blizu Požege uhvatio četiri oficira i šestoricu etnika. Oficir je nosio četiri pukovske zastave i propagandni materijal Dražine Glavne komande.

Komunikacije u dolini Morave držale su jake njemačke snage koje su se povlaile iz Grčke preko Uziča i Užica u Višegrad i Zvornik. Brigada se spustila na komunikaciju između Uzičke Požege i Ovar-Banje napadaju i njemačke motorizovane kolone. Za deset dana borbi uništeno je više od 58 različitih vozila i ubijeno više desetina Nijemaca.

Tih dana je u brigadu došlo 30 novih boraca s Kosmaja i iz Beograda. Među njima su bile četiri drugarice.

Nastupaju i iz istočne Srbije, jedinice Crvene armije i NOVJ su izbile u dolinu Velike Morave. Jedina komunikacija kojom su se Nijemci povla ili bio je put preko Kragujevca i Topole. Trebalo je presijeći i tu, posljednju, vezu i omogućiti snagama Crvene armije i Prvom proleterskom korpusu napad na Beograd. Radi sadejstvovanja snagama 113. sovjetske divizije, koja je nadirala s područja Velike Morave. Sedamnaesta divizija je dobila zadatak da hitno krene ka Topoli i Kragujevcu.

Druga krajiška brigada je trebalo da presijeće komunikaciju za Kragujevac i da s južne strane obezbijedi napad na Topolu. Pod pritiskom naših snaga i Crvene armije, Nijemcima je veza prekinuta. Garnizon u Topoli je bio s juga odsječen. Slijedio je napad jedinica dviju saveznih vojski: 113. sovjetske i Sedamnaeste bosanske divizije. Kad su borci saznali da na Topolu napadaju snage Crvene armije, među njima je zavladao neopisivo oduševljenje i raspoloženje za borbu. Komesar Prvog bataljona, Petar Vu-

kovi , kojii je bio najbliži Topoli, živo se sje a tih dana:

»Bataljon je sa e kao Nijemce koji su pokušali da se izvuku iz Topole na jug i vratio ih natrag. Natjerali smo motorizovane kolone u bjekstvo, a borba s tenkovima je postala obi na stvar. Jednog dana ula se od Topole strašna tutnjava. Tako nešto nikad nismo uli. Iskupili smo se u jednom vinogradu i posmatrali šta se dešava. Oplenac je bio sav u dimu. Vatra nije prestala cijelog dana. Sutradan smo dobili zadatak da uhvatimo vezu s Crvenom armijom... U naš bataljon stižu prvi crvenoarmejski. Ostavili smo posao i jurnuli prema njima. Htjeli smo da se sami uvjerimo kakvi su to ljudi o kojima smo toliko slušali. Gledamo ih. U o ima nose neopisivu radost što su došli me u svoj slovenski narod, koji ih tako dugo eka. Zapitkujemo ih. Svako hi htio da nešto pita i, mada ne znamo jezik, ipak ih razumijemo. Vezuje nas zajedni ka radost. Govorimo o bratstvu, o borbi... «

Bilo je to 12. oktobra. Nekoliko dana kasnije, 20. Oktobra, oslobo en je Beograd.

U oslobo enoj Topoli brigada se popunjava sa Oko 400 Šumadinaca, tako da u njoj sada ima oko 2000 ljudi.

Nijemcima je presje ena odstupnica na sjever, i njihova armijska grupa iz Gr ke bila je primorana da se povla i dolinom Zapadne Morave, pravcem Kraljevo— a ak—Užice—Drina. Sedamnaesta bosanska i dijelovi 113. sovjetske divizije upu eni su u napad na ovu komunikaciju. Druga krajiška brigada je 24. oktobra, preko Gornjeg Milanovca, izbila na planinu Vujan. Spuštaju i se niz Vujan, ka Moravi, Prvi bataljon se sudario s jednom kolonom Nijemaca koji su upravo nastupali ka planinskom vrhu. Taj sudar je bio sli an onome na Romanovcu. Ipak je Prvi bataljon poslije dvo asovne borbe natjerao Nijemce da se povla e. U sudaru je poginulo 8 boraca, a 32 su ranjena. Desno od brigade pristigao je 51. sovjetski puk. Brigada se odmah ukopala na Gornjoj Trep i. Po ele su veoma teške borbe u dolini Morave. Svjesni životne važnosti te komunikacije, Nijemci su se gr evito branili.

Da bi se presjekla komunikacija dolinom Morave, štabovi 113. sovjetske i Sedamnaeste bosanske divizije dogovorili su se da na Vidovu kosu, kod tunela, upute sovjetski inženjerski bataljon i Drugi bataljon Druge krajiške brigade.

Vidova kosa je nizak brežuljak oivičen s dvije ceste i Moravom. Pošto su, vjerovatno, o svemu bili obaviješteni od etnika, Nijemci su opkolili Vidovu kosu i zauzeli kotu iznad tunela. Kad se razdanilo vidjelo se da su dva bataljona opkoljena. Iz Užica je došao oklopni voz. Jedina odstupnica preko tunela bila je odsje ena. Artiljerija i baca i su naprosto orali. Mlade i neiskusne borce zahvatila je panika. I sovjetski inženjerci su se teško snalazili. Komandant bataljona je, usplahiren, radio-stanicom tražio vezu s višim štabom. Bataljoni su se po eli povla iti ka tunelu. Mrtvih i ranjenih bilo je sve više. Me u prvima je poginuo Vaso Krbavac, komesar Druge ete, prvoborac iz Podgrme a. Vodnik Sveto Praštalo je ranjen najprije u nogu, a zatim i u glavu. Tu je ostao. Komesar bataljona Vlado Baji inio je o ajni ke napore da sprije i paniku. Hrabrio je borce i nare ivao komandirima da se vojska postepeno povla i ka tunelu. Trebalo je zauzeti kotu Ale ko brdo, koje su držali Nijemci. Ruski vojnici se hrabro tuku u vinogradima. Me u njima je i Milka Ugar ina. Ona vra a »handgranate« koje Nijemci bacaju. Ve je poginulo desetak sovjetskih vojnika. Komandant sovjetskog bataljona prilazi komesaru Baji u i predlaže da se što prije probijaju. Komesar prikuplja sve mitraljesce, komandire i komuniste. Ubrzo se sve snage sru uju na uku. Nijemci uzmi u. Tu eni s bokova, oba bataljona se povla e. Borci nose ranjene crvenoarmejske i partizane.

Bilo je 10 asova ujutro 1. novembra kada su se bataljoni izvukli iz obru a. Ipak, gubici su bili osjetni: 14 mrtvih i 43 ranjena. Nestalo je 16 drugova. Teško ranjeni vodnik Praštalo pao je Nijemcima u ruke i postao njihov zarobljenik. Sutradan, kada je Drugi bataljon, napadom iz zasjede zaplijenio njema ki sanitetski automobil koji je išao prema a ku,

borci su u automobilu našli vodnika Praštala umotanog u zavoje.

Tako je završena dramatična borba na Vidovoj kosi.

Padine Gornje Trepje blago se spuštaju u dolinu Morave. Pokrivene su šumarcima i prošarane nevelikim naviljcima seoskih kuća. Na tim položajima brigada je vodila borbe od 24. oktobra do 26. novembra. Drugog novembra je sadejstvovala Dvadeset tre oja srpskoj diviziji i sovjetskim snagama u neuspjelom napadu na a ka.

I jedna i druga protivnička strana svakodnevno su izvodile protivnapade — Nijemci danju, uz jaku podršku artiljerije, a brigada noću. Teški bacač i brigade tokli su njemačke motorizovane kolone u dolini Morave i neprijatelju nanosili znatne gubitke. Saveznička avijacija je također dejstvovala, kao i ruska artiljerija. Istureni brežuljci Trepje svakodnevno su bili meta njemačke artiljerije koja je tukla iz a ka i Mr ajevaca. Od artiljerijske vatre bataljoni su trpjeli prilične gubitke. Dosta boraca je ranjeno. Ne računaju i gubitke Drugog bataljona koje je on pretprio na Vidovoj kosi, iz redova brigade je za mjesec dana poginulo 45 boraca, a 147 je ranjeno. U napadu na a ka poginuli su pomoćnik komesara ete Jovo Stikovac i tri vodnika, komesar ete Zaim Hadžihasanović, zamjenik komandira ete Mio Kantar, pomoćnik komesara ete Ahmet Bili i mnogi drugi. Svi su oni bili stari borci iz Krajine i istočne Bosne. Na njihova mjesta došli su borci iz Srbije. Mnogi su se ubrzo istakli hrabrošću i vještinom i brzo su postali desetari i vodnici, politički delegati. Krajem novembra najveći broj vodnih rukovodilaca bili su mladi i iz Šumadije.

Potkraj novembra položaje sovjetske 113. divizije preuzela je Sedamnaesta bosanska divizija. Druga krajiška brigada je zaposjela položaje prema neprijateljevom utvrđenom rejonu na Ljubicu kod a ka. Tu duguljastu kosu iznad a ka Nijemci su bili dobro utvrdili i gr evito branili, jer lbi s padom Ljubi a morali napustiti i a ka, a samiim tim bi bila presje-

ena dolina Morave i onemogućeno njihovo odsupanje na zapad.

Ljubi je napadnut 1. decembra. Bataljoni su uspjeli da se uklone u prve redove, ali poslije petoasovne borbe Nijemci su dovukli pojačanje i prisilili brigadu da se povuče. U toj borbi poginulo je 11, a ranjeno 45 boraca. Time su završene borbe na Moravi. Sedamnaesta divizija je dobila zadatak da se prebaci preko Drine u Bosnu.

Maršuju i prema Drini, brigada je izbila na staru cestu Užice—Valjevo, gdje se sudarila s Nijemcima iz 7. SS divizije koji su nadirali ka oslobođenom Valjevu.

Zemljište je u tom kraju brdovito i pošumljeno, te Nijemci nisu primijetili naše jedinice. Tri bataljona su se svom žestinom sručila na kolonu. Gone i razbijene Nijemce, brigada je izbila do sela Zaglavka blizu Kadinjače. Tu je opkolila oko 1000 vojnika i komoru. U dvadeset asovnoj borbi bataljoni su uništili više od 150 Nijemaca, zarobili 36, spalili 30 kamiona, uništili 1 tenk i jedna borna kola. Zaplijenjene su velike količine municije i drugog materijala i spremne, kao i mnogo konja. Bila je to borba na život i smrt, prava klanica.

Osamnaest drugova je palo u borbi, a 174 su ranjena. Junak je poginuo i komandant četvrtog bataljona Perica Vukojević, šumski radnik iz Vodičeva na Kozari, najstariji komandant bataljona. Poginuli su zamjenik komesara čete Azim Delić, mladić iz Bihaća, i komandir čete Tešo Janjušević iz Slovinjca kod Kostajnice. Gubitak Vukojevića teško je pogodio njegov bataljon i cijelu brigadu.

Sutradan, 7. decembra, naredjeno je da brigada krene u Bosnu. U selu Zaglavku ostalo je 18 grobova Krajišnjaka i Šumadinaca. Tu, kraj Kadinjače, pali su ovi mladi i hrabri borci svete i Kadinjače.

PONOVO U ISTO NOJ BOSNI

Borbe na engi u i Majeveci O Ispit je položen na Obradovom brdu O Dva puta na Bijeljini O »Druže komandante, da li sam izvršio zadatak?« O Dramati - na borba 8. marta O Još jednom u odbrani Tuzle

Ofanziva Crvene armije kroz Ma arsku i Prvog proleterskog korpusa u Sremu prijetila je Nijemcima da izgube Srem i da na Balkanu do u u težak položaj. Da bi poja ali položaj u Sremu, Nijemci upu uju 11. vazduhoplovnu i 7. SS diviziju dolinom Drine preko Zvornika u Bijeljini. Kad je Sedamnaesta divizija izbila na Drinu, kod Zvornika su se vodile žestoke borbe s Nijemcima. U Janji su bili Nijemci i etnici. Oko desetak kilometara doline Drine bilo je još slobodno. Nastala je trka za vrijeme: ko e prije iskoristiti taj prostor — Sedamnaesta bosanska brigada ili 7. SS divizija.

Prelazak preko Drine izvršen je kod sela Kurjaice, i to bez ve ih teško a. Ali ve sutradan je Trei bataljon stupio u dodir s njema kim prethodnicama. U isto vrijeme je etvrti bataljon napao Janju i poslije deseto asovne borbe zauzeo je. Brigada je napravila mostobran kako bi mogle da se prebacuju i ostale snage divizije i druge jedinice.

Sudar sa 7. SS po eo je 18. decembra. Motorizovaina kolona od 8 tenkova i oko 3000 vojnika uporno je nadirala na sjever.

Prvi napad Nijemaca je odbijen. Uništena su dva njihova tenka i nekoliko desetina vojnika.

Me utim, bila je to samo prethodnica. Nijemci ubacuju nove snage i širim frontom prelaze u napad. Poslije žestoke borbe uspijevaju da, uz podršku ten-

kova i artiljerije, potisnu brigadu sa ceste i probiju se ka Janji. Stab brigade donosi odluku da Prvi i Tre i bataljon napadnu tu kolonu. Ope eni teškim iskustvom u Srbiji, Nijemci su se ukopali i tenkove rasporedili duž kolone. Bataljoni su naišli na žestoku vatru. Poslije dvo asovne borbe morali su se povući. Izgubili su 20 ljudi, a 50 je ranjeno. Među poginulima su bili politički delegat Elez Lazar iz Trnova i tri desetera.

Uporno napadaju i komunikaciju, brigada u isto vrijeme vodi borbu i s etnicima Draže Mihailovića koji s bokova obezbjeđuju njemačke snage i sa njima napadaju naše jedinice. Jedan bataljon stalno mora da štiti pozadinu fronta. Brigada zato preko Majevice nastupa ka Brčkoj. Zauzima varošicu Koraj i ukopava se na njezinim obroncima. Na toj prostori je do kraja decembra svakodnevno vodila borbe s Nijemcima, bjelogardejcima i etnicima. Bili su to teški dani ispunjeni žestokim borbama. Sem toga bilo je veoma hladno.

Veza sa Srbijom je privremeno bila prekinuta i snabdijevanje otežano. Drina se nekima činila mećava koja nema ni trag sem smrti. Jer samo za 14 dana borbi u Bosni u brigadi je poginulo 45 boraca, ranjeno 111 i nestalo 18. U takvim uslovima mladi borci su se čvrsto držali, postajali pravi ratnici.

Na 1. i 2. januara brigada je ponovo napala varošice Pukiš i Čelić, ali napad nije uspio. Neprijatelj se bio dobro utvrdio na obalama rijeke Gnjice i žilavo se branio. Etnici su po svom starom običaju, napadali sa strane. Danono no su se vodile borbe. Osmog januara izvršen je obuhvat Čelića sa juga i zapada i poslije tri dana borbi vojnici su primorani da napuste Čelić i Pukiš, tako da je 15. januara brigada izbila desetak kilometara južno od Brčkoj. U tim borbama je izgubila 13 boraca i stariješina, pored toga što je 57 ranjeno. Između ostalih, poginuli su politički komesar Petar Banović, vodnici Ljubo Tomić i Zejnić Mehmed i delegat voda Gvozden Marjanović.

Kraće zatišje je iskorišćeno za reorganizaciju jedinica. U brigadu je došlo još 917 novih boraca. To

su većinom bili mladi i koji nisu bili odslužili vojsku. Umjesto Petog bataljona formiran je dopunski bataljon za obuku novomobilisanih boraca. Za njegovog komandanta je postavljen Nikica Mrda, a za komesara Branko Bjelić. Rastere ena od neobučenog ljudstva, brigada je bila operativno sposobnija.

Sve do 24. januara bataljoni su operisali na Majevici, južno od Brčkog. Za to vrijeme je izvršeno nekoliko uspješnih napada na etničke bande. Tako je izviđački vod u jednoj akciji uništio štab etničke bratske brigade s komandantom Markom Lugonjićem na selu.

Krajem januara Vrhovni štab je naredio štabu Druge armije da uništi neprijateljev garnizon u Bijeljini. Grad su branili SS puk »Skenderbeg« i domaći ustaše — ukupno oko 3000 vojnika.

Brigada je dobila zadatak da zaposjedne cestu Brčko — Bijeljina i obezbijedi napad od Brčkog. Treći i četvrti bataljon su zauzeli položaj na rijeci Gnjici prema Brčkom, a Prvi bataljon na Obradovom brdu prema Bijeljini, obezbjeđujući i oko osam kilometara komunikacije. Drugi bataljon je bio u rezervi.

Vidjevši da je puk »Skenderbeg« ugrožen, 25. januara su jake njemačke snage krenule iz Brčkog u pomoć Bijeljini. Oko 9 časova su dvije kolone Nijemaca napale položaje Trećeg bataljona na rijeci Gnjici. Bataljon je prihvatio borbu i zadržao neprijatelja. Ali Nijemci, koje su vodili etnici, iznenada udaraju bataljonu u bok, zbacuju ga sa rjeke i zauzimaju jednu istaknutu kotu.

Četvrti bataljon nije uspio da zadrži Nijemce. Oni su uporno nadirali ka Obradovom brdu, istaknutom visu kraj ceste. Prvi bataljon se grčevito branio. Gola kosa Obradovog brda je već bila podijeljena između protivnika — pola su zauzeli Nijemci, a pola bataljon. Naveće sva tri bataljona vrše protivnapad, ali ne uspijevaju da zbacе Nijemce s položaja. Protivnik se dobro ukopao. Budući da su bili naviknuti na partizanski način ratovanja, naši borci su nerado »išli u zemlju«. Ali, moralo se braniti iz rovova i ukopavati se na dostignutim linijama. Borci Prvog bataljona su to brzo shvatili. Pošto su bili iz-

ba eni iz rovova, odmah su iskopali druge. I nastavili borbu.

Ujutro je štab brigade dobio naređenje da brigada po svaku cijenu mora odbaciti Nijemce ka Br kom, bez obzira i na njihova pojačanja. Treći bataljon je preko noći i zašao neprijatelju za leđa i ponovo posjeo most na rijeci Gnjici. Nijemci su se našli u obrubi. Nastavljene su teške borbe za kotu 117. Sabijeni na uskom prostoru, Nijemci nisu znali šta da rade, dali da nadiru ka Bijeljini ili da bježe natrag. U stvari, bili su prisiljeni da se brane, a ne da pomažu onima u Bijeljini.

Trećeg dana borbi Nijemci su uspjeli da zauzmu Obradovo brdo, ali uslijed velikih gubitaka dalje nisu mogli. Prvi bataljon, sa svojim komandantom Gojkom Milojećem, drži se veoma uporno. Bombama i kundacima zadržava Nijemce. Odbija i jedan napad Nijemaca od Bijeljine i koji su mu došli s leđa i zadržava svoje položaje. U toj borbi pomaže mu Sedamnaesta slavonska brigada.

Poslije podne štab brigade uvodi u borbu Drugi bataljon, kojim komanduje Ilija Lučić. U jurišu na Obradovo brdo Lučić pada među prvima. Njegov bataljon i Prvi bataljon zbacuju Nijemce s položaja i gone ih iz rova u rov. Pada i kota 117. Nijemci se, napokon, povlače ka Br kom. Njihov pokušaj da prodru ka Bijeljini nije uspio. Bijeljina je ostala blokirana.

U trodnevnim borbama na Obradovom brdu poginulo je 67, a ranjeno 198 boraca i starješina. Ti gubici i smrt kapetana Lučića zaboljeli su svakog borca brigade. Taj tihi uvijek divnih ljudskih osobina bio je primjer skromnosti i požrtvovanja. Sem njega poginuli su komandir čete Ilija Komosor, komesar čete Miodrag Glušac, zamjenik komandira čete Boško Simić, delegati vodova Dimitrije Trivić, Miodrag Dragičević i Periša Manojlović. Među ranjenima je bilo na desetine komandira, komesara i vodnih starješina.

Iz neprijateljskih redova je izbačeno oko dvjesto ljudi. Tri Nijemca su zarobljena.

Velik je broj onih koji su u toj borbi ispoljili junaštvo i samopožrtvovanje. Mihajlo Despot i Milorad

Kaurin su se sa svojom etom gušali s Nijemcima; vodnik Ilija Savi je s vodom pobio 18 Nijemaca; vodnik Rade Skender je sam ubio 4 Nijemca; mladi Srbi janci minobaca Ilija Branislav Aleksi i dodava Živiko Andri srušili su dva njemačka bunkera; mitraljesci Sretko Markovi i Radoš Vukovi poginuli su tuku i se do posljednjeg metka. Izvanredan primjer junaštva pokazao je desetar Milan Borčević. On je sam štitio svoju etu dok se povlačila, i ubio 7 Nijemaca. Sem itoga, on je kroz kišu kuršuma iznio ranjenog delegata Dragoljuba Ševića.

Tako je brigada položila težak ispit iz rovovskog ratovanja. Cijena toga ispita bila je još jedna krvlju zalivena diploma. Diploma ste ena na sniježnim padinama Obradovog brda. I još jedno groblje znanih i nezvanih junaka negdje u Dragaljevcu.

Prvi napad na Bijeljenu nije uspio. Tri hiljade Nijemaca, Albanaca iz puka »Skenderbeg« i mjesnih ustaša i etnika osu enih na smrt ukopalo se oko grada. Polja ispred rovova i bunkera bila su pokrivena snijegom, bez zaklona, te je bilo nemoguće noći i neprijatelj. Štab divizije, kojom je komandovao Blažo Janković, donio je odluku da na mjesto premorene Petnaeste majevske ubaci Drugu krajišku brigadu i da se ponovo izvrši napad.

Brigada je 30. januara zauzela polazni položaj za napad na sjevernoj strani grada. Na grad napadaju Drugi i četvrti bataljon. Treći bataljon je u rezervi. Prvi bataljon obezbjeđuje leđa od etnika. Do brigade, sa zapada, napada Šesta proleterska (bosanska) brigada, a sa juga Sedamnaesta slavonska divizija.

Ono je hladno, debeo sniježni pokriva pritiskao ravnice. Neprijateljevi rovovi se vide izdaleka, ali neprijatelj vidi napadati. Pošto je izvršena artiljerijska priprema bataljoni kreću u napad. Četvrti bataljon kličući na utvrđeno brdašće Humku i upada u prve rovove. Borba se vodi prsa u prsa, krvvari se i ginu. Drugi bataljon nailazi na bunker kraj ceste i biva zaustavljen. Borba se vodi i na drugim sektorima, ali nema znaka da su naši prodrli u grad. Neprijatelj tu je žestoko — izbacuje i topova. Gubici su sve veći.

Naprijed se ne može. Poslije ponoći i bataljoni se povlače. Ni ovaj napad nije uspio. Ni na jednom sektoru neprijatelju nije zadat dovoljno jak udarac. Slaba je koncentracija artiljerijske vatre. Slabo se pogađa. Rezultat: opšti neuspjeh.

Sutradan štab divizije vrši pregrupisavanja. Artiljerijska oruđa se grupišu na određenim sektorima. U međuvremenu naši »štomovioi« tuku Bijeljina s male visine.

Situacija je bila takva da se Bijeljina morala zauzeti po svaku cijenu. Preko Vlasenice i Zvornika nadirala je 22. njemačka divizija, koju je trebalo zaustaviti. Naše dvije divizije, koje su danima bile angažovane u borbi za Bijeljina, nisu mogle da se odvoje i da se bace na Nijemce u dolini Drine. Zato je Vrhovni štab naredio da se neprijatelj u Bijeljini što prije uništi i da se pristupi uništavanju 22. njemačke divizije.

Treći napad na Bijeljina izveden je 3. februara. Po ponoći je u 18.30 časova. Brigada je ovog puta sve teške bacače prikupila na jedno mjesto i snažnom vatrom prokrijepila sebi put. Bataljoni su u prvom nalletu prodrli u grad. U borbu je ubačeno i Prvi bataljon (iz rezerve). Razvile su se žestoke borbe za svaku kuću. Najjači objekat je bio silos, na koji se mnogo puta jurišalo. Ali druge jedinice, osobito Dvadeset osma divizija, ni ovog puta nisu uspjele da prođu u grad. Neprijatelj je to iskoristio, te oko 3 časa po ponoći i sve snage bacila na uklinjene bataljone. Ulične borbe traju do 6 časova ujutru, ali se bataljoni moraju povući. Bila je to duga i uistinu krvava noć, u kojoj je poginulo 40 boraca i starješina, a ranjeno 130. Pali su: komandir čete Boro Sukara, vodnici Stojan Stanivuković i Milan Alabanda, a ranjeno je dvanaest starješina. Posebno su se istakli bolni arka Vera Kidišević i puškomitraljezac Dragiša Lekić, oboje mladi borci. Tako veliki gubici vjerovatno su se mogli izbjeći da je napad bio bolje pripremljen i vođen.

Njemačka 22. divizija (15.000 ljudi) bila je već izšla pred Zvornik i ugrozila most na Drini. Sedamnaesta divizija napušta blokadu Bijeljine, i svim sna-

gama napada i o njemačke divizije na Snagovu. Sa tih položaja Nijemci su neposredno ugrožavali Zvornik, čijim bi padom prodor u Bijeljinu bio umnogom olakšan.

Druga krajiška brigada usiljenim maršem kreće prema Snagovu i odmah prelazi u napad. Iz nekoliko kuća u zaseoku Šabi ima, koje su bile prikupljene na brdašcu što dominira cijelim položajem, opkoljeni Nijemci su se grubevito branili. Kuće su po nekoliko puta prelazile iz ruke u ruku. Stotinak Nijemaca borilo se na život i smrt. Dva dana su oni pružali otpor. Zauzete su sve kuće sem jedne zidane na koju je izvršeno više bezuspješnih juriša. Tada je zamjenik komandanta Drugog bataljona Nikola Oulibrk poveo grupu bombaša u napad. Podržavali su ga mitraljezi. Prodoro je u kuću u kome i sebi put mašinkom. Ali tek što je bio kročio preko praga smrtno je pogođen. Nije dao da ga nose. Govorio je: »Borci idu ili ginu, a ne nose se«.

Pao je poslije nekoliko koraka. Krv je liptala iz rane. Borci su ga brzo stavili na nosila i iznijeli. Bio je pri svijesti. Boreći se sa smrću, nastojao je da kaže sve što osjeća. Prekorijevao je sebe što nije izvršio zadatak. Drugarica Milka Sinik ga je molila da ne govori, pa će sve biti dobro. Kad je naišao zamjenik komandanta brigade Milan Zgonjanin, Nikola je vešlaba kim glasam upitao:

»Druže Milane, molim te, kaži mi da li sam izvršio zadatak. Iskreno mi kaži«.

Govorio je tako da su prisutnima potekle suze.

»Izvršio si zadatak, druže Nikola«, rekao je Milan glasom koji je podrhtavao od bola za drugom.

Nikola je zatvorio oči. Kao da mu je spao nekakav veliki teret sa duše, na blijedom licu su se čitali mir i spokoj.

Zgonjanin je donio vrstu odluku da se uništi osinje uporište pred kojim su pali Nikola i nekoliko najboljih boraca. Bilo mu je neopisivo žao komandanta ulibrka. Javilo se nekoliko dobrovoljaca s bombama i benzinskim flašama. Tu hrabru grupu bombaša niko nije mogao zadržati. Suknuo je plamen

*Upravnik
ne bolnice Milka
Šinik (lijevo) i ši-
frant brigade Vu-
ka Bijeli, septem-
bar 1944.*

*Bolni arka Tre eg
bataljona Zulkida
Meškovi (sjedi) i
Hasnija Tufegdži
sa drugovima, ok-
tobar 1944.*

*Tonka Galeta Dalma-
tinka došla je u bri-
gadu iz dalmatinskih
jedinica nakon opo-
ravka poslije pete o-
fanzive, oktobar 1944.*

Brigadni Ijekar Hajro Kulenovi (prvi s lijeva) sa komandantom. Petog bataljona Markom Budimirom — Ma om (krajnji desno). Kle e: Milka Sinik i Ruža Bundža, oktobar 1944.

Milka Ugar ina, pomo nik komesara Tre e ete Drugog bataljona, maj 1945.

Referenti saniteta bataljona Ruža Bundža i Dragica Guteša, maj 1945.

i u smrtni zagrljaj obavio trideset okorjelih fašista. Izgorjeli su zajedno s kućom.

U trodnevnim borbama inačice Snagovu uništeno je više od 100 Nijemaca, ali je i brigada osjetila posljedice tog okršaja: 31 borac je poginuo, a 50 ih je ranjeno. I tu su se istakli mnogi borci i starješine. Vodnik Miodrag Knežević se dobrovoljno javio da ispred neprijateljevih rovova izvuče dva ranjena druga. Da ga ne bi primijetili na snijegu, skinuo je odijelo i u donjem vešću isekao privukao rovovima. Izvukao je ranjene drugove i njihovo oružje.

Poslije teških borbi brigada je dobila kraći odmor u Tuzli. Smjestila se u predgrađe u Kreki, gdje je ostala četiri dana. To vrijeme je iskorišteno za parenje odijela, pranje rublja i odmor.

Tih dana je završena jednomjesečna obuka dopunskog bataljona. Njegovo ljudstvo je raspoređeno po bataljonima i četama. Brojno stanje brigade iznosilo je 2.150 boraca. Odmorna i popunjena, brigada je 17. februara ponovo krenula na borbeni zadatak u dolinu Drine. Trebalo je da napada zaštitne dijelove 22. njemačke divizije, koja se po zauzimanju Zvornika probijala ka Bijeljini.

Borbe su trajale punih deset dana. Nijemci su se grčevito branili, vršili protivnapade i probijali se, trpeći gubitke od artiljerije, avijacije i danono njih napada. Sa zauzetih položaja uvijek mogle su se u dolini Drine vidjeti omeću olupine kamiona, lješine mrtvih konja i gomile promrzlih i preglednijih Nijemaca kako se kroz jarke i živice prebacuju zaklanjajući se od ubitane vatre iz mitraljeza i bacača. Kada isekao 22. divizija spojila s Nijemcima u Bijeljini, imala je svega oko 5.000 ljudi. Ali i brigada je pretrpila gubitke: 31 borac je poginuo, a 136 je ranjeno.

Nastupajuću i dolinom Drine brigada je izbila na desnu obalu rijeke Modrana. S druge strane rijeke Nijemci su već imali veoma utvrđene položaje, osobito ispred sela Obriježa.

Početna su svakodnevna rovovska ipripucavanja i arke.

Staro je vojničko pravilo da vojska ne smije dugo da stoji na jednom mjestu. Danima stoje i na položajima prema Nijemcima koji nemaju snage da pođu u ofanzivu, komandanti su došli do zaključka da nije cjelishodno držati cijele bataljone na položajima. Zima je bila oštra, a Nijemci nisu mogli izvršiti ispade.

Oni su se povukle u zaseoke i smjestile u malobrojne kuće. Na položajima su ostavljeni samo dežurni vodovi. Patrole su noću obilazile svoje dionice i redovno izvještavale: »Neprijatelj se ne pomalja iz rovova i zemunica«. To je uspavljivalo i stvaralo dosadu. Tek noć 7. marta, Treća eta Prvog bataljona bila je u selu Draginju. Vojnici su spavali u donjem rublju dok su im se odijela parila u buradima. Nijemci su to saznali preko četnika i odlučili da iznenadnim udarom opkole i unište dijelove Prvog i Drugog bataljona.

Osmog marta u 5.30 časova dvije kolone od po 500 vojnika neprimjetno su prešle rijeku i došle kod Modran, iznenadile dežurne vodove na položajima i gotovo jednovremeno upale u selo Draginje. Četnici su ih doveli izmeću patrola i straža. Dežurni vodovi su bili odsječeni od svojih eta, te nisu ni stigli da obavijeste o dolasku Nijemaca. Veza sa eta bila je presječena.

Dok se Druga eta Drugog bataljona uspjela djelimično izvuku i iz okruženja, Prva eta Prvog bataljona je bila cijelom opkoljena. Posluga protivtenkovskog topa je odmah uništena. Borci Treće eta Prvog bataljona su uspjeli da se izvuku, ali bez odjeće nisu mogli pružiti pomoć ostalim jedinicama. U selu je nastala borba na život i smrt. Komandir Prve eta Dragan Nedimov i komesar Slobodan Jovanović pokušali su sa tri voda da se probiju. Opkoljena sa svih strana nadmoćnim neprijateljevim snagama, ta se grupa tukla do posljednjeg metka. Svi iz nje su izginuli. Ostatak eta i jedan vod Drugog bataljona, u drugom dijelu sela, produžili su da vode neravnomjernu borbu prsa u prsa. Jurišali su na Nijemce i pokušavali da se probiju. Ali izlaza nije bilo. U toj borbi ta se grupa tukla više od sata i — bivala je sve manja. Neki borci su već bili zarobljeni. Vodnik Blagoje Blagojević i de-

legat Milivoje Nikoli hrabro su pali tuku i se do posljednjeg metka. Ostao je još komesar ete, Drvar anin Milan Rodi . Iako je bio ranjen, trudio se da borce organizuje za odbranu. Svi napori su bili uzaludni, Vide i da je ostao gotovo sam i da e ga zarobiti — izvršio je samoubistvo. Tako je i ita grupa boraca izginula.

Tre a grupa, koju je predvodio pomo nik komesara ete Drago Praštalo, pošla je ka štabu bataljona, koji je tako e bio napadnut. Ali tek što je krenula, Nijemci su je na jednoj istini presreli i prepолоvili. Praštalo i još etiri borca strmoglavili su se u jarak nadaju i se da ih Nijemci ne e na i. Me utim, strelja ki stroj je naišao baš na njih. Pred uperenim cijevima nisu imali kud. Zarobljeni su. Sre a je poslužila Dragu što inove nije nosio i što je komesarsku torbicu uspio da baci. Svojim drugovima je rekao:

»Zapamtite, ja sam obi an borac iz Milanovca. Zovem se Ljubinko Trifunovi «.

U magnovenju Drago se sjetio jedne lijepe djevojke u ijoj je ku i logorovao i njenog brata, pa je njegovo lime uzeo za svoje. Borci su to shvatili. Nije dan ga nije odao. (Zahvaljuju i mnogim sre nim okolnostima, prije svega pomo i mještana. Drago i njegovi drugovi su uspjeli da pobjegnu /iz zarobljeništva i do u u brigadu.)

Taj dan, 8. mart, bio je jedan od najtežih u životopisu brigade. Poginula su 63 borca. Stotinu boraca je ranjeno, a 34 su nestala. Neki od njih su kasnije, poput Praštala, ponovo došli u brigadu.

Njema ki plan o uništenju brigade nije se ostvario. Tre i i etvrti bataljon i Šesta proleterska brigada sprije ili su Nijemce da dalje prodiru, prihvatili razbijene dijelove d u borbi koja je trajala cio dan uspjeli da odbace Nijemce.

Nakon tih borbi brigada je -izvu ena s fronta i upu ena na iš enje Majevice od etnika. Zatim je, 23. marta, povu ena u Tuzlu u armijsku rezervu.

Tih dana je iz brigade otišao njen komandant Dragan Stani . On je gotovo dvije godine vodio bataljone u mnoge bitke i pobjede i dijelio s borcima

li«

šve teško e na ftako dugom borbenom putu. Stari ratnik je upu en na školovanje u Sovjetski Savez. Za komandanta brigade je postavljen Milan Zgonjanin, a za njegovog zamjenika Dušan Sovilj. Od starih lanova štaba ostao je još samo komesar Idriz.

U me uvremenu su Nijemci napustili Janju i povukli se u Bijeljino. Snage Druge armije su bile oslobodile Posavinu i Trebavu i izbile na rijeku Bosnu. Povlaenje Nijemaca iz Sarajeva ka Brodu bilo je ugroženno. Plaše i se da 'im ne bude prekinuta najvažnija komunikacija Sarajevo—Bosanski Brod, Nijemci dovla e dio snaga iz Šrema i Br kog, odbacuju Dvadeset petu diviziju iz Posavine d zauzimaju Modri u i Grada ac.

Njihov cilj je bio da u brzom naletu zauzmu Tuzlu.

Narednih dana produžuju napad i izbijaju na greben Majevice. Naro ito je jak prodor bio na pravcu Srebrenika, gdje je napadao 737. puk 717. divizije, koga je brigada ve tukla februara 1943. godine na Benakovcu pod Grme om. Taj puk je zauzeo Srebrenik i produžio da nadire ka Tuzli. Situacija je bila veoma teška. Ko a Popovi , komandant Druge armije, pozvao je Milana Zgonjanina i rekao mu:

»Druže komandante, Nijemci mogu u Tuzlu samo preko tebe mrtvog«.

»Razumijem, druže generale«, odgovorio je Zgonjanin i krenuo u susret Nijemcima.

Bilo mu je jasno da Tuzla, koja je ve sedam mjeseci slobodna, ne smije pasti neprijatelju u ruke.

Dok je Druga krajiška brigada usiljeno marševala ka Srebreniku, Deveta srpska brigada je juna ki odolijevala pritisku Nijemaca. Ali nije ih mogla zaustaviti. Kod sela Kuge Prvi bataljon se sudario s njema kom prethodnicom i zarobio jednog podoficira. Ovaj je na saslušanju otkrio plan o upadu u Tuzlu.

»Fino ste vi to isplanirali«, nasmijao se obavještajac Prznica, »samo malo morgen, burazeru vidjemo ko e u Tuzlu«.

Nijemci su ve bili zaposjeli Srebrenik i položa je oko njega. Brigada iz pokreta prelazi u napad na

visove Lepik i Golo brdo, koji dominiraju varošicom. Nijemcima je onemogućeno dalje nadiranje. Bili su prisiljeni da se ukopavaju.

Prvi noćni napad na Srebrenik nije uspio. Sutradan je ponovljen. Vode se teške borbe. Iz Tuzle stiže baterija »zisova« i jedna haubica 122 mm. Artiljerija vrši probna gađanja. Haubica je privučena na tri kilometra do Srebrenika. Trideset prvog marta u 18 časova izvršena je polu časovna artiljerijska priprema. Zatim su tri bataljona izvršila juriš. On je bio tako silovit da su Nijemci odmah počeli popuštati. Prvi bataljon prodire u neprijateljevu pozadinu; borci Drugog i Trećeg upadaju u rovove i hvataju Nijemce i ustaše. U 23 časa su oslobođeni Gornji i Donji Srebrenik i likvidirano je posljednje uporište u školi. Tu s bokova od Slavonaca i srpskih jedinica, Nijemci bježe ostavljajući i mrtve duž ceste.

Srebrenik, koji je brigadu tako toplo primio septembra 1943. godine, tužno je izgledao. Okupator je pobio sve stanovnike koji nisu uspjeli da pobjegnu. Opljačao je svaku kuću. Partizanski Srebrenik dao je posljednji danak za slobodu.

Brigada je još jednom potukla njemački 737. puk. Ubijeno je ili ranjeno više od 130 Nijemaca, a 7 je zarobljeno. Brigada je izgubila 10 boraca, a 57 je ranjeno, što je veoma malo s obzirom na to s kakvom su se žestinom vodile trodnevne borbe. Pored štabova Prvog i Trećeg bataljona, istakli su se komandir čete Jusuf Begić, komesar minobaca čete Milan Joksimović, vodnik Mujo Mazić i mnoge niže starješine, puškomitraljesci, desetari i mladi borci iz Srbije. Veoma zaslužna za uspjeh bila je i komanda baterije topova, koja je precizno tukla neprijateljeve položaje i podržavala brigadu u progonjenju Nijemaca.

Štab armije je pohvalio brigadu zbog njene borbenosti i požrtvovanja u odbrani Tuzle u tako kritičnoj situaciji. Ali i bez te pohvale uspjeh brigade u odbrani slobodarske Tuzle bio je najbolja nagrada svim borcima i starješinama. Jer Tuzla je njihov grad.

POSljednje borbe za slobodu

*Prolje e na Majevici O Od Županje do Slavenskog
Broda O Preko Bilo-gore do Bjelovara O Gorko jutro
križeva ko O Topovi su umukli*

Na padinama Majevice šumarci su po eli da pupe, a u zaseocima šljive i jabuke se osule bijelim grozdovima behara. Prolje e je bujalo. Približavao se odlučuju i boj radi istjerivanja okupatora. Druga armija je osujetila posljednji pokušaj Nijemaca da upadnu u Tuzlu. I u protivofanzivi su pretrpjeli neuspjeh. Oni evakuišu Bijeljino i povla e se na uski mostobran u Br kom. Na taj sektor su stigle Druga proleTERSka i Peta krajiška divizija pod komandom Peka Dap evi-a (Južna operativna grupa Prve armije). U nju je ušla i Sedamnaesta divizija. Po inju pripreme za veliku prolje nu ofanzivu u Sremu d Bosni.

Front Druge armije se proteže s planine Majevice preko rijeke Tinje, zatim ispred varošice Gra anice na planinu Ozren. Vrše se velike pripreme. Dovolja e se artiljerija, municija, pripremaju se planovi za proboj fronta.

Druga brigada je pridodata Dvadeset petoj srpskoj diviziji i stavljena na krajnje desno krilo Druge armije. Dobila je zadatak da preko planinskog grebena Majevice prodre u pozadinu njema ke grupacije u Posavini i presije e cestu Srnice—Br ko.

Petog aprila, ta no u 5 asova ujutro, zagrmili su topovi na cijelom frontu Druge armije. Bataljoni su se sjurili niz padine Majevice i uz gromoglasno »ura« upali u rovove. Ubrzo je zauzeto veliko posavsko selo Bijela. Prelaze i pod borbom rijeku Tinju, brigada nave e izbija na cestu za Br ko i odmah zauzima po-

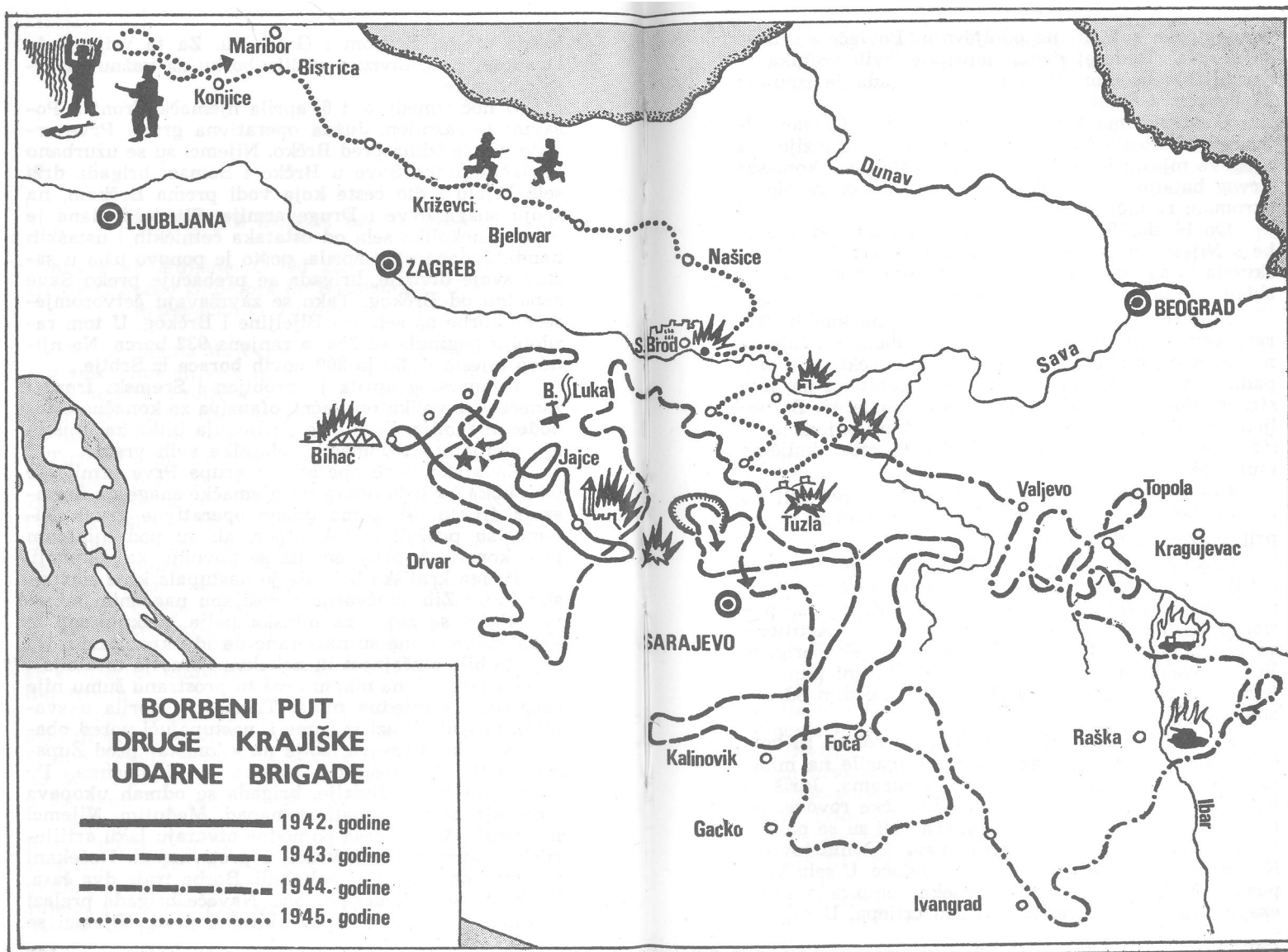
ložaje prema Br kom i Gradaou. Za to vrijeme je Dvadeset peta divizija vodila borbu za važnu raskrsnicu Srnice.

U no izme u 5. i 6. aprila njema ki front u Posavini je razbijen. Južna operativna grupa Prve armije ve je izbila pred Br ko. Nijemci su se užurbano povla ili preko Save u Br ko i Samac: brigada drži selo Bijelu i dio ceste koja vodi prema Br kom, na spoju snaga Prve i Druge armije. Sljede ih dana je o istila nekoliko sela od ostataka etni kih i ustaških bandi. Jedanaestog aprila, pošto je ponovo ušla u sastav svoje divizije, brigada se prebacuje preko Save zapadno od Br kog. Tako se završavaju etvoromjese ne borbe na sektoru Bijeljine i Br kog. U tom razdoblju poginula su 294, a ranjena 932 borca. Na njihovo mjesto došlo je 200 novih boraca iz Srbije.

Dvanaestog aprila je probijen i Sremski front i zapo ela je velika prolje na ofanziva za kona no oslobo enje zemlje. Po ela je posljednja bitka za uništenje okupatora i doma ih izdajnika svih vrsta.

Zadatak Južne operativne grupe Prve armije je da s boka i s le a udara na njema ke snage na Sremskom frontu. Snagama Južne operativne grupe Nijemci su pružali žestok otpor, ali su pod njihovim pritiskom ipak prisiljeni da se povuku ka Županji.

Druga krajiška brigada je nastupala kroz slavonsku šumu Zib, mo varnu i posijanu nagaznim minama. Pošto se znalo za minska polja, prikupljeno je krdo krava, i one su natjerane da idu kroz šumu. Da li je to bila slujnost ili nekakva »kravlja intuicija«, ko e znati, tek na maršu kroz tu prostranu šumu nije eksplodirala nijedna mina. Trinaestog aprila u svanu e, brigada izlazi iz šume i, nastupaju i pored obale Save, oko 8 asova izbija na kilometar pred Županju, gdje je došlo do sukoba s Nijemcima. Po nare enju štaba divizije, brigada se odmah ukopava i po inje se pripremati za napad. Me utim, Nijemci ne miruju. U dva asa po podne otvaraju jaku artiljerijsku vatru, a zatim kre u u protivnapad. Do ekani su žestokom vatrom i pokošeni. Borba traje dva asa. Na kraju se Nijemci povla e. Nave e brigada prelazi u napad i uspijeva da se uklini u grad. Nijemci se

brane jedan sat, ali ne odoljevaju. Povla e se. Boje se obru a. Trideset devet neprijateljevih vojnika je zarobljeno, ve inom domobrana. Brigada je izgubila 17 boraca, a 69 je ranjeno.

U to vrijeme komesar brigade Idriz ejvan odlazi na dužnost komesara Trideset devete divizije. Na njegovo mjesto je postavljen Milan Makivi , komesar Prvog bataljona. Ispra aj omiljenog komesara bio je skroman, ratni ki i drugarski.

Od 14. do 19. aprila brigada je stalno vodila borbe s Nijemcima na liniji Striživojno—Vrpolje i potiskivala ih sa ostalim jedinicama na zapad ka Slavonskom Brodu.

Sljede i njema ki položaji bili su na kanalu Beravi ispred Striživojna. Puna etiri dana jurišalo se na rovove i bunkere i odbijani su njema ki protivnapadi. U tim borbama je bilo dosta gubitaka na obje strane. Poginuo je 31 borac, a ranjeno je 46. Zarobljena su 33 neprijateljeva vojnika. Zaplijenjena su 2 mitraljeza, 15 pušaka, 6 pištolja i ve e koli ine municije.

Poslije pada te linije Nijemci su se povukli na nove položaje ispred Slavanskog Broda, koji su ranije pripremljeni i dobro utvr eni.

Opšti napad na Slavonski Brod po eo je 20. aprila artiljerijskom kanonadom na njema ke položaje. U gradu su odjeknule snažne eksplozije. Zemlja se tresla. Granate su zapalile magoin municije. Artiljerci su bili presre ni. Šef propagandnog odsjeka brigade Voja Kova fotografisao ih je kako radosni pune cijevi haubica, dok se u Brodu vidi visok dim od eksplozija.

Bataljoni su krenuli na juriš. Pred sobom su borci tjerali krda svinja kako bi one nagazile na mine, ako ih ima, i napravile prolaz jedinicama. Juriš je bio silovit. ete su se ubacile u njema ke rovove. Uz prasak bombi i »pjesmu« mitraljeza uli su se poklici boraca. Nekoliko mina je raznijelo svinje »minolovce«. Nijemci ne izdržaše. Užurbano se povla e. U selu Vrbi pustoš. Ku e zjape prazne. Poneka tempirana mina eksplodira i diže u vazduh par ad crijepa. U selu se

niko nije zadržavao. Bataljoni ne zastaju, već nastupaju preko polja i putem ka Brodu.

Tamo su već bili upali Krajišnici iz Pete divizije. Vode se uli ne borbe. Grad je utonuo u noć i izgleda pust. Na ulicama napušteni kamioni i automobili. Prednji dijelovi jedinice izbijaju na most. S druge strane Save prelaze bataljoni Sedme brigade Dvadeset treće srpske divizije. Oni su oslobodili Bosanski Brod i dolaze u susret susjedima preko Save.

Oko ponoći je pucnjava prestala. Neprijatelj je istjeran iz Broda. Pet boraca brigade je poginulo, a 45 ranjeno. Neprijatelj je ostavio 50 mrtvih i 67 zarobljenih. Među njima Nijemci, domobranci, četnici. Zaplijenjena su 3 mitraljeza, 73 puške, 4 baca a. U gradu je nađeno nekoliko magacina municije i odjeće koje Nijemci nisu uspjeli odvesti. Dok su naše jedinice odmicale na zapad, gone i razbijene Nijemce, brigada je ostala da prikupi i sredi bogat ratni plijen.

Duž glavne komunikacije prema Zagrebu bilo je mnogo naše vojske. Stoga je Vrhovni štab naredio da Sedamnaesta divizija uđe u sastav Treće armije, koja je nastupala dolinom Drave i preko Bilogore. Pošto nije bilo pogodnijeg puta, divizija je morala maršovati zaobilaznim putem — preko Pakova i Našica — na Viroviticu, dugim putem preko 150 kilometara.

Išlo se u dvojnim redovima, bez straha od avijacije i tenkova, razrovanim drumovima preko slobodnih slavonskih ravnica. Pored ceste leže olupine njemačke motorizacije, ostaci bodljikave žice, razvaljena kola i izginuli konji. Svuda tragovi rata. Iznad dugih kolona prelijetali su naši ratni avioni, koji su tamo negdje oko Gradiške tukli okupatorske kolone koje se povlaće.

Divizija je poslata na Bilogoru da pomogne Dvadesetom hrvatskom korpusu. Brigada se penje na greben Bilogore zvani Turski grobovi, tu smjenjuje jedinice Trideset treće divizije i odmah dolazi u dodir s neprijateljem. Bili su to dijelovi 22. i 11. njemačke divizije koji su se utvrdili u selima Bedeni koji i Lasovcu.

Tridesetog aprila rano ujutro brigada je prešla u napad na njemačke položaje. Žestoke borbe. Nijem-

ci ubacuju manje dijelove kroz gustu šumu i preduzimaju protivnapade. Cilj su im bokovi brigade. Drugi bataljon dolazi u težak položaj. Tada štab brigade ubacuje izvištanu i težu automatsku artiljeriju da bi se probilo do Drugog bataljona i pomogle mu da se izvuče. Napadani izvištanu i Drugog bataljona razbijene su njemačke ubacene kolone u šumi Ba kovici i tako je osuđen njihov plan. Bataljon se izvukao bez većih gubitaka.

Tridesetog aprila Sedamnaesta divizija prelazi u opšti napad. Zadatak brigade je da nadire ka Bjelovaru. Nakon dva sata borbe neprijatelj je potisnut preko Bedeni kog potoka. Nastavljeno je njegovo gonjenje. Prvog maja ujutro, brigada je izbila na Severinski potok, gdje je neprijatelj pokušao da zauzastavi dalje prodiranje naših snaga.

U 9 asova brigada je krenula u napad. Borba je trajala sve do 5 asova po podne, ali se Nijemci nisu mogli izbaciti iz tvrdih kuća i uzvišenja više sela. Navest je napad ponovljen. Šestoka borba za svaku kuću produžila se sve do 3. maja.

Nijemci su na toj utvrđenoj liniji pokušavali da zadrže prodiranje naših snaga i za to su upotrebili sve svoje i ustaške snage. O žestini barbi govori i to što su Nijemci na tom sektoru ostavili oko 150 mrtvih. Ipak, poslije tri dana upornih borbi morali su se povući.

Druga krajiška i Petnaesta majevi ka brigada produžile su da gone neprijatelja prema Bjelovaru. Dvrtog maja uveče izvršen je opšti napad na Bjelovar. Samo za pola sata borbe njemačka odbrana je probijena. Nijemci su napusitili grad i povukli se ka Križevcima.

Time su bile završene šestodnevne borbe na Bilogori i oslobođen je Bjelovar. U borbama su se istakli komandant Drugog bataljona Nikola Obradović i komesar Perica Knežević, komandir Treće Prvog bataljona Nikola Polovina, koji je u šumi Ba kovici uspio da razbije Nijemce i da se probije, zatim komandiri izvištanu Dragan Damjanović, Mihajlo Despot i Dušan Soldat, vodnici Alija Ahmetović, Velizar Krsstović, Jure Germer, Aleksandar Dobovac, Milan Cve-

ti anin, Njegovan Lazarevi , Milorad Baji , Slavoljub Cveti anin; delegati vodova Mom ilo Dimitrijevi i Radivoje Petrovi ; mitraljesci i bombaši Miodrag Milutinovic, Radoljub Stefanovi , Dragomir Milovanovi , Zivomir Nikoli , Stojan Stojanovi , Ibrahim Šiši , Bego Bujanovi i snajperist Stanimir Savi .

U tim borbama su poginula 24 borca i starješine, a ranjeno je 165. Izme u ostalih, poginuli su zamjenik komandira ete Slobodan Antonijevi , vodnik Miodrag Babi i delegat Jovan Basara, a ranjena su 3 komandira ete, 18 vodnika i delegata i bolni arka Jelica Vuleti .

Nijemci su se povukli na posljednju, takozvanu Zvonimirovu liniju, koja se sa sjevera protezala pravcem Koprivnica—Križevci—Zagreb—Karlovac. Nijemci i ustaše su namjeravali da na toj liniji po svaku cijenu zaustave snage Jugoslovenske armije, tu sa ekaju naše zapadne saveznike i da ujedno omogu e ostacima svojih trupa da se izvuku u Austriju. Stoga je trebalo što prije razbiti i tu liniju i uništiti neprijatelja na tlu Jugoslavije. Zato Tre a armija odmah nastavlja ofanzivu.

Štab divizije je naredio Drugoj krajiškoj brigadi da krene ka Križevcima i iz pokreta zauzme to mjesto. Drugi bataljon i prethodnica brigade došli su u dodir s neprijateljem na petnaestom kilometru od Križevaca. Razbivši neprijateljevu predstražu, bataljon je produžio ka Križevcima, ali ga je zadržala jaka vatra. Tada su stigli i ostali bataljoni. Nakon kratke artiljerijske pripreme neprijatelj je potisnut do sela urdi a ispred Križevaca. No to još nije bila glavna odbrambena linija. Ona je bila s druge strane rje ice Glogovnice i obuhvatala je i Križevce. Desno je bila Šesta brigada, a lijevo jedinice Šesnaeste vojvo anske divizije.

Prema podacima obavještajne službe, u Križevcima je bio »tjelesni zdrug Poglavnika« i dijelovi 11. njema ke divizije.

U napad na Križevce upu eni su Prvi i Drugi bataljon. Bio je 6. maj, 3 asa ujutro. Prvi bataljon je prodro u željezni ku stanicu. Tu su njegovi borci pohvatali nekoliko pospanih ustaša, a zatim odmah

uputili jednu četku Drugog bataljona ka gradu. Tako je Drugi bataljon iznenada upao u neprijateljeve redove. Pohvatao je 20 ustaša i Nijemaca i zaplijenio 3 topa, 40 kamiona i 80 kola. U prvim kućama je naišao na jači otpor. U 5 časova ujutro bataljon je već bio u centru grada.

Ali nešto ipak nije bilo u redu. S desne strane je trebalo da napada bataljon Šeste brigade, a njega nije bilo. Bataljoni produžuju borbu u gradu nadajući se da će bataljon napokon stići.

Neprijatelj se koristi tom okolnošću, te njegovih 1000 vojnika zaobilazi desno krilo Drugog bataljona, dolazi mu iza leđa, zaposjeda nasip pruge i zatvara odstupnicu. Bataljon se najednom našao odsječen od svih drugih jedinica. Štab odmah naredjuje da se juriša frontom unazad. Treći bataljon, koji je bio u rezervi, otvara vatru neprijatelju u leđa i pomaže Drugom bataljonu da se izvuče. Dolazi do neobične situacije: dva streljaka stroja, oba tučena, nastupaju kroz jutarnju izmaglicu jedan prema drugom. U Križevačkom polju se stvara neopisivi kaos; tu se ne zna ko koga tuče i kako tuče i ubija — nožem, kundakom, metkom. I Prvi bataljon se umiješao i pomaže Drugom bataljonu. Iz Križevaca neprijatelju stižu nova pojačanja. Drugi bataljon se pod borbom povlači ka željeznoj stanici i odbija nasrtaje ustaša. Oko 7 sati su oba bataljona prešla Glogovnicu i izvukla se. Pretrpjeli su teške gubitke: 55 mrtvih, 52 ranjena i 74 nestala. Uglavnom su to bili gubici Drugog bataljona. Bio je to, u jednoj borbi, najteži gubitak brigade od njenog formiranja. Među nastradalima najviše je bilo novomobilisanih boraca marksiste nacionalnosti, koji su u brigadu došli nekoliko dana ranije (37 mrtvih, 16 ranjenih i 61 nestao, vjerovatno je da su zarobljeni).

Bila je to velika greška bataljona Šeste brigade, ali i Drugog bataljona, koji se nije dovoljno obezbijedio. Pogriješio je i štab brigade što nije ubacio četku automata i neku četku Trećeg bataljona kao bono obezbjeđenje. Ogroman plijen koji je već bio u našim rukama ostao je neizvucen, a zbog nebudnosti i

potcjenjivanja neprijatelja otišlo je toliko mladih života.

Križevci su sutradan zauzeti bez ve ih gubitaka, ali brigada nije u estvovala u toj borbi. Ona je zbog zamora boraca i gubitaka stavljena u divizijsku rezervu i popunjena je sa 40 novih boraca.

Izvla enje brigade u divizijsku rezervu nije zna-ilo odmor. Naprotiv, odmah je dobila zadatak da sustiže i razoružava razbijene ostatke njema kih i ustaških snaga koje su bježale ka austrijskoj granici.

Iz Križevaca brigada nastupa preko planine Kalnika prema gornjem toku rijeke Krapine, zatim, preko Zlatara, Krapine i Rogateca izbija pred Rogašku Slatinu. Na tom maršu brigada je sustigla i zarobila 50 domobrana, ustaša i Nijemaca i zadobila ogroman ratni materijal: 50 mitraljeza, 600 pušaka, 3 baca a, 8 topova, 43 kamiona, 25 automobila, 20 konjskih zaprega, s velikim koli inama raznog vojnog materijala.

Manja borba vo ena je samo u Rogaškoj Slatini, sa ustašama i domobranima. Jedanaestog maja brigada nastavlja da goni neprijatelja pravcem Slavonska Bistrica — Konjice — Mislinja — Vitinja — Slovenj Gradec — Dravograd. Sutradan, 12. maja, sustiže neprijatelja na cesti Mislinja — Slovenj Gradec. Na tom sektoru je zajedno s Petnaestom majevi kom presjekla odstupnicu Nijemcima koji su se iz Celja povla ili ka Dravogradu. Prvi bataljon je stupio u borbu s Nijemcima i zauzeo raskrnicu puteva i brdo Turjak. Budu i da ih je s juga gonila Prva armija i da su ih tukle snage Tre e armije, Nijemci se nagomilavaju, jer im je dalje povla enje presje eno. Njihove snage ipak uspijevaju da zbage Prvi bataljon s Turjaka, ali brigada predve e koncentriše jaku minobaca ku vatra i u sadejstvu s Petnaestom majevi kom ponovo zauzima Turjak i raskrnicu puteva. Tom prilikom je zarobljeno 20 neprijateljevih vojnika. Iz brigade su poginula 2 borca. Zaplijenjeno je 7 mitraljeza, 12 pušaka, 1 haubica i 5 baca a.

Sutradan, 14. maja, Obe brigade nastavljaju borbe. Neprijatelj je uporno pokušavao da se probije komunikacijom ka Slovenj Gradecu. Pošto nisu uspjeli da se probiju cestom, listaše, etnioi i Nijemci zao-

uputili jednu četku Drugog bataljona ka gradu. Tako je Drugi bataljon iznenada upao u neprijateljeve redove. Pohvatao je 20 ustaša i Nijemaca i zaplijenio 3 topa, 40 kamiona i 80 kola. U prvim kućama je naišao na jači otpor. U 5 časova ujutro bataljon je već bio u centru grada.

Ali nešto ipak nije bilo u redu. S desne strane je trebalo da napada bataljon Šeste brigade, a njega nije bilo. Bataljoni produžuju borbu u gradu nadajući se da će bataljon napokon stići.

Neprijatelj se koristi tom okolnošću, te njegovih 1000 vojnika zaobilazi desno krilo Drugog bataljona, dolazi mu iza leđa, zaposjeda nasip pruge i zatvara odstupnicu. Bataljon se najednom našao odsječen od svih drugih jedinica. Štab odmah naredjuje da se juriša frontom unazad. Treći bataljon, koji je bio u rezervi, otvara vatru neprijatelju u leđa i pomaže Drugom bataljonu da se izvuce. Dolazi do neobične situacije: dva streljaka stroja, oba tučena sleđem, nastupaju kroz jutarnju izmaglicu jedan prema drugom. U Križevačkom polju se stvara neopisivi haos; tu se ne zna ko koga tuče i kako tuče i ubija — nožem, kundakom, metkom. I Prvi bataljon se umiješao i pomaže Drugom bataljonu. Iz Križevaca neprijatelju stižu nova pojačanja. Drugi bataljon se pod borbu povlači ka željeznoj stanici i odbija nasrtaje ustaša. Oko 7 sati su oba bataljona prešla Glogovnicu i izvukla se. Pretrpjeli su teške gubitke: 55 mrtvih, 52 ranjena i 74 nestala. Uglavnom su to bili gubici Drugog bataljona. Bio je to, u jednoj borbi, najteži gubitak brigade od njenog formiranja. Među nastradalima najviše je bilo novomobilisanih boraca markske nacionalnosti, koji su u brigadu došli nekoliko dana ranije (37 mrtvih, 16 ranjenih i 61 nestao, vjerovatno je da su zarobljeni).

Bila je to velika greška bataljona Šeste brigade, ali i Drugog bataljona, koji se nije dovoljno obezbijedio. Pogriješio je i štab brigade što nije ubacio četku automata ili neku četku Trećeg bataljona kao bono obezbjeđenje. Ogroman plijen koji je već bio u našim rukama ostao je neizvucen, a zbog nebudnosti i

potcjenjivanja neprijatelja otišlo je toliko mladih života.

Križevci su sutradan zauzeti bez ve ih gubitaka, ali brigada nije u estvovala u toj borbi. Ona je zbog zamora boraca i gubitaka stavljena u divizijsku rezervu i popunjena je sa 40 novih boraca.

Izvla enje brigade u divizijsku rezervu nije zna-ilo odmor. Naprotiv, odmah je dobila zadatak da sustiže i razoružava razbijene ostatke njema kih i ustaških snaga koje su bježale ka austrijskoj granici.

Iz Križevaca brigada nastupa preko planine Kalnika prema gornjem toku rijelke Krapine, zatim, preko Zlatara, Krapine i Rogateca izbija pred Rogašku Slatinu. Na tom maršu brigada je sustigla i zarobila 500 domobrana, ustaša i Nijemaca i zadobila ogroman ratni materijal: 50 mitraljeza, 600 pušaka, 3 baca a, 8 topova, 43 kamiona, 25 automobila, 20 konjskih zaprega, s velikim (koli inama raznog vojnog materijala.

Manja borba vo ena je samo u Rogaškoj Slatini, sa ustašama i domobranima. Jedanaestog maja brigada nastavlja da goni neprijatelja pravcem Slavonška Bistrica — Konjice — Mislinja — Vitinja — Slovenj Gradec — Dravograd. Sutradan, 12. maja, sustiže neprijatelja na cesti Mislinja — Slovenj Gradec. Na tom sektoru je zajedno s Petnaestom majevi kom presjeka odstupnicu Nijemcima koji su se iz Celja povla ili ka Dravogradu. Prvi bataljon je stupio u borbu s Nijemcima i zauzeo raskrscopicu puteva i brdo Turjak. Budu i da ih je s juga gonila Prva armija i da su ih tukle snage Tre e armije, Nijemci se nagomilavaju, jer im je dalje povla enje presjeno. Njihove snage ipak uspijevaju da zbage Prvi bataljon s Turjaka, ali brigada predve e koncentriše jaku minobaca ku vatrui u sadejstvu s Petnaestom majevi kom ponovo zauzima Turjak i raskrscopicu puteva. Tom prilikom je zarobljeno 20 neprijateljevih vojnika. Iz brigade su poginula 2 borca. Zaplijenjeno je 7 mitraljeza, 12 pušaka, 1 haubica i 5 baca a.

Sutradan, 14. maja, obe brigade nastavljaju borbe. Neprijatelj je uporno pokušavao da se probije komunikacijom ka Slovenj Gradecu. Pošto nisu uspjeli da se probiju cestom, ustaše, etnici i Nijemci zao-

bilaze položaje divizije i preko Velenja se, planinskim putevima i stazama, povla e na sjever prema Slovenj Gradecu i Guštanju.

Izvi a ka eta brigade je utvrdila da neprijateljevih snaga ima i u Slovenj Gradecu. Štab divizije je odmah naredio Šestoj proleterskoj i Drugoj krajiškoj brigadi da zauzmu Slovenj Gradec i presjeku odstupnicu. Šesta brigada je nastupala cestom, a Druga krajiška dolinom rje ice Mislinje. Petnaesta majevi ka je ostala na raskrsnici puteva.

Oko 10 asova su obje brigade napale Slovenj Gradec i poslije dva asa borbe zauzele ga. U meuvremenu su naše dvije divizije izbile na austrijsku granicu i zaposjele grani ne prelaze Dravograd i Pliberk u Austriji. Oko sto hiljada neprijateljevih vojnika je bilo opkoljeno i odsjeno na granici. Te snage je trebalo ili uništiti ili zarobiti.

Pretrpjevši neuspjeh, ustaše, etnici i Nijemci u Slovenj Gradecu su se po eli masovno predavati. Kako je koja grupa pristizala predavala se. Tako je brigada zarobila 5.318 vojnika i oficira i zaplijenila ogromnu koli inu oružja, opreme i drugog materijala. Od svega toga brigada je za sebe uzela 72 automata, 22 šarca i nekoliko motornih vozila.

Petnaestog maja je privedeno još 830 neprijateljevih vojnika. Od zarobljenih domobrana 225 je primljeno u brigadu i raspore eno po etama. Iz popune je stiglo još 195 novih boraca, tako da je brojno stanje brigade posljednjeg dana rata bilo: 125 oficira, 106 podoficira i 2.100 boraca.

Prikupljene su gomile materijala: 7 topova, 1 tenk, 1 flak, 1.170 pušaka, 185 mitraljeza, 26 baca a, 36 automata.

Borbena dejstva su glavnom prestala i topovi umukli. Ali pravog mira još nije bilo. U slovena kim šumama je bilo još dosta ustaša, etnika i Nijemaca koji su pokušavali da se šumama izvuku u Austriju i izbjegnu zasluženu kaznu. Brigada je produžila da progoni i zarobljava te neprijateljeve vojnike i grupe po šumama oko Slovenskog Konjica, Vitanje i Mislinja.

Dvadeset petog maja, povodom rođendana druga Tita, održane su velike svečanosti u Vitanju, Slovenskom Konjicu i Slovenskoj Bistrici. Na mitingu u Konjicu govorili su komandant brigade Zgonjanin i komesar Milan Makivi. Poslije mitinga Tre i bataljon je paradnim korakom prošao preko gradskog trga uz oduševljeno klicanje grama.

Tim praznikom i svečanostima došlo je vrijeme da priredi narod Slovenije završava se priča o ratnoj istoriji Druge krajiške brigade

* * *

Brigada je ratovala dvije godine i devet mjeseci — oko hiljadu dana. Od 16. avgusta 1942. godine, kada je iz Bošnjaka krenula na svoj prvi borbeni zadatak, pa do 15. maja 1945. godine, kada su umukli topovi na austrijskoj granici, brigada je prevalila dug i trnovit borbeni put. Samo u glavnim marš-rutama taj put iznosi osam i po hiljada kilometara, a ako bi se izmjerila dužina svih puteva kojima se ona kretala, a ponegdje je boravila i više mjeseci, dobila bi se znatno duža marš-ruta.

Taj put je vodio kroz sve naše krajeve izuzev Makedonije. Brigada je prešla rijeke Vrbas, Bosnu, Pravu, Drinu, Ibar, Moravu, pa opet Drinu, Savu. Brigadna kolona je prelazila preko Grmeča, Osječnice, Vlačića, Majevice, Romanije, Jahorine, Treskavice, Zelengore, Durmitora, Prokletija, Kopaonika, Zlatibora, Ovčara, Maljena, Bilo-gore i Slovenskih Alpi i u svakom kraju je našla zajednički jezik s narodom.

Brigada je bila kovanica bratstva i jedinstva. Pošto je bila sastavljena od boraca sa Kozare i Grmeča, u njenim redovima je bilo Srba, Hrvata i Muslimana. Prilikom dolaska u istu Bosnu popunjava se sa oko 500 Muslimana i manjim brojem Hrvata, a koncem 1943. godine dobija i bataljon Italijana. Zatim brigada prima više od 2.000 Srbijanaca, oko 200 Šiptara i 200 Mađara i Hrvata iz sjevernih krajeva naše zemlje.

U njenim bataljonima i četama borilo se oko 7.000 boraca, što znači da je više od šest puta obnovila svoj

sastav. Razlike u porijeklu, vjeri, nacionalnoj pripadnosti boraca — nikome nisu smetale. Ali ono što se u brigadi nikada nije trpjelo bili su — kukavi luk i samovolja.

Na svom ratnom putu brigada je podnijela velike žrtve. Prema utvr enim podacima, u brigadi je poginulo 1.161, ranjeno 2.989 i nestalo u borbi 297 boraca. Gotovo nema preživjelog borca koji je u brigadu stupio do kraja 1943. godine da nije bar jedanput ranjen. Mnogi od njih, pogotovu vodne i etne starješine, ranjavani su po nekoliko puta. Ako se uzme u obzir to da je velik broj ranjenih i nestalih nastradao ili umro, onda je broj umrlih mnogo ve i. Najve e žrtve brigada je podnijela u etvrtoj neprijateljskoj ofanzivi u Grme u i pri kraju rata. Samo u 1945. godini 402 borca brigade su poginula, a 1.172 su ranjena.

Od 1.200 boraca, koliko ih je u brigadi bilo na dan njenog formiranja u selu Bošnjacima, samo oko 120 je prešlo cio njen put. Mnogi su se borili u drugim jedinicama, ve inom kao starješine. Neki su poginuli u bosanskim i srpskim jedinicama. Od oko 60 drugarica, koliko ih je bilo u brigadi, dvadeset djevojaka je juna ki poginulo. Nekoliko ih je umrlo od tifusa i rana.

Brigada je oslobodila ili napadala petnaest gradova i velik broj manjih naseljenih mjesta. U njene najblistavije pobjede spadaju borbe za oslobo enje Jajca, Biha a i Tuzle. Vrhovni komandant je pet puta pohvalio brigadu. Odlikovana je s tri ratna odlikovanja: Ordenom narodnog oslobo enja, Ordenom bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem i Ordenom partizanske zvijezde sa zlatnim vijencem.

U njenim redovima borilo se devet narodnih heroja: Petar Borojevi , danas pukovnik u penziji; Mihajlo uri , poginuo 18. avgusta 1942. na Vrpolju; Dušan Egi , general-major u penziji; Veljicina Miljevi , umro januara 1943. od rana; Dragoslav Mutapovi , lan CK SK Srbije; urin Predojevi , general-major u penziji; Dragan Stani , general-^potpukovnik u penziji; Ranko Šipka, poginuo novembra 1944. godine kod Travnika; Dina Vrbica, poginula maja 1943. godine kod Tesli a.

IZVORI I LITERATURA

Arhiv Vojnoistorijskog instituta, fond NOK-a;

Kutija 161, reg. broj 1/30, 1/52, 4/49-50, 1/II/1, 1/II/7; kutija 161 A reg. broj: 4/8, 4/20, 4/35, 6/15, 6/22, 7/37, 7/38, 7/41, 8/8; kutija 162 reg. broj: 3/2, 6/6; kutija 162 A reg. broj: 8/39, 10/10, 11/5; kutija 163 reg. broj: 2/8, 3/44; kutija 406, reg. broj: 1/3, 1/5, 1/8, 1/33, 1/34, 2/6, 2/1/12, 2/1/16; 2/1/29, 2/1/3, 2/14, 2/1/22, 2/1/32, 2/1/30, 2/1/15, 2/1/13, 2/1/23, 2/1/15, 5/2, 5/1, 9/7, 9/11, 10/2, 10/3, 14/1/9, 3/3; kutija 407, reg. broj: 1/1, 1/10, 1/16, 2/23, 3/6, 5/2, 5/37, 6/1, 12/9; kutija 407 A reg. broj: 1/21, 1/24, 2/27, 3/3, 6/4, 17/4, 28/1; kutija 408, reg. broj: 7/1, 7/25; kutija 408 A, reg. broj 7/4, 7/25; kutija 457, reg. broj: 1/16; kutija 701, reg. broj: 2/1/42; kutija 703, reg. broj: 7/30, 8/3; kutija 766 A, reg. broj: 1/2, 1/9, 1/10, 1/12, 1/13-15, 1/19, 1/32; kutija 767, reg. broj: 1/1, 5/1, 3/2; kutija 767 A, reg. broj: 1/3, 1/5, 1/9-15, 1/11, 1/32; kutija 774, reg. broj: 8/3, 9/35, 11/27; kutija 802, reg. broj: 6/4; kutija 865, reg. broj: 1/1-2, 1/20, 2/3, 2/8, 5/14, 6/24; kutija 860, reg. broj: 4/2, 4/1/8, 7/2; kutija 875, reg. broj: 21/5; kutija 982, reg. broj: 3/27; kutija 984, reg. broj: 2/1-7; kutija 986, reg. broj: 1/3, 1/4, 1/5, 1/1, 1/8, 1/9, 1/11-44, 2/1, 2/5, 3/3, 5/1, 5/3, 5/6, 4/39; kutija 987, reg. broj: 5/1, 5/6, 5/8, 5/12-16, 6/1-2, 6/19, 6/24, 6/28, 9/2, 10/2, 11/13; kutija 988, reg. broj 2/2, 2/4, 2/11, 2/17, 2/20, 2/91, 3/11, 3/14, 3/16-17; kutija 1111, reg. broj: 1/4; kutija 1145/11, reg. broj: 4/26; kutija 1259, reg. broj: 1/1/1; kutija 1706, reg. broj: 1/33, 1/46, 1/48; kutija 6 RP, reg. broj: 1/2; kutija 6/1, reg. broj: 4/14; kutija 7, reg. broj: 1/11; kutija 8, reg. broj: 1/21, 1/28, 1/34, 2/5; kutija 9 A, reg. broj: 2/12; kutija 11, reg. broj: 2/15, 2/16; kutija 13, reg. broj: 8/19, 8/25, 8/30, 8/33; kutija 14 A, reg. broj: 12/2, 12/9-15., 12/24-26; kutija 15 RP, reg. broj 1/6; kutija 79 RP, reg. broj: 3/1; kutija 81 RP, reg. broj: 1/1, 2/6; kutija 83 RP, reg. broj: 1/3; kutija 89 RP, reg. broj: 1/1, 2/16, 3/20.

Mikroteka Vojnoistorijskog instituta, fond NOR-a:

Filmovi gra e Instituta R.P. BiH broj 2 i 3.

Kimovi Muzeja Sarajevo broj 1—4.

Zbornici dokumenata i podataka o NOR-u:

Tom IV knj. 6, dokumenta br. 96 i 129;
knj. 7, dokumenta br. 14, 47, 143, 148;
knj. 8, dokumenta br. 9, 1112, 144, 165, 172, 182;
knj. 9, dokumenta br. 2, 20, 65, 74, 89, 90, 93, 96,
121, 125, 139, 143, 151, 152, 148;
knj. 10, dokumenta br. 4, 28, 42, 52, 59, 9, 16,57.

Knjige i lanci:

- Krajiške brigade, izdanje »Ljudska Pravica«, Ljubljana, 1954. g.
- Derviš Suši : Hronika o Tuzli.
- P. Mora a: Prelomna godina, izdanje »Vojno delo«, 1957. g.
- M.Lekovi : Ofanziva proleterskih brigada u leto 1942. g, izdanje Vojnoistorijski institut, 1965. g.
- R. Zori : Napad na Sanski Most 10—14. XII 1942. VIG 4/63.
- R. Zori : Manevar 5. krajiške divizije iz centralne u isto nu Bosnu VIG 4/57.
- Stevo Rauš: Biha ka operacija novembra 1942, Vojno delo 2/50.
- Uroš Kostić : Operacije »Kugelblitz« i »Schnesturm«, VIG 3/59.

Zna ajnu pomo u osvjetljavanju borbenog puta brigade i likova pojedinih boraca i starješina pružili su drugovi: uro Poljak, Stojanda Milnovi , Šimaun Kecman, Vlado Baji , Dragan Stani , Milka Šinik, Ruža Markovi , Rade Komneni Prznica i drugi. Oni su svojim sje anjima upotpunili kazivanja o doga ajima i li noštima, jer u oskudnoj ratnoj dokumentaciji mnogo što nije zabilježeno. Time su doprinijeli da ni ljudi ni doga-aji ne padnu u zaborav. Za to im ostajemo zahvalni.

SADRŽAJ

	Strana
Od Podgrme a do Jajca.	5
Dolinom Une i Sane.	21
Bitka na Grme u.	41
Proboj iz obru a.	60
U centralnoj Bosni.....	76
Tuzla mora pasti.	96
Iz obru a u obru	113
Romanija — Jahorina — Treskavica.	124
Od Drine do Prokletija	135
Pet mjeseci borbi .u Srbiji.	143
Ponovo u isto noj Bosni.	154
Posljednje borbe za slobodu.	166
Izvori i literatura.	179

Recenzija
IDRIZ CEJVAN

•

Jezi ka redakcija
MILINKO LUKOVIC

Naslovna strana
BORDE GORBUNOV

Tehni ka oprema
DORDE RAKIC

•

Korektura
RADMILA R.ISTI

Stampa
BEOGRADSKI GRAFI KI ZAVOD
BEOGRAD